POLIROM

Liviu Rotman

Evreii din România în perioada comunistă

1944-1965

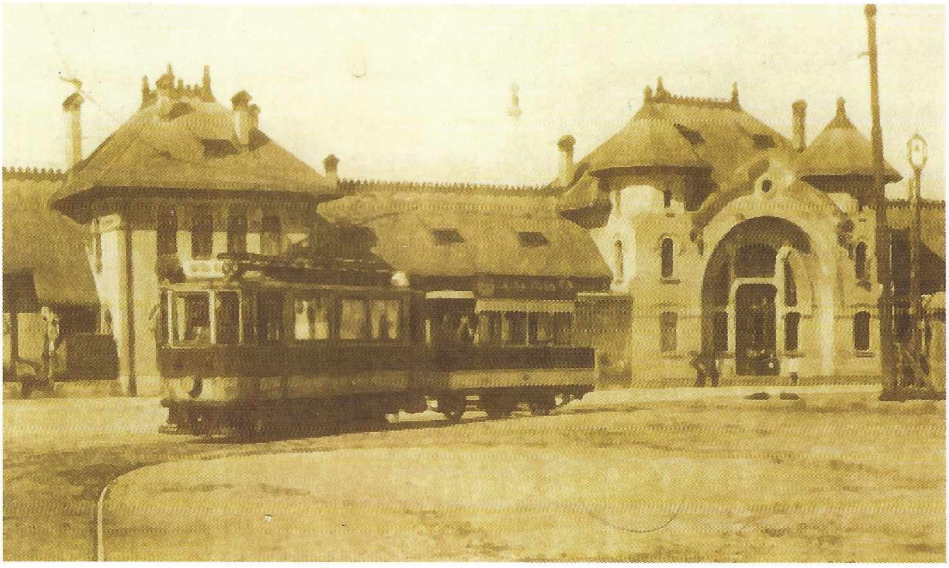

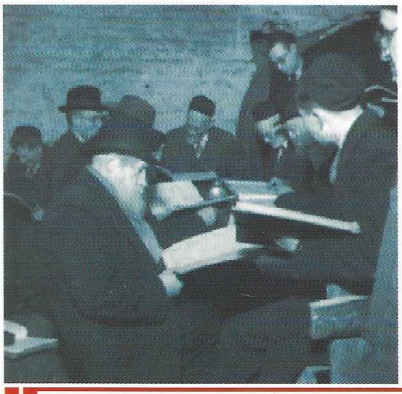

HISTORIA

POLIROM

HISTORIA

Marcată de tragedia încă recentă a Holocaustului, populaţia evreiască a devenit, după al doilea război mondial şi instaurarea regimului comunist în România, victima unor campanii antisemite şi de limitare a drepturilor şi libertăţilor fundamentale. Noul tip de totalitarism i-a determinat pe cei mai mulţi dintre evreii români să opteze pentru emigrarea către statul Israel, recent creat. Mutaţiile semnificative în plan politic, economic, cultural şi social ce i-au urmat sunt surprinse de autor din perspectiva obiectivă a istoricului. Sursele numeroase din arhive şi rigurozitatea ştiinţifică a abordării contribuie la realizarea unui tablou general al comunităţii evreieşti între anii 1944 şi 1965, oferind cititorilor o lucrare de referinţă pentru înţelegerea istoriei contemporane a evreilor din România.

În umbra terorii • Comunitatea evreiască • *Leadership* comunitar • *Aliya* în România comunistă • Problema emigraţiei în relaţiile de stat România-Israel • Comitetul Democratic Evreiesc • O relaţie problematică: sionism şi comunism • Evrei în eşaloanele superioare ale P.C.R. • O ideologie veche în haine noi: antisemitismul comunist

ISBN 973-681-767-9
9 789736 817670

Editura POLIROM
www.polirom.ro

Comunist, în contextul legăturilor cu Moscova. Am sublinia pozitiv, la autor, recurgerea la unele aspecte de ordin psihologic ce au influenţat acţiunea politică, cum este decizia Anei Pauker de a abandona lupta pentru funcţia supremă în partid din cauza faptului că era evreică, sau frica ei atavică de Stalin şi de sovietici în general. Chiar dacă personal nu accept unele dintre tezele lui Levy legate de relaţia Pauker-emigrarea evreilor, consider că autorul a reuşit să fixeze locul acesteia în sistemul politic al României comuniste. Fără a încerca o „reabilitare" - cum au încercat să spună câţiva cititori „grăbiţi" -, Levy face demersul curajos de a demonta demonizările personajului.

A treia lucrare care aruncă o lumină deosebită asupra devenirii comuniste în România este cea a sociologului Pavel Câmpeanu[1]. Ocupându-se de o întreagă perioadă a regimului totalitarist, până la căderea sa la 22 decembrie 1989, folosind atât mărturii personale, cât şi o bogată documentaţie, Câmpeanu aduce explicaţii noi privind câteva dintre momentele-cheie ale istoriei comuniste. O serie de conexiuni şi explicaţii sunt relevate pentru prima dată. Am putea spune că, prin profunzimea şi mobilitatea analizei, prin surprinderea unor legături între diverse episoade, autorul - născut în 1920 - oferă o lecţie de tinereţe şi modernitate a cercetării. Fără a fi în centrul demersului său, problema evreiască este prezentă, subliniindu-se unele aspecte noi în cercetarea problemei, legate de motivaţia aderării unor evrei la mişcarea comunistă, de acele sectoare ce au fost „rezervate" activităţii evreilor în cadrul Partidului etc.

Aceste lucrări sunt o bază obligatorie pentru orice abordare a perioadei de maximă teroare comunistă şi, în acelaşi timp, constituie un model de tratare a unei perioade deosebit de complexe şi greu de descifrat.

Publicare de documente

Deschiderea arhivelor a stimulat publicarea a numeroase documente, fie în diverse publicaţii, fie în volume de documente.

Interesul mare atât al cercetării, cât şi al publicului s-a îndreptat prioritar către arhiva fostei Securităţi. În acest context, Serviciul Român de Informaţii (S.R.I.), ce a moştenit arhiva Securităţii, a publicat în 1997 un prim volum dintr-o colecţie de documente ale fostei poliţii politice[2]. Volumul cuprinde şi un număr de documente legate de evrei, dintre care de un interes deosebit sunt cele privind starea de spirit a acestora, problema emigraţiei, în special cea ilegală, ca şi informaţii despre activitatea a o serie de organizaţii sioniste, aflate în observaţia organelor de ordine.

Un volum cu documente ale Securităţii publică în 2002 Marius Oprea[3]. Documentele sunt deosebit de utile pentru înţelegerea sistemului de lucru al Securităţii, a organizării sale interne, a profilului intelectual al lucrătorilor săi, a relaţiilor sale cu Partidul.

1. Pavel Câmpeanu, 2002.
2. Mihai Pelin (editor), 1997.
3. Marius Oprea, 2002.

Diversele momente de criză în activitatea Partidului reprezintă o altă sferă de interes. Cercetătorii Alina Tudor şi Dan Cătănuş au publicat două volume de documente, cuprinzând momentul eliminării grupului Constantinescu-Chişinevschi[1] şi pe cel din 1958 al epurării sau sancţionării unor vechi ilegalişti din aparatul Comitetului Central[2]. Documentele ilustrează unele tendinţe în forurile de conducere, raporturile de forţă din acel moment. Pentru demersul nostru, momentul 1958 este interesant, fiind încă un pas în marginalizarea evreilor din aparatul de partid. De altfel, din cei 17 activişti sancţionaţi, 6 erau evrei. De asemenea, Plenara a criticat existenţa unui număr prea mare de evrei în diverse sectoare, dându-se ca exemplu situaţia din aparatul central al Sindicatelor, răspunzătoare de această situaţie fiind considerată Liuba Chişinevschi.

În 2001, Theodor Wexler şi Mihaela Popov publică două masive volume din ancheta unor deţinuţi sionişti[3]. Documentele publicate sunt declaraţii – de multe ori repetate – ale diverşilor deţinuţi sionişti. Nu ne sunt clare criteriile selecţiei respectivelor documente. Fiind stenograme ale anchetei, aceste documente reflectă declaraţii obţinute prin forţă de la deţinuţi, deci reprezintă punctul de vedere al Securităţii, şi nu fapte reale. De aici valoarea documentară scăzută a materialului. Fără doar şi poate, în arhivele S.R.I. există şi alte materiale relevante despre acest subiect, în primul rând note informative, care ar fi putut arunca o lumină asupra unui subiect important. Se adaugă şi un anume neprofesionalism al editării documentelor, exprimat în primul rând prin absenţa notelor explicative.

Profesorul Dinu C. Giurescu publică două volume bazate pe documente diplomatice care reflectă înfruntarea politică dintre partidele istorice şi Partidul Comunist, din primii doi ani după 23 august 1944. Primul se ocupă de ultimul guvern democratic al României, condus de generalul Nicolae Rădescu[4], iar al doilea tratează un moment de maximă înfruntare politică, aşa-numita „grevă regală" din vara lui 1945[5]. Cele două lucrări ne facilitează cunoaşterea a ceea ce am numi „perioada de tranziţie", când mai exista pluralism politic şi, deşi aflaţi în ascensiune, comuniştii încă nu controlau în întregime scena politică.

O foarte interesantă ediţie de documente aparţine Arhivei Ministerului de Externe, ce a publicat un voluminos corpus de documente – primul dintr-o serie – despre relaţiile româno-israeliene[6]. Volumul a selectat câteva sute de documente semnificative din bogata arhivă a Ministerului. Pentru cercetarea noastră, de o importanţă deosebită este problematica emigraţiei evreilor din România, pe care Israelul a pus-o în centrul relaţiei sale cu România.

Un volum ce acoperă perfect interesul cercetării noastre, atât ca tematică, cât şi din punct de vedere cronologic, este cel editat de Centrul de Resurse pentru Diversitate

1. Alina Tudor, Dan Cătănuş, 2001.
2. Dan Cătănuş, Alina Tudor, 2000.
3. Theodor Wexler, Mihaela Popov, f.a.
4. Dinu C. Giurescu, 1996.
5. Dinu C. Giurescu, 1999.
6. Dumitru Preda (coord.), 2000.

Etnoculturală (CRDE) despre evreii din România, apărut într-o interesantă serie dedicată minorităţilor în perioada comunistă[1]. Volumul se bazează pe o bună selecţie din arhivele relevante în această privinţă: Fondul C.C. al P.C.R., Cancelarie, Arhiva Ministerului de Externe al României, Arhiva Ministerului de Externe al Ungariei, Open Society Archive din Praga, arhive universitare etc. Volumul reuşeşte să surprindă principalele direcţii ale problematicii evreieşti în România comunistă.

Memorialistica

În ultimul deceniu, literatura istorică din România s-a îmbogăţit cu o serie de lucrări de caracter memorialistic.

Fără doar şi poate, cea mai importantă, ca impact asupra mişcării de idei din România, este *Jurnalul* lui Mihail Sebastian[2]. Chiar dacă perioada surprinsă este cea a Holocaustului, în final este prins, cu tuşe grăbite, un tablou al perioadei imediate căderii regimului fascist. În această scurtă perioadă, Sebastian reuşeşte să înţeleagă înaintea multora adevăratul caracter al comunismului. La 31 august 1944, el nota în *Jurnal* observaţia prin care intuia „noul totalitarism": „Ar fi imposibil să lucrez sub un regim de comitete secrete"[3].

Un jurnal interesant, cu o bogată informaţie, este cel al avocatului Arnold Schwefelberg[4]. Autorul a participat la evenimente importante, a fost unul dintre cei activi în refacerea vieţii evreieşti, a fost arestat pentru activitate sionistă. Din păcate, există multă imprecizie, din cauză că editarea jurnalului a avut loc la circa 15 ani după evenimente. Autorul însuşi recunoaşte în repetate rânduri imprecizia unor afirmaţii.

Un loc special între aceste lucrări îl ocupă memoriile rabinului Moses Rosen[5].

Lectura memoriilor ne permite o perspectivă a dinamicii evreieşti dintr-un unghi inaccesibil publicului larg. Ni se prezintă relaţiile rabinului cu înalţi potentaţi comunişti, ca Gheorghiu-Dej, Emil Bodnăraş sau Nicolae Ceauşescu, dar şi cu mari personalităţi ale vieţii evreieşti, ca Nachum Goldman, sau lideri ai statului Israel, ca Golda Meir, Menachem Beghin, Shimon Peres etc. „Nu poţi să fii prim-ministru în Israel fără să plângi în Templul Coral", glumea semnificativ Rosen, dorind să sublinieze sensibilitatea conducerii israeliene la soarta colectivităţii evreieşti din România. Din păcate, memoriile sunt marcate de un pronunţat egocentrism, care lasă un gol deranjant în jurul său. Un coleg cu mult umor asemăna optica rabinului cu imaginea Sfântului Gheorghe, cel ce se lupta şi învingea singur balaurul. Aceste exagerări egocentrice dăunează memoriilor, deoarece le fac mai puţin credibile, deşi multe episoade au acoperire documentară.

1. Andreea Andreescu, Lucian Nastasă, Andreea Varga (editori), 2002.
2. Mihail Sebastian, 1996.
3. *Ibidem*, p. 558.
4. Arnold Schwefelberg, 2000.
5. Moses Rosen, 1991.

procesele activiştilor sionişti. Într-o mai mult decât scurtă oprire asupra problemei evreieşti, el aminteşte de emigrare şi declară, cu multă siguranţă: „Plecarea evreilor a fost rezultatul atitudinii umane a lui Gheorghiu-Dej şi Bodnăraş..."[1]. Cam multă naivitate la un om ce a făcut parte din cel mai înalt eşalon al puterii!

La categoria literatură memorială vom aminti şi jurnalul marelui filosof Constantin Rădulescu-Motru, care se întinde pe perioada 1944-1952[2]. Am reţinut acest jurnal deoarece este ilustrativ pentru o serie de clişee ce au fost aplicate populaţiei evreieşti şi care stau la baza antisemitismului post-Holocaust. Faptul este cu atât mai elocvent cu cât afirmaţiile vin de la un mare filosof, fost preşedinte al Academiei Române, om care în tinereţea sa nu a profesat antisemitismul, ba chiar s-a pronunţat, în primul deceniu al secolului XX, împotriva acestuia. La sfârşitul anilor 40 şi începutul anilor 50, găsim un cu totul alt tip de gândire la cel aflat la vremea senectuţii. Astfel, Rădulescu-Motru vede în evrei pe adevăraţii stăpâni ai României din epoca comunistă, cei ce decid totul din raţiuni de „răzbunare".

Am insistat asupra acestei optici pentru că ea va deveni foarte răspândită în societatea românească.

Literatura de specialitate

Una dintre preocupările prioritare ale istoriografiei israeliene a fost studierea trecutului mişcării sioniste. În acest context se înscrie lucrarea cercetătoarei din Tel Aviv Yaffa Cuperman despre ultimul capitol al activităţilor sioniste în România, de la reluarea activităţii legale, după căderea dictaturii lui Antonescu, şi până la interzicerea acestora în 1949[3].

Lucrarea este bazată pe o impresionantă şi variată documentaţie de arhivă cercetată la Ierusalim – Arhiva Sionistă Centrală, Arhiva Sionistă Religioasă, Universitatea Bar-Ilan, Arhivele Naţionale ale Statelor Unite, Arhivele Publice britanice (Public Record Office) – Londra, Arhiva Ministerului de Externe al Franţei – Paris şi Arhiva Diplomatică a Ministerului de Externe al României – Bucureşti.

Autoarea realizează o imagine clară a diverselor organizaţii sioniste din România, a relaţiilor dintre acestea, cât şi a legăturilor cu diversele centrale sioniste. Datorită acestei lucrări şi apreciabilei puteri de analiză a autoarei, beneficiem de cunoaşterea, până în cele mai elementare amănunte, a „sectorului sionist" din cadrul vieţii evreieşti din România.

O imagine a cadrului general românesc este dată de câteva lucrări ce tratează istoria României în perioada postbelică. Dintre acestea, aş dori să o semnalez pe cea a istoricului ieşean Gheorghe Onişoru[4]. Această lucrare se apleacă asupra problematicii sociale a României în perioada de tranziţie de la un tip de dictatură la altul. În acest

1. *Ibidem*, p. 111.
2. Constantin Rădulescu-Motru, 1996-2001.
3. Yaffa Cuperman, 1995.
4. Gheorghe Onişoru, 1998.

Wexler, Theodor; Popov, Mihaela (editori), *Anchete şi procese uitate. 1945-1960. Documente*, 2 vol., Fundaţia dr. W. Filderman, Bucureşti, f.a.
***, Arhiva Centrului Goldstein-Goren de Cercetare a Diasporei, Universitatea Tel Aviv, fond documentar, Fotocopii.
***, Arhivele Federaţiei Comunităţilor Evreieşti din România (F.C.E.R.), Bucureşti.
***, Arhivele F.C.E.R., Fondul „Şef-Rabin, dr. Moses Rosen", Bucureşti.
***, Arhiva Diplomatică a Ministerului Afacerilor Externe al României.
***, Arhivele Naţionale ale României, Fond C.C. al P.C.R.
***, Arhivele Naţionale ale României, Fond Ministerul de Interne, Divizionare.
***, Arhivele Naţionale ale României, Fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri.
***, Arhivele Serviciului Român de Informaţii, D.
***, *Evreii din România democrată. Prima Conferinţă pe ţară a Comitetului Democrat Evreiesc*, Editura Comitetului Democrat Evreiesc, Bucureşti, 1946.
Monitorul Oficial, nr. 299, 1941; nr. 202, 1944, martie 1949.
***, *Principiul bumerangului. Documente ale procesului Lucreţiu Pătrăşcanu*, Editura Vremea, Bucureşti, 1996.
***, *Recensământul populaţiei şi locuinţelor din 5 ianuarie 1977*, vol. I, *Populaţie - structură demografică*, Bucureşti, 1980, p. 615.
***, *Rezoluţia Biroului Politic al C.C. al P.M.R. în chestiunea naţională*, Editura Partidului Muncitoresc Român, Bucureşti, 1948.
Scânteia, mai 1945, ianuarie 1949, februarie 1949, aprilie 1950, iulie 1950, mai 1952, noiembrie 1952.
***, *The Trials of Romanian Jews*, Raport al Congresului Mondial Evreiesc, Londra, f.a.
Unirea, mai 1945, noiembrie 1945, decembrie 1945, martie 1946, iulie 1946, septembrie 1946.
Universul, septembrie 1945.

Jurnale, memorii

Artzi, Itzhak, *Biografia unui sionist*, Editura Hasefer, Bucureşti, 1999.
Balaş, Egon, *Voinţa de libertate. O călătorie primejdioasă prin fascism şi comunism*, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 2001.
Betea, Lavinia, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceauşescu şi Iliescu*, Editura Evenimentul Românesc, Bucureşti, 1997.
Bossy, Raoul, *Jurnal (2 noiembrie 1940-9 iulie 1969)*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2001.
Buium Beniamini, Carol, *Un sionist în vremea lui Antonescu şi după aceea*, Editura Hasefer, Bucureşti, 1999.
Călinescu, Matei; Vianu, Ion, *Amintiri în dialog*, Editura Polirom, Iaşi, 1998.
Chelaru, Rodica, *Culpe care nu se uită. Convorbiri cu Cornel Burtică*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2001.
Crohmălniceanu, Ov., *Amintiri deghizate*, Editura Nemira, Bucureşti, 1994.
Dorian, Emil, *Jurnal din vremuri de prigoană. 1937-1944* (editor: Marguerite Dorian), Editura Hasefer, Bucureşti, 1996.
Gal, Matei, *Eclipsa*, Editura du Style, Bucureşti, 1997.
Gaston Marin, Gheorghe, *În serviciul României lui Gheorghiu-Dej. Însemnări din viaţă*, Editura Evenimentul Românesc, Bucureşti, 2000.
Giurescu, Dinu C., *Imposibila încercare. Greva regală, 1945*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1999.

Govrin, Yosef, „Travel Journal of an Israeli Ambassador : Jewish Communities in Romania, 1985-1989", *Jews in Rusia and Eastern Europe*, 3(46), iarna 2001, pp. 77-92.
Moscovici, Serge, *Cronica anilor risipiţi*, Editura Polirom, Iaşi, 1999.
Pandrea, Petre, *Crugul mandarinului. Jurnal intim 1952-1958*, Editura Vremea, Bucureşti, 2002.
Pandrea, Petre, *Memoriile mandarinului valah*, Editura Albatros, Bucureşti, 2000.
Rădulescu-Motru, Constantin, *Revizuiri şi adăugiri, 1943-1952*, 8 vol. (coordonator : Dinu C. Giurescu), Editura Floarea Darurilor, Bucureşti, 1996-2001.
Rosen, Moses, *Primejdii, încercări, miracole. Povestea vieţii şef-rabinului Dr. Moses Rosen*, Editura Hasefer, Bucureşti, 1991 (ediţia originală : *Dangers, Tests, and Miracles*, Weidenfeld & Nicolson Limited, Londra, 1991).
Schwefelberg, Arnold, *Amintirile unui intelectual evreu din România* (editor : Leon Volovici), Editura Hasefer, Bucureşti, 2000.
Sebastian, Mihail, *Jurnal. 1935-1944*, text îngrijit de Gabriela Omăt, prefaţă şi note de Leon Volovici, Editura Humanitas, Bucureşti, 1996.
Şafran, Alexandru, *Resisting the Storm. Romania 1940-1947* (editor : Jean Ancel), Yad Vashem, Ierusalim, 1987.
Ţugui, Pavel, *Istoria şi limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej. Memoriile unui fost şef de Secţie a C.C. al P.M.R.*, Editura Ion Cristoiu, Bucureşti, 1999.
Weck, René de, *Jurnal. Jurnalul unui diplomat elveţian în România 1939-1945*, ediţie îngrijită de Viorel Grecu şi Claudia Chinezu, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 2000.

Lucrări şi studii de specialitate

Ancel, Jean, *Yahadut Romania bein 23.8.1944 le 'bein 30.12.1947 (The Jews of Romania from August 23, 1944, to December 30, 1947)* (teză de doctorat, în ebraică), Universitatea Ebraică din Ierusalim, 1979.
Ancel, Jean, *History of the Holocaust. Romania* (în ebraică), vol. al II-lea, Yad Vashem, Ierusalim, 2002.
Benjamin, Lya (editor), *Evreii din România între anii 1940-1944*, vol. I, *Legislaţia antievreiască*, Editura Hasefer, Bucureşti, 1993.
Betea, Lavinia, *Lucreţiu Pătrăşcanu. Moartea unui lider comunist. Studiu de caz*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2001.
Betea Lavinia, *Psihologie politică. Individ, lider, mulţime în regimul comunist*, Editura Polirom, Iaşi, 2002.
Bines, Carol, *Din istoria imigrărilor în Israel, 1882-1995*, Editura Hasefer, Bucureşti, 1998.
Bortoli, Georges, *Mort de Staline*, Éditions Robert Laffont, Paris, 1973.
Carrère D'Encausse, Hélène, *L'Empire éclaté. La révolte des nations en U.R.S.S.*, Flammarion, Paris, 1979.
Câmpeanu, Pavel, *Ceauşescu, anii numărătorii inverse*, Editura Polirom, Iaşi, 2002.
Cioroianu, Adrian, *Focul ascuns în piatră. Despre istorie, memorie şi alte vanităţi contemporane*, Editura Polirom, Iaşi, 2002.
Costiner, Elias, *The American Joint Distribution Committee and the Assistance Work it Carried out in Romania on behalf of the Victims of the Fascist and Nazi Regime before, during and after World War II*, Tel Aviv, 1969.
Crampton, R.J., *Europa răsăriteană în secolul al XX-lea... şi după*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2002.

Culler, Hary, *Evreii în România anilor 1944-1949. Evenimente, documente, comentarii*, Editura Hasefer, Bucureşti, 2002.

Cuperman, Yaffa, *In the Grip of Communism. The Zionist Federation in Romania, 1944-1949*, Universitatea Tel Aviv, 1995 (în ebraică).

Deletant, Dennis, *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej şi statul poliţienesc. 1948-1965*, Editura Polirom, Iaşi, 2001.

Eitinger, Leon, *The Antisemitism in Our Time. A Threat against Us All. Proceedings of the First International Hearing on Antisemitism. Oslo 7-8 june 1983*, The Nansen Committee, Oslo, 1984.

Eschenazi, Gabriele ; Nissim, Gabriele, *Ebrei invisibili. I sopravvissuti dell'Europa orientale dal comunismo a oggi*, Arnoldo Mondadori Editore, Milano, 1995.

Fejtö, François, *Histoire des démocraties populaires*, vol. I, *L'Ère de Staline. 1945-1952*, Éditions du Seuil, Paris, 1952, vol. II, *Après Staline (1953-1979)*, Édition du Seuil, Paris, 1969.

Fischer-Galati, Stephen (editor), *The Communist Parties of Eastern Europe*, Columbia University Press, New York, 1979.

Friling, Tuvia, „The «King of the Jews» in Bulgaria. David Ben Gurion's Diary, December 1944", *Shvut*, 26(10)/2001, pp. 182-279.

Frunză, Victor, *Istoria stalinismului în România*, Bucureşti, 1993.

Gabanyi, Anneli Ute, *Cultul lui Ceauşescu*, Editura Polirom, Iaşi, 2003.

Gitelman, Zvi, *Jewish Nationality and Soviet Politics. The Jewish Section of the CPSU (1917-1930)*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1972.

Glass, Hildrun, *Minderheit zwischen zwei Diktaturen. Zur Geschichte der Juden in Rumänien. 1944-1949*, R. Oldenbourg Verlag, München, 2002.

Golopenţia, A. ; Georgescu, D., „Populaţia Republicii Populare Române la 25 ianuarie 1948", în R. Mănescu (editor), *Probleme economice*, Bucureşti, 1948, pp. 28-35.

Ionescu, Ghiţă, *Communism in Romania. 1944-1962*, Oxford University Press, Londra, 1964 (trad. rom. : *Comunismul în România*, Editura Litera, Bucureşti, 1994).

Jowitt, Kenneth, *Revolutionary Breakthroughs and National Development : The Case of Romania, 1944-1965*, University of California Press, Berkeley, 1971.

Kaplan, Karel, *Procès politiques à Prague*, traducere din cehă, Éditions Complexe, Bruxelles, 1999.

Koralnik, I., *The Tragical Situation of Romanian Jewry*, Geneva, 1974.

Lendvai, Paul, *Ungurii. Timp de un mileniu învingători în înfrângeri*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2001.

Levy, Robert, *Gloria şi decăderea Anei Pauker*, traducere de Cristina Pupeza şi Ioana Gagea, Editura Polirom, Iaşi, 2002 (ediţie originală : *Ana Pauker : The Rise and Fall of a Jewish Communist*, University of California Press, Berkeley, 1998).

Levy, Robert, „Naivitate fatală : tragedia lui Emil Calmanovici", *Despre Holocaust şi comunism. Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă. Despre Holocaust şi comunism*, vol. I/2002, Editura Polirom, 2003, pp. 268-281.

Marie, Jean-Jacques, *Les derniers complots de Staline – 1953. L'affaire des blouses blanches*, Éditions Complexe, Bruxelles, 1993.

Medvedev, Roy, *Despre Stalin şi stalinism*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1991.

Mihalache, Andi, *Istorie şi practici discursive în România democrat-populară*, Editura Albatros, Bucureşti, 2003.

Onişoru, Gheorghe, *Alianţe şi confruntări între partidele politice din România. 1944-1947*, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 1996.

Onişoru, Gheorghe, „La originile nomenclaturii. Formarea clasei politice comuniste. 1944-1948", *Xenopoliana*, IV/1996, pp. 131-138.

Onişoru, Gheorghe, „Evreii şi problemele României «democrat populare». 1944-1948", *Studia et acta historiae Iudeorum Romaniae*, III/1998, pp. 295-313.

Onişoru, Gheorghe, *România în anii 1944-1948. Transformări economice şi realităţi sociale*, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 1998.

Pinkus, Benjamin, *The Jews of the Soviet Union. The History of a National Minority*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988.

Pippidi, Andrei, „Antisemitismul în România după '89, fapte şi interpretări", *Despre Holocaust şi comunism. Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă*, vol. I/2002, Editura Polirom, 2003, pp. 152-172.

Popescu, Alexandru, *România şi cele trei războaie mondiale în arhivele germane şi austriece*, Editura Institutul European, Iaşi, 2002.

Roth, Andrei, *Naţionalism sau democratism*, Editura Pro Europa, Târgu-Mureş, 1999.

Rotman, Liviu, „Romanian Jewry : the First Decade after the Holocaust", în Randolph L. Braham (editor), *The Tragedy of Romanian Jewry*, Columbia University Press, New York, 1994, pp. 287-331.

Rotman, Liviu ; Schveiger, Paul (editori), *Romanian Jewry during the Communist and Post-Communist Era*, Universitatea Tel Aviv (în curs de apariţie).

Rotman, Liviu, „The Politics of the Communist Regime concerning the Jews : Contradictions, Ambivalence and Misunderstanding (1945-1953)", în Ion Stanciu (editor), *The Jews in the Romanian History*, Editura Silex, Bucureşti, 1996, pp. 230-247.

Shaari, D., „Hakibutz haieudi be Romania hagdola bein stei hamilhamot haolam – meamtei haistalvut" („Populaţia evreiască în România Mare – mijloace de integrare"), în *Sughiot baheker ieudei Romania*, 3, 1990, Universitatea Tel Aviv.

Shafir, Michael, *Romania : Politics, Economics, and Society : Political Stagnation and Simulated Change*, Boulder, Colorado, 1985.

Stock, Ernest, *Chosen Instrument. The Jewish Agency in the First Decade of the State of Israel*, Herzl Press, New York, 1988.

Sugar, Peter F. (editor), *Naţionalismul est-european în secolul al XX-lea*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2002.

Tănase, Stelian, *Elite şi societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej. 1948-1965*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1998.

Tănase, Stelian, *Anatomia mistificării. Procesul Noica-Pillat*, ediţia a II-a, Editura Humanitas, Bucureşti, 2003.

Tismăneanu, Vladimir, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Editura Univers, Bucureşti, 1995.

Tismăneanu, Vladimir, *Balul mascat. Un dialog cu Mircea Mihăieş*, Editura Polirom, Iaşi, 1996.

Tismăneanu, Vladimir, *Reinventarea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel*, Editura Polirom, Iaşi, 1997.

Tismăneanu, Vladimir, *Arheologia terorii*, Editura Allfa, Bucureşti, ediţia I, 1991, ediţia a II-a, 1998.

Tismăneanu, Vladimir, *Fantasmele salvării. Democraţie, naţionalism şi mit în Europa post-comunistă*, Editura Polirom, Iaşi, 1999.

Tismăneanu, Vladimir, *Încet, spre Europa. Dialog cu Mircea Mihăieş*, Editura Polirom, Iaşi, 2000.

Tismăneanu, Vladimir, *Spectrele Europei Centrale*, Editura Polirom, Iaşi, 2001.

Tismăneanu, Vladimir, *Ghilotina de scrum*, Editura Polirom, Iaşi, 2002a.
Tismăneanu, Vladimir, *Scrisori din Washington. Reflecţii despre secolul douăzeci*, Editura Polirom, Iaşi, 2002b.
Toranska, Teresa, *Oni : Stalin's Polish Puppets*, Collins Harvill, Londra, 1987.
Traverso, Enzo, *Les Marxistes et la question juive*, Éditions La Brèche, Paris, 1990.
Trifon, Nicolas, „L'Institution lexicale du politique en Roumanie autour du 1950", *International Journal of Rumanian Studies*, vol. V(187), *History and Society*, pp. 71-88.
Ţirău, Liviu, „Instaurarea comunismului în România şi evreii", *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca*, 35/1996.
Ţirău, Virgil, „Consideraţii asupra dinamicii interne a Partidului Comunist Român în anii 1944-1947. Studiu de caz. Judeţul Cluj", *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca*, 35/1996.
Vago, Bela ; Mosse, George L. (editori), *Jews and Non-Jews in Eastern Europe. 1918-1945*, Wiley, New York, 1974.
Vago, Raphael, „The Communization of Jewish Political Life in Romania. 1944-1949", *Slavic and Soviet Series*, 1, 1979, pp. 49-67.
Voicu, George, *Teme antisemite în discursul public*, Editura Ars Docendi, Bucureşti, 2000.
Volovici, Leon, „National Communism and Jewish Politics : Romanian Chief Rabbi Rosen's Miracles and Dilemmas", în Ilan Troen (editor), *Jewish Centers & Peripheries : Europe between America and Israel Fifty Years after World War II*, Transaction Publishers, New Brunswick, 1999.
Volovici, Leon, „Romanian Jewry under Rabbi Moses Rosen during the Ceausescu Regime", în Ezra Mendelsohn (editor), *Studies in Contemporary Jewry*, XIX, 2003, pp. 181-192.
Voslensky, Michael, *La Nomenklatura. Les privilégiés en U.R.S.S.*, traducere din germană, Belfond, Paris, 1980.
Wasserstein, Bernard, *Dispariţia diasporei. Evreii din Europa începând cu 1945*, Editura Polirom, Iaşi, 2000, traducere de Cristina Lucan, după *Vanishing Diaspora. The Jews in Europe since 1945*, f.l., 1996.
*** „Anatomia antisemitismului în România comunistă. O ideologie veche în haine noi", în *Identitatea evreiască şi antisemitismul în Europa Centrală şi de Sud-Est*, Editura Meta, Bucureşti, 2003, pp. 191-205.

Instrumente de lucru

Crişan, Gheorghe, *Piramida puterii. Oameni politici şi de stat din România (23 august 1944-22 decembrie 1989)*, Editura Pro Historia, Bucureşti, 2001.
Fejtö, François ; Zeke, Gyula, *Hongrois et Juifs. Histoire millénaire d'un couple singulier (1000-1977). Contribution de l'intégration et du rejet*, Éditions Balland, Paris, 1997.
Neagoe, Stelian, *Istoria guvernelor României. De la începuturi - 1859 - până în zilele noastre - 1999*, Editura Machiavelli, Bucureşti, 1999.
Scurtu, Ioan (coord.), *Structuri politice în Europa Centrală şi de Sud-Est (1918-2001)*, vol. II, *România*, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 2003.
***, *O istorie a evreilor din România în date*, 2 vol., Editura Hasefer, Bucureşti, 2001.

Indice de nume proprii

A

Agnon, Shmuel 135
Alecsandri, Vasile 169
Ancel, Jean 27, 107
Andreescu, Andreea 18, 75, 93, 104-105, 168
Anghinoiu, Iosif 91
Antonescu, Ion 20, 25, 27-30, 33, 36, 38, 57-58, 61, 63, 66, 71-72, 74, 81, 90, 126, 133, 148, 171, 173, 179-181
Apostol, Gheorghe 105, 156-158, 173
Apostol, Melita 156
Arad 41, 54, 59, 103, 134
Arghezi, Tudor 182
Argentina 52
Armand 161
Astileu 134
Atena 110
Auschnit, Max 40, 72
Auschwitz 28, 42
Austria 31, 72

B

Bacal, Israel 47, 74, 79, 82, 84, 86, 123
Bacău 67, 95, 122, 134-135, 178, 180
Baciu, Nicolae 38
Balaş, Egon 19
Banat 28, 59
Banyai, Ladislau 129, 154
Bârlad 51, 89, 138, 176
Bârlădeanu, Alexandru 53
Basarabia 27-28, 31, 38, 65, 126, 149, 174, 179
Beck, A.M. 51
Beghin, Menachem 18
Benary, Alice 155
Ben-Gurion, David 90, 96, 104, 108-109
Benador, Ury 65
Benedek, Ivan 48
Benvenisti, Mişu 138, 140, 143, 173
Benvenisti, Suzana 143
Bercovici, Israel 40, 156
Berenstein, Leo 54
Berlin 48, 178
Berman, Jacques 15, 47
Bernard, Halpert 40
Bernath, Andrei 22
Betea, Lavinia 15, 41
Bihor 146
Bines, Carol 22-23, 92, 104-106
Blumenfeldt, Theodor 87
Bodnăraş, Emil 18, 20, 54, 107-108, 128, 140, 151, 156, 158, 164, 173, 179
Bodnăraş, Florica 156
Bondar, Erwin (Erwin Blum) 44
Borilă, Ecaterina 156
Borilă, Petre 46, 79, 130, 144, 156, 158--159, 173
Botoşani 45, 67, 74, 97, 108, 161, 168, 177, 181
Braham, Randolph L. 187
Brăila 59, 135, 166, 180
Braşov (Stalin) 59, 153, 166, 176
Brătianu, Dinu 35-36
Breazu, M. 152
Bucecea 71, 97
Bucovina 27-28, 31-32, 59, 65, 68, 72, 126

Colecţia *Historia* este coordonată de Mihai-Răzvan Ungureanu.

Liviu Rotman – născut la 11 aprilie 1947, în Bucureşti. Absolvent al Liceului „Mihai Viteazul" din Bucureşti (1964), licenţiat (1969) şi doctor (1983) al Facultăţii de Istorie a Universităţii Bucureşti. Cercetător principal la Universitatea din Tel Aviv, unde a condus – între 1990 şi 2003 – Centrul de Studiere a Istoriei Evreilor din România. În prezent, este şeful unui proiect complex de cercetare, profesor-invitat la Universitatea Bucureşti, Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca, şi Şcoala Naţională de Studii Politice şi Administrative, Bucureşti.
După studii de istorie modernă a României şi un doctorat despre activitatea Municipalităţii Bucureştilor în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Liviu Rotman se specializează în istoria evreilor din România, fiind preocupat în special de problematica socioprofesională şi şcolară. Este autorul unei cărţi despre *Şcoala israelito-română. Învăţământul evreiesc modern din România*, apărută în 1999, în limbile ebraică şi română, şi editorul seriei în cinci volume a *Istoriei evreilor din România*, lucrare apărută în ebraică între 1997 şi 2003, în curs de apariţie şi în limba engleză. În ultimii ani şi-a consacrat studiile perioadei recente, analizând impactul regimului comunist asupra populaţiei evreieşti, cercetări materializate în studii publicate în Israel, România şi S.U.A.

Mulţumiri doamnei Erika van Gelder (Amsterdam) pentru sprijinul material la editarea acestei cărţi.

www.polirom.ro

© 2004 by Editura POLIROM

Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4, P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33, O.P. 37, P.O. BOX 1-728, 030174

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României:

ROTMAN, LIVIU

Evreii din România în perioada comunistă: 1944-1965 / Liviu Rotman – Iaşi: Polirom, 2004

200 p.; 24 cm (Historia)

ISBN: 973-681-767-9

94(=411.16)(498)"1944/1965"
321.1(=411.16)(498)"1944/1965"

Printed in ROMANIA

Liviu Rotman

Soției mele, Gabriela, și celor doi fii, Gad și Pavel

Evreii din România în perioada comunistă
1944-1965

POLIROM
2004

Soţiei mele, Gabriela, şi celor doi fii, Gad şi Paul

Cuprins

Introducere 9
Repere bibliografice şi documentare 14
Publicare de documente 16
Memorialistica 18
Literatura de specialitate 20
Surse arhivistice 24
Fondul C.C. al P.C.R. 24
Arhiva diplomatică a Ministerului de Externe 24
Arhiva Serviciului Român de Informaţii (S.R.I.) 25
Fonduri comunitare evreieşti 25
Coordonate sociale şi demografice ale populaţiei evreieşti din România după Holocaust 27
Deportaţi, repatriaţi 30
În umbra terorii 33
Procesul Slansky şi „afacerea bluzelor albe” 41
Şedinţa Biroului Politic din 14 ianuarie 1953 45
Perioada de relativă relaxare (după 1955) 49
Comunitatea evreiască 57
Problema legislaţiei reparatorii 61
Planul comunitar 65
Instituţiile de ajutor social şi sanitar 66
Instituţii de învăţământ 67
Activitatea organizaţiei Joint Distribution Committee 67
Partidul Comunist şi Comunitatea 73
***Leadership* comunitar** 81
***Aliya* în România comunistă** 89

Problema emigraţiei în relaţiile de stat România-Israel 107

Comitetul Democratic Evreiesc 113

O temă ambiguă în discursul Partidului Comunist Român: problema evreiască 125

O relaţie problematică: sionism şi comunism 133

Evrei în eşaloanele superioare ale P.C.R. 145

O ideologie veche în haine noi: antisemitismul comunist 161

Concluzii 171

Glosar 173

Bibliografie selectivă 183

Indice de nume proprii 189

Introducere

Pe autorul acestei cărţi câteva imagini aveau să-l însoţească o viaţă întreagă. Ele erau expresia intrării brutale a istoriei în universul unei copilării petrecute în condiţii de anormalitate istorică.

Cea mai îndepărtată este imaginea câtorva drumuri spre Gara Obor (Bucureşti-Est). Nu era o simplă plimbare, ci un drum ce avea un aer tainic : erau conduse – avea să înţeleagă treptat copilul de 4 ani – rude ce emigrau spre o ţintă misterioasă. O gară mică, având peroane mici, pline de cei ce îşi căutau rudele, care de obicei nu erau găsite. La fel şi în acea seară, tanti Eva, tanti Rebeca, unchiul Lazăr nu au fost găsiţi de ai mei, dar au devenit cu timpul nume mitice, legate de o lume specială, de o ţară numită – oare de ce ? – *Eretz*. Şi, brusc, o altă amintire îndepărtată se desprinde : un bătrân evreu cerşetor pe strada Lipscani îmi urează : „Să ajungi general în *Eretz* ! ". Drumul spre *Eretz* nu era uşor, mai ales că începea în peroanele întunecate şi strâmte ale gării pe care o vedeam în fiecare zi, pentru că închidea lungul bulevard pe care şi azi îl consider „strada mea", bulevard cu nume regal, schimbat în copilăria mea cu cel al unui important lider comunist.

Şi apoi acea bucurie secretă a scrisorilor care veneau de *acolo*, „ştirile din *Eretz*" nu întotdeauna bune, totuşi... Bucurie pe care eu nu o împărtăşeam, căci nu apucasem să-mi cunosc unchii şi mătuşile. Scrisorile erau aduse de un personaj important – poştaşul – ce părea a fi, în ochii mei, dar şi în ai celorlalţi, „factorul de decizie" de care depindea transmiterea scrisorii. Aud şi acum întrebarea „clasică" a bunicii către bunic : „Isidor, i-ai dat ceva ? ". Bunăvoinţa birocraţiei trebuia cumpărată, iar poştaşul era „prima şi ultima verigă" a acesteia. Dar mult mai mult m-a impresionat, după câţiva ani, prin 1958 – se reluase emigrarea –, plecarea unor prieteni. De fapt, „dispariţia" lor, căci în momentul plecării era mai bine să fii discret. Şi aşa au plecat pe rând Prichi Hernis, Dan Gros, Ady Iancu etc. Nu ştiam atunci că este vorba de reluarea emigrării – sau „redeschiderea porţilor" – din 1958. De fapt, nu ştiu ce m-a şocat mai mult, dispariţia bruscă a colegilor sau, mai ales, tăcerea care se păstra în legătură cu ei. Nimeni nu comenta, ca şi când... ei nu fuseseră niciodată.

Ce putere misterioasă ne oprea pe noi, copiii de 11-12 ani, de obicei atât de vorbăreţi, să comentăm plecarea colegilor noştri ?

Şi tot legat de acelaşi an 1958, cu „redeschiderea porţilor", îmi aduc aminte de un meci de fotbal, văzut la televizorul Editurii Tehnice, unde lucra unchiul meu, –

încă nu aveam televizor acasă –, iar după terminarea meciului, de la unul dintre geamurile editurii, aflate atunci în spatele Miliţiei Capitalei, de o uriaşă coadă în faţa clădirii pe care nici un bucureştean autentic nu o privea cu simpatie. Ştiam de ce stăteau oamenii aceia zile în şir în faţa clădirii cenuşii: pentru „a depune actele de plecare". Cozile deveniseră o parte a cotidianului bucureştean, alimentau zvonuri, bancuri, erau, într-un cuvânt, expresia unui spaţiu paralel cu cel al întrecerilor socialiste, al depăşirilor de plan şi luptei pentru pace! Erau o negare vie, palpabilă, a propagandei oficiale.

Dar există şi alte amintiri: într-o duminică, unchiul meu năvăleşte cu un ziar în casă şi îl anunţă pe tata: „«Boierul» a fost condamnat. Pe viaţă!". „Boierul" era Emil Calmanovici, iar duminica era una din aprilie 1954, când s-a publicat sentinţa în procesul grupului Pătrăşcanu, între care „boierul", figură mitologică în lumea părinţilor mei – un grup de ingineri constructori, cu bogată activitate de stânga. „Boierul" avea să moară – în fond, să fie asasinat – după câţiva ani de închisoare şi tortură sălbatică. Au urmat zile, luni şi ani de teamă – teamă ce se simţea în atmosfera din casă –, căci orice era posibil. La scurt timp, Carol, prietenul părinţilor mei – inginerul Carol Neumann, fost luptător în brigăzile internaţionale din Spania –, a fost „ridicat" şi eliberat peste câteva luni. Cu naivitate – bănuiesc autoimpusă –, ai mei au comentat cu uşurare că „a fost doar o verificare". Doar!!!

Şi apoi sentimentul special – oare de unde acel sentiment, pe care simţeam că nu trebuie să-l exteriorizez – din vara lui 1953, cu ocazia Festivalului Tineretului, când am putut vedea, în diferite puncte ale Bucureştiului, printre alte steaguri, şi steagul alb-albastru cu *Maghen David*. De unde emoţia? Nu primisem o educaţie sionistă, aflasem poate doar nişte şoapte sau un ton special, încăpăţânarea părinţilor de a asculta, printre pocniturile bruiajului, un *anumit* post de radio. Sunt amintiri comune unei generaţii care a cunoscut lumea lui Kafka cu mult înainte de a-i citi cărţile! O generaţie pentru care unul dintre primele comandamente era: „Să nu vorbeşti!". O generaţie cu o copilărie ce s-a oprit prea repede, lăsând locul unei maturităţi pe care aş numi-o „est-europeană".

Aceste amintiri, ascunse undeva, aparent uitate, au reînviat în momentul când am reuşit, cu ajutorul materialelor de arhivă, să „reintru" în atmosfera acelor ani. Aceasta nu mi-a uşurat scrisul. În fond, scriam o carte despre generaţia părinţilor mei, despre suferinţele, greşelile lor. Nu era simplu. Dar era necesar!

*

Dinamica societăţii evreieşti în perioada comunistă s-a desfăşurat sub semnul unor puncte cardinale determinante.

După părerea noastră, trei au fost factorii care au influenţat această dinamică, şi anume:

În primul rând, trecutul imediat, adică tragedia populaţiei evreieşti în perioada dictaturii fasciste, sau ceea ce am numi capitolul românesc al Holocaustului. Această tragedie a avut un impact deosebit asupra populaţiei evreo-române. Trauma

Holocaustului va fi determinantă pentru supravieţuitorii acestei perioade, le va influenţa deciziile fundamentale, le va schimba radical modul de a gândi.

Evreii din România, ca şi din celelalte ţări, se prezentau ca un grup uman ce a *supravieţuit*, deci ieşit din tiparele normalităţii, atât la nivelul individului, cât şi al colectivului. Scos cu forţa din făgaşul său, întoarcerea îi va fi dificilă, dureroasă şi, mai ales, doar parţială.

A doua coordonată avea să fie proclamarea statului Israel, în mai 1948, ce materializa o milenară năzuinţă a poporului evreu spre un cămin naţional. Apariţia sa avea să sensibilizeze conştiinţa întregii evreimi, indiferent de decizia de a pleca sau nu spre statul nou creat. De acum înainte, în faţa evreilor din România se naşte un nou plan de interes fundamental, cel legat de statul Israel. *Se poate ca, prin acest moment istoric, să se fi născut o nouă definire a evreului, şi anume relaţia sa specială cu noul stat.*

A treia coordonată au constituit-o schimbările sociale din România, instaurarea regimului comunist, care, prin măsurile sale, în special cele legate de regimul proprietăţii, dar nu numai, va influenţa soarta populaţiei evreieşti, ca şi pe cea a populaţiei majoritare.

În stare de şoc şi lipsită de speranţă din cauza trecutului, evreimea din România va trăi în două planuri, cel al realităţii româneşti şi cel israelian. Un raport al serviciilor de siguranţă surprinde destul de bine această existenţă pe mai multe planuri a populaţiei evreieşti: „Evreii... sunt îngrijoraţi din cauza evenimentelor din Palestina. Pe plan intern se observă o rezervă în legătură cu naţionalizarea industriei şi trecerea comerţului *en gros* în mâinile statului"[1].

După o scurtă perioadă de tranziţie, marcată de speranţa revenirii la normalitatea societăţii democratice, în România se instaurează un nou tip de totalitarism, care se prezenta, numai la suprafaţă şi propagandistic, drept opus celui ce se prăbuşise în august 1944. În fond, instaurând arbitrarul şi desfiinţând – treptat – drepturile şi libertăţile individuale, el se dovedea, în esenţa lui, bazat pe aceeaşi structură mentală totalitară. Firesţe, procesul de „decodificare" a esenţei noului regim a luat timp. Unii dintre evrei s-au lăsat înşelaţi de *cântecul de sirenă* al noii Puteri. Cu atât mai mult cu cât aceasta se prezenta ca expresie a unei ideologii internaţionaliste, deci opuse exceselor naţionaliste ce însoţiseră dureros istoria poporului evreu, în special în ultima perioadă. Trezirea va fi dureroasă, dar definitivă. Şi ea era una de *ruptură*.

Însumarea acestor vectori a creat baza istoriei postbelice a populaţiei evreieşti. Sigur, răspunsul acesteia nu a fost unitar, dar în mare se poate spune că majoritatea hotărâtoare a acestei populaţii a răspuns la noua situaţie prin opţiunea de *aliya*, emigrarea spre Israel.

Pentru evreii din România apăruse un liman, care era poarta de ieşire spre propriul cămin naţional. Această poartă – fie că s-a numit portul Constanţa, fie gara

1. Arhivele Naţionale ale României (în continuare, A.N.), Fond Ministerul de Interne (în continuare, M.I.), Divizionare, „Raport asupra stării de spirit a minorităţilor".

Bucureşti-Obor, fie aeroportul Otopeni – poate constitui simbolul ultimului capitol de istorie evreiască în spaţiul românesc.

Dar istoria evreo-română nu a însemnat doar relaţia cu puterea şi problematica emigrării, ci, înainte de toate, confruntarea cu problemele existenţei zilnice, integrarea sau ne-integrarea evreimii în societatea românească a vremii, încercarea de a-şi păstra instituţiile sale specifice, propria viaţă religioasă, culturală etc.

O problemă specială a fost cea a posibilităţii menţinerii legăturilor fireşti cu lumea evreiască internaţională, fie că era vorba de Israel, fie de marile comunităţi din Statele Unite sau Europa Occidentală. Ajutorul dat de acestea printr-o serie de organizaţii – dintre care rolul cel mai semnificativ l-a avut *Joint Distribution Committee* – a fost deosebit de important în anumite momente ale perioadei cercetate.

Una dintre problemele importante ale tabloului general al vieţii evreieşti o reprezintă continuitatea de existenţă a Comunităţii ca *instituţie* fundamentală a vieţii evreieşti. Se pune întrebarea în ce mod a funcţionat această structură în cadrul unui regim totalitar ce nu accepta existenţa unor structuri sociale *în afara* sistemului, un regim care prin caracteristica sa monopolistă încerca să integreze şi să controleze orice fenomen social. Orice *altceva* stârnea suspiciuni şi era considerat drept periculos.

Întreaga relaţie dintre colectivul evreiesc şi regimul comunist cuprinde încercarea de rezistenţă, pe de-o parte, şi cea de lichidare, pe de altă parte, a acestui „altceva", adică suprimarea elementului *particular.*

O altă perspectivă asupra istoriei evreo-române din acea perioadă este dată de felul în care populaţia evreiască a traversat o perioadă istorică împreună cu societatea românească, modul în care a fost afectată de marile procese ce caracterizau România vremii : lichidarea regimului democratic pluripartit, naţionalizarea, reforma învăţământului, campaniile antireligioase, izolarea de lumea occidentală, urmate de perioada *coexistenţei paşnice,* de relativă, provizorie şi mai ales limitată relaxare, apoi de reluarea – chiar pe alt plan – a perioadei de teroare (1958).

Perioada este importantă atât pentru complexitatea, cât şi pentru *unicitatea sa.* Asistăm la un act fără precedent – o populaţie în cvasiintegralitatea sa, oameni diferiţi ca nivel de instrucţie, ca grad de integrare în societatea românească, religioşi şi laici, decid să părăsească România şi o fac într-un timp relativ scurt.

Cercetarea se opreşte la începutul anilor 60 din motive de ordin tehnic. Fondurile de arhivă – şi în special fondul arhivistic al C.C. al P.C.R., Cancelarie, cea mai importantă sursă documentară a acestei cercetări – ce sunt puse la dispoziţia cercetării se opresc în jurul anilor 1964-1965. Din acest motiv, un demers serios, în profunzime, nu este posibil. Perioada de după 1965 este una când Partidul impune o tăcere deplină asupra „problematicii evreieşti". Despre evrei nu se mai vorbeşte, ei nu mai există pentru putere. Sunt „retrogradaţi" în documentele oficiale, prin includerea în categoria „alte naţionalităţi conlocuitoare". În mare, emigrarea în Israel se desfăşoară fără greutăţi, în urma unor convenţii între România, Israel şi organisme evreieşti internaţionale. Drept care populaţia evreiască a României scade vertiginos, ajungând

în 1960 la 100.000[1], iar în ianuarie 1977 recensământul populaţiei înregistrând numai 24.662 evrei, din care mai mult de o treime, 9.199, erau concentraţi în capitala ţării, Bucureşti[2].

Dar nu este vorba doar de „ştergerea" evreilor din prezent, ci şi de „alungarea" lor din memoria istorică a României. Printr-o decizie tacită, dar evidentă, nu se mai vorbeşte de evrei, însuşi numele de evreu este ocolit pe cât posibil.

O anumită accentuare a comunismului naţionalist al regimului Ceauşescu, inclusiv segmentul antisemit, se poate observa în ultimii ani ai deceniului al optulea şi în special la începutul deceniului al nouălea. Cu această ocazie se vorbeşte din nou despre evrei, firește, din optica antisemitismului ceauşist. Sau în unele ziare culturale, patronate de Partid, în primul rând în *Săptămâna*, dar şi în *Luceafărul*, organ al Uniunii Scriitorilor. Un câmp preferat de apariţie a antisemitismului este literatura: un Vadim Tudor, cu un volum de versuri, *Saturnalii*, un Ion Lăncrănjan etc.

În paralel, distrugerile de pietre funerare devin ceva curent, după cum curent era şi refuzul autorităţilor de a vedea în respectivele profanări acte antisemite.

*

Recunoştinţa mea se adresează celor ce au muncit şi au făcut posibilă apariţia acestei cărţi.

În primul rând, un cuvânt de recunoştinţă unui lung şir de lucrători din arhive şi biblioteci, care m-au sprijinit în faza de documentare.

Un ajutor important l-am primit de la o serie de colegi cu care am putut sta de vorbă şi discuta unele aspecte ale realităţii contradictorii din România comunistă: colegul meu Raphael Vago, care a fost – ca de obicei – primul cititor şi primul critic al cărţii, Marius Oprea, cu care am putut adânci unele aspecte legate de represiunea anilor 50 şi care mi-a pus la dispoziţie cu generozitate din documentaţia sa, Stelian Tănase, cu care am făcut repetate tururi de orizont în hăţişurile istoriei comunismului românesc, şi Michael Shafir, Ladislau Gyemant, Hildrun Glass, Leon Volovici, Mihai Ionescu, Lucian Nastasă, Andrei Oişteanu, Victor Eskenasy, cu toţii excelenţi parteneri de conversaţii, în cadrul cărora mi-am limpezit diverse faţete ale problematicii abordate. Din această înşiruire nu poate lipsi partenerul meu de dialog neîntrerupt, de aproape patru decenii, pe cele mai diverse şi complicate probleme de istorie, bunul meu prieten, istoricul Liviu Petculescu.

Ţin să mulţumesc colectivului Editurii Polirom, directorului acesteia, Silviu Lupescu, redactorului de carte, Dan Petrescu, pentru profesionalismul editării acestei lucrări.

Dar în acest moment fericit, al începutului de drum al unei cărţi, sentimentele mele de caldă recunoştinţă se îndreaptă mai ales către soţia mea, Gabriela, permanent alături de mine, în momente grele. Ea şi cei doi fii, Gad şi Paul, formează un univers fără de care nu aş fi putut face faţă diverselor dificultăţi ale drumului ales.

1. Bernard Wasserstein, 2000, p. 6, tabelul 1.
2. ***, *Recensământul populaţiei şi locuinţelor din 5 ianuarie 1977*, 1980, pp. 614-615.

Repere bibliografice şi documentare

Două mari categorii de surse au stat la baza documentaţiei acestei cercetări : literatura de specialitate şi informaţiile primare arhivistice.

Abordarea subiectului a beneficiat de o variată şi bogată literatură de specialitate. Este vorba de lucrări de istorie contemporană, de sociologie, politologie, memorialistică etc.

Aceste lucrări, atât de diferite ca metodă de abordare, documentaţie, concepţie ideologică, au totuşi, în marea lor majoritate, o trăsătură comună, şi anume noutatea. Toate au apărut în anii 90 şi în primii ani ai mileniului al treilea. Poate niciodată istoria contemporană nu a fost atât de asaltată de cercetarea ştiinţifică, de publicistică, de producţia de carte, dar şi de interesul unui public larg, pentru care această perioadă reprezintă o parte din propria lui viaţă.

Fireşte, au apărut lucrări extrem de diferite ca grad de documentare, capacitate de interpretare a informaţiei, concepţie asupra fenomenului istoric etc.

Explicaţia este simplă : după prăbuşirea comunismului a urmat - chiar dacă nu imediat şi poate nu în întregime - deschiderea arhivelor în Europa de Est, inclusiv în România. Un spaţiu interzis până atunci cercetării - poate accesibil doar unor „istorici de serviciu" - s-a deschis. Este, probabil, o revoluţie fără precedent în istoriografie. Chiar şi cercetători specializaţi în alte perioade istorice - printre ei şi autorul acestei cărţi - au cedat ispitei de a investiga perioada contemporană.

Şi, într-adevăr, totul seamănă cu o „minune" : ziduri ce păreau de netrecut au fost - chiar şi parţial - demolate. Câţi cercetători realişti ar fi visat în anii 70 sau 80 că vor putea afla cândva secretele puternicilor zilei, că vor putea citi protocoalele atotputernicului Birou Politic sau rapoartele omniprezentei Securităţi ? Foarte puţini !

În acelaşi timp, au avut loc mutaţii importante în abordarea istoriei contemporane, apariţia unor subiecte noi de interes, între care şi istoria minorităţilor, inclusiv a evreilor, domenii care până în 1990 au excelat prin... absenţă. În această direcţie, o contribuţie specială au avut-o cei din tânăra generaţie de cercetători, care au înţeles mai repede decât alţii importanţa studierii „celui diferit".

Existenţa acestei evidente tendinţe de a se prefera istoria contemporană, materializate prin prezenţa unui număr mare de „combatanţi" în sfera cercetării, are, pe de-o parte, efecte pozitive, printr-un benefic schimb de informaţii şi confruntări de opinii ce provoacă o pozitivă „mişcare de idei", dar poate fi, în acelaşi timp, şi un factor negativ, prin apariţia unor lucrări neprofesioniste ce pot „polua" atmosfera cercetării. Este rolul cercetării de tip academic să facă o anumită selecţie între diversele producţii şi să impună criterii ştiinţifice de abordare.

Subiectul ales de noi se află la intersecţia unor preocupări ca istoria României comuniste, istoria est-europeană postbelică, istoria evreilor, istoria statului Israel etc.

Vom încerca în cele ce urmează să amintim câteva dintre cărţile care ne-au oferit material documentar. Am folosit o gamă variată de lucrări : volume de documente ale epocii, lucrări cu caracter memorialistic, monografii etc.

Dar înainte de a face o prezentare sistematică, mă simt obligat să atrag atenţia asupra unui fapt ce mi se pare deosebit de important. Printr-un concurs de împrejurări, au apărut, la intervale scurte, lucrări de o importanţă excepţională în cunoaşterea perioadei postbelice. Se poate spune că în special câteva momente de la începutul anilor 50, ca „devierea de dreapta" din 1952 sau ancheta şi procesul grupului Lucreţiu Pătrăşcanu, au fost rezolvate din punctul de vedere al cercetării.

Prima dintre aceste lucrări îi aparţine cercetătoarei arădene Lavinia Betea şi este o explorare exhaustivă a întregii problematici din jurul procesului grupului Pătrăşcanu[1]. Lucrarea impresionează prin seriozitatea documentaţiei, prin demersul de a lămuri nenumăratele conexiuni ale anchetei şi procesului. Bazându-se pe o vastă documentaţie – în special din arhivele S.R.I. –, autoarea ne conduce în camerele de anchetă ale temutei instituţii ce a fost Securitatea, în încăperile factorului de decizie care a regizat marele spectacol al procesului, în lumea victimelor şi a torţionarilor. Autoarea nu e lipsită de talent literar; unele tablouri descrise rămân memorabile. Personal am reţinut, ca emblematic, tabloul „torţionarului la pensie" Ioan Şoltuţiu, transformat în „respectabil universitar" – un domn cu baston, elegant şi rasat, deprins să fie chemat *„domn' profesor* de către concitadini, ce se plimbă senin sub soarele amiezii de iarnă"[2]. O imagine-avertisment ce nu poate să nu alarmeze, să nu reclame dreptul la memorie şi la adevăr. Căci unii dintre foştii torţionari, sub înfăţişarea unor bunici nevinovaţi, încă mai poluează mediul înconjurător.

Există apoi o serie de referiri la conexiunile „evreieşti" ale procesului, în special cele legate de Emil Calmanovici, Berman şi Kofler. Putem spune că Lavinia Betea demonstrează cu claritate crearea de către putere a unei componente evreieşti a procesului Pătrăşcanu, fapt ce trebuia să exprime sincronizarea cu politica antisemită a Moscovei. Faptul că procesul propriu-zis a avut loc după moartea lui Stalin nu a schimbat această orientare.

O a doua lucrare pe care dorim s-o menţionăm îi aparţine universitarului american Robert Levy şi se ocupă de destinul Anei Pauker în Partidul Comunist Român[3]. Este traducerea unei lucrări de doctorat susţinute la prestigioasa universitate UCLA din Los Angeles[4]. Aşa cum arată şi titlul, Levy şi-a conceput lucrarea ca pe un studiu de caz al militantului comunist evreu din estul Europei. Începându-şi cercetarea înainte de căderea comunismului în România, într-un moment în care nu era posibilă o cercetare a fondurilor arhivistice, Robert Levy foloseşte – cu mult profesionalism – metoda interviului, având fără doar şi poate cea mai bogată – şi de calitate – colecţie de interviuri pe tema comunismului în România. După 1990, Levy avea să fie unul dintre primii cercetători străini care au reuşit să „penetreze zidul" arhivelor româneşti şi să cerceteze importantele fonduri de arhivă ale C.C. al P.C.R. şi ale S.R.I. Levy reuşeşte o prezentare a întregii problematici a luptelor pentru putere în Partidul

1. Lavinia Betea, 2001.
2. *Ibidem*, p. 367.
3. Robert Levy, 2002.
4. *Idem*, 1998.

Comunist, în contextul legăturilor cu Moscova. Am sublinia pozitiv, la autor, recurgerea la unele aspecte de ordin psihologic ce au influenţat acţiunea politică, cum este decizia Anei Pauker de a abandona lupta pentru funcţia supremă în partid din cauza faptului că era evreică, sau frica ei atavică de Stalin şi de sovietici în general. Chiar dacă personal nu accept unele dintre tezele lui Levy legate de relaţia Pauker-emigrarea evreilor, consider că autorul a reuşit să fixeze locul acesteia în sistemul politic al României comuniste. Fără a încerca o „reabilitare" - cum au încercat să spună câţiva cititori „grăbiţi" -, Levy face demersul curajos de a demonta demonizările personajului.

A treia lucrare care aruncă o lumină deosebită asupra devenirii comuniste în România este cea a sociologului Pavel Câmpeanu[1]. Ocupându-se de o întreagă perioadă a regimului totalitarist, până la căderea sa la 22 decembrie 1989, folosind atât mărturii personale, cât şi o bogată documentaţie, Câmpeanu aduce explicaţii noi privind câteva dintre momentele-cheie ale istoriei comuniste. O serie de conexiuni şi explicaţii sunt relevate pentru prima dată. Am putea spune că, prin profunzimea şi mobilitatea analizei, prin surprinderea unor legături între diverse episoade, autorul - născut în 1920 - oferă o lecţie de tinereţe şi modernitate a cercetării. Fără a fi în centrul demersului său, problema evreiască este prezentă, subliniindu-se unele aspecte noi în cercetarea problemei, legate de motivaţia aderării unor evrei la mişcarea comunistă, de acele sectoare ce au fost „rezervate" activităţii evreilor în cadrul Partidului etc.

Aceste lucrări sunt o bază obligatorie pentru orice abordare a perioadei de maximă teroare comunistă şi, în acelaşi timp, constituie un model de tratare a unei perioade deosebit de complexe şi greu de descifrat.

Publicare de documente

Deschiderea arhivelor a stimulat publicarea a numeroase documente, fie în diverse publicaţii, fie în volume de documente.

Interesul mare atât al cercetării, cât şi al publicului s-a îndreptat prioritar către arhiva fostei Securităţi. În acest context, Serviciul Român de Informaţii (S.R.I.), ce a moştenit arhiva Securităţii, a publicat în 1997 un prim volum dintr-o colecţie de documente ale fostei poliţii politice[2]. Volumul cuprinde şi un număr de documente legate de evrei, dintre care de un interes deosebit sunt cele privind starea de spirit a acestora, problema emigraţiei, în special cea ilegală, ca şi informaţii despre activitatea a o serie de organizaţii sioniste, aflate în observaţia organelor de ordine.

Un volum cu documente ale Securităţii publică în 2002 Marius Oprea[3]. Documentele sunt deosebit de utile pentru înţelegerea sistemului de lucru al Securităţii, a organizării sale interne, a profilului intelectual al lucrătorilor săi, a relaţiilor sale cu Partidul.

1. Pavel Câmpeanu, 2002.
2. Mihai Pelin (editor), 1997.
3. Marius Oprea, 2002.

Diversele momente de criză în activitatea Partidului reprezintă o altă sferă de interes. Cercetătorii Alina Tudor şi Dan Cătănuş au publicat două volume de documente, cuprinzând momentul eliminării grupului Constantinescu-Chişinevschi[1] şi pe cel din 1958 al epurării sau sancţionării unor vechi ilegalişti din aparatul Comitetului Central[2]. Documentele ilustrează unele tendinţe în forurile de conducere, raporturile de forţă din acel moment. Pentru demersul nostru, momentul 1958 este interesant, fiind încă un pas în marginalizarea evreilor din aparatul de partid. De altfel, din cei 17 activişti sancţionaţi, 6 erau evrei. De asemenea, Plenara a criticat existenţa unui număr prea mare de evrei în diverse sectoare, dându-se ca exemplu situaţia din aparatul central al Sindicatelor, răspunzătoare de această situaţie fiind considerată Liuba Chişinevschi.

În 2001, Theodor Wexler şi Mihaela Popov publică două masive volume din ancheta unor deţinuţi sionişti[3]. Documentele publicate sunt declaraţii – de multe ori repetate – ale diverşilor deţinuţi sionişti. Nu ne sunt clare criteriile selecţiei respectivelor documente. Fiind stenograme ale anchetei, aceste documente reflectă declaraţii obţinute prin forţă de la deţinuţi, deci reprezintă punctul de vedere al Securităţii, şi nu fapte reale. De aici valoarea documentară scăzută a materialului. Fără doar şi poate, în arhivele S.R.I. există şi alte materiale relevante despre acest subiect, în primul rând note informative, care ar fi putut arunca o lumină asupra unui subiect important. Se adaugă şi un anume neprofesionalism al editării documentelor, exprimat în primul rând prin absenţa notelor explicative.

Profesorul Dinu C. Giurescu publică două volume bazate pe documente diplomatice care reflectă înfruntarea politică dintre partidele istorice şi Partidul Comunist, din primii doi ani după 23 august 1944. Primul se ocupă de ultimul guvern democratic al României, condus de generalul Nicolae Rădescu[4], iar al doilea tratează un moment de maximă înfruntare politică, aşa-numita „grevă regală" din vara lui 1945[5]. Cele două lucrări ne facilitează cunoaşterea a ceea ce am numi „perioada de tranziţie", când mai exista pluralism politic şi, deşi aflaţi în ascensiune, comuniştii încă nu controlau în întregime scena politică.

O foarte interesantă ediţie de documente aparţine Arhivei Ministerului de Externe, ce a publicat un voluminos corpus de documente – primul dintr-o serie – despre relaţiile româno-israeliene[6]. Volumul a selectat câteva sute de documente semnificative din bogata arhivă a Ministerului. Pentru cercetarea noastră, de o importanţă deosebită este problematica emigraţiei evreilor din România, pe care Israelul a pus-o în centrul relaţiei sale cu România.

Un volum ce acoperă perfect interesul cercetării noastre, atât ca tematică, cât şi din punct de vedere cronologic, este cel editat de Centrul de Resurse pentru Diversitate

1. Alina Tudor, Dan Cătănuş, 2001.
2. Dan Cătănuş, Alina Tudor, 2000.
3. Theodor Wexler, Mihaela Popov, f.a.
4. Dinu C. Giurescu, 1996.
5. Dinu C. Giurescu, 1999.
6. Dumitru Preda (coord.), 2000.

Etnoculturală (CRDE) despre evreii din România, apărut într-o interesantă serie dedicată minorităţilor în perioada comunistă[1]. Volumul se bazează pe o bună selecţie din arhivele relevante în această privinţă: Fondul C.C. al P.C.R., Cancelarie, Arhiva Ministerului de Externe al României, Arhiva Ministerului de Externe al Ungariei, Open Society Archive din Praga, arhive universitare etc. Volumul reuşeşte să surprindă principalele direcţii ale problematicii evreieşti în România comunistă.

Memorialistica

În ultimul deceniu, literatura istorică din România s-a îmbogăţit cu o serie de lucrări de caracter memorialistic.

Fără doar şi poate, cea mai importantă, ca impact asupra mişcării de idei din România, este *Jurnalul* lui Mihail Sebastian[2]. Chiar dacă perioada surprinsă este cea a Holocaustului, în final este prins, cu tuşe grăbite, un tablou al perioadei imediate căderii regimului fascist. În această scurtă perioadă, Sebastian reuşeşte să înţeleagă înaintea multora adevăratul caracter al comunismului. La 31 august 1944, el nota în *Jurnal* observaţia prin care intuia „noul totalitarism": „Ar fi imposibil să lucrez sub un regim de comitete secrete"[3].

Un jurnal interesant, cu o bogată informaţie, este cel al avocatului Arnold Schwefelberg[4]. Autorul a participat la evenimente importante, a fost unul dintre cei activi în refacerea vieţii evreieşti, a fost arestat pentru activitate sionistă. Din păcate, există multă imprecizie, din cauză că editarea jurnalului a avut loc la circa 15 ani după evenimente. Autorul însuşi recunoaşte în repetate rânduri imprecizia unor afirmaţii.

Un loc special între aceste lucrări îl ocupă memoriile rabinului Moses Rosen[5].

Lectura memoriilor ne permite o perspectivă a dinamicii evreieşti dintr-un unghi inaccesibil publicului larg. Ni se prezintă relaţiile rabinului cu înalţi potentaţi comunişti, ca Gheorghiu-Dej, Emil Bodnăraş sau Nicolae Ceauşescu, dar şi cu mari personalităţi ale vieţii evreieşti, ca Nachum Goldman, sau lideri ai statului Israel, ca Golda Meir, Menachem Beghin, Shimon Peres etc. „Nu poţi să fii prim-ministru în Israel fără să plângi în Templul Coral", glumea semnificativ Rosen, dorind să sublinieze sensibilitatea conducerii israeliene la soarta colectivităţii evreieşti din România. Din păcate, memoriile sunt marcate de un pronunţat egocentrism, care lasă un gol deranjant în jurul său. Un coleg cu mult umor asemăna optica rabinului cu imaginea Sfântului Gheorghe, cel ce se lupta şi învingea singur balaurul. Aceste exagerări egocentrice dăunează memoriilor, deoarece le fac mai puţin credibile, deşi multe episoade au acoperire documentară.

1. Andreea Andreescu, Lucian Nastasă, Andreea Varga (editori), 2002.
2. Mihail Sebastian, 1996.
3. *Ibidem*, p. 558.
4. Arnold Schwefelberg, 2000.
5. Moses Rosen, 1991.

Semnalăm cu interes memoriile lui Matei Gal[1]. Este povestea unui tânăr evreu dintr-o familie burgheză specifică, din sud-vestul Transilvaniei (Deva), membru al Partidului Comunist încă din timpul ilegalităţii acestuia, deţinut în diverse închisori şi în lagărele de la Caransebeş şi Vabniarka, şi apoi la Râbniţa, unde se aflau exclusiv deţinuţi comunişti evrei ce vor fi lichidaţi în momentul retragerii de către o unitate SS formată din calmuci, după ce autorităţile române, în retragere şi dezintegrare, îi predaseră acestora. Gal este unul dintre cei câţiva supravieţuitori. Interesantă este descrierea fenomenului Râbniţa, ocultat de istoria oficială a Partidului Comunist. Foarte interesantă şi reacţia şefului partidului, Gheorghiu-Dej : în momentul în care Gal reuşeşte să ajungă la el şi doreşte să-i dea amănunte asupra masacrului de la Râbniţa, acesta nu se arată interesat, declarând că „nu era momentul pentru treaba asta"[2]. Era în acea indiferenţă ceva din începutul negării Holocaustului. De altfel, după sistemul stalinist, supravieţuitorii erau consideraţi suspecţi prin însuşi faptul supravieţuirii lor. Astfel, naratorul este în mod repetat chestionat la serviciul de cadre de către o foarte reprezentativă „tovarăşă Ada", o stalinistă fanatică, şi ea provenind din mica burghezie evreiască - „Cum de-ai scăpat?" era întrebarea repetată la infinit, în cel mai autentic spirit stalinist[3].

Un destin într-un fel asemănător este reflectat de memoriile lui Egon Balaş[4] - şi el evreu din Transilvania, a cărui întreagă familie a pierit în Holocaust, intrat în Partidul Comunist încă de când acesta era în ilegalitate, promovat după război în diplomaţie şi apoi director în Ministerul de Externe, iar după 1952, demis şi arestat. Un destin excepţional care devine banal prin multiplicare. Emigrat în Statele Unite, unde face la maturitate o carieră universitară, el îşi descrie experienţele unei vieţi trăite sub semnul terorii şi al totalitarismelor.

Memoriile unor foşti demnitari comunişti sunt interesante prin relevarea atmosferei din forurile de conducere, inaccesibile privirii muritorului de rând, şi explică unele reacţii personale, relaţiile dintre diverşii membri ai conducerii. Din păcate, aceşti oameni au fost învăţaţi mai mult să tacă, iar atunci când scriu, evită să intre în problemele de esenţă ; dacă scriu este doar pentru a-şi sublinia meritele, uneori reale, alteori închipuite. Gheorghe Gaston Marin, evreu din Petroşani, luptător în Rezistenţa franceză, doctor în ştiinţe tehnice în Franţa, avea să devină unul dintre oamenii foarte apropiaţi ai numărului 1 al regimului comunist, Dej, promovat apoi ministru şi preşedinte al puternicei Comisii de Planificare. Din păcate, memoriile lui Gaston[5] sunt lipsite de obiectivitate ; el îi acordă credit fără limită lui Dej. Ne-am fi aşteptat ca cel ce fusese în tinereţe militant al organizaţiei sioniste *Habonim* să aibă o anumită receptivitate pentru problema evreiască. Nu întâlnim în *Memoriile* înaltului demnitar astfel de amintiri, nimic despre frământările populaţiei evreieşti, despre

1. Matei Gal, 1997.
2. *Ibidem*, p. 260.
3. *Ibidem*, p. 312.
4. Egon Balaş, 2001.
5. Gheorghe Gaston Marin, 2000.

procesele activiştilor sionişti. Într-o mai mult decât scurtă oprire asupra problemei evreieşti, el aminteşte de emigrare şi declară, cu multă siguranţă: „Plecarea evreilor a fost rezultatul atitudinii umane a lui Gheorghiu-Dej şi Bodnăraş..."[1]. Cam multă naivitate la un om ce a făcut parte din cel mai înalt eşalon al puterii!

La categoria literatură memorială vom aminti şi jurnalul marelui filosof Constantin Rădulescu-Motru, care se întinde pe perioada 1944-1952[2]. Am reţinut acest jurnal deoarece este ilustrativ pentru o serie de clişee ce au fost aplicate populaţiei evreieşti şi care stau la baza antisemitismului post-Holocaust. Faptul este cu atât mai elocvent cu cât afirmaţiile vin de la un mare filosof, fost preşedinte al Academiei Române, om care în tinereţea sa nu a profesat antisemitismul, ba chiar s-a pronunţat, în primul deceniu al secolului XX, împotriva acestuia. La sfârşitul anilor 40 şi începutul anilor 50, găsim un cu totul alt tip de gândire la cel aflat la vremea senectuţii. Astfel, Rădulescu-Motru vede în evrei pe adevăraţii stăpâni ai României din epoca comunistă, cei ce decid totul din raţiuni de „răzbunare".

Am insistat asupra acestei optici pentru că ea va deveni foarte răspândită în societatea românească.

Literatura de specialitate

Una dintre preocupările prioritare ale istoriografiei israeliene a fost studierea trecutului mişcării sioniste. În acest context se înscrie lucrarea cercetătoarei din Tel Aviv Yaffa Cuperman despre ultimul capitol al activităţilor sioniste în România, de la reluarea activităţii legale, după căderea dictaturii lui Antonescu, şi până la interzicerea acestora în 1949[3].

Lucrarea este bazată pe o impresionantă şi variată documentaţie de arhivă cercetată la Ierusalim – Arhiva Sionistă Centrală, Arhiva Sionistă Religioasă, Universitatea Bar-Ilan, Arhivele Naţionale ale Statelor Unite, Arhivele Publice britanice (Public Record Office) – Londra, Arhiva Ministerului de Externe al Franţei – Paris şi Arhiva Diplomatică a Ministerului de Externe al României – Bucureşti.

Autoarea realizează o imagine clară a diverselor organizaţii sioniste din România, a relaţiilor dintre acestea, cât şi a legăturilor cu diversele centrale sioniste. Datorită acestei lucrări şi apreciabilei puteri de analiză a autoarei, beneficiem de cunoaşterea, până în cele mai elementare amănunte, a „sectorului sionist" din cadrul vieţii evreieşti din România.

O imagine a cadrului general românesc este dată de câteva lucrări ce tratează istoria României în perioada postbelică. Dintre acestea, aş dori să o semnalez pe cea a istoricului ieşean Gheorghe Onişoru[4]. Această lucrare se apleacă asupra problematicii sociale a României în perioada de tranziţie de la un tip de dictatură la altul. În acest

1. *Ibidem*, p. 111.
2. Constantin Rădulescu-Motru, 1996-2001.
3. Yaffa Cuperman, 1995.
4. Gheorghe Onişoru, 1998.

context, câteva pagini sunt rezervate populaţiei evreieşti. În demersul său, Onişoru se bazează pe rapoarte informative din arhivele S.R.I., cât şi pe interesante materiale aflate în arhivele organizaţiilor locale ale P.C.R.

O monografie interesantă - prima de acest fel - este lucrarea lui Igo Sommer despre Comitetul Democratic Evreiesc. Lucrarea este realizată înaintea deschiderii arhivelor din România, dar foloseşte câteva documente interesante încorporate fondului Federaţiei Comunităţilor Evreieşti[1].

O bună şi documentată analiză a situaţiei populaţiei evreieşti în perioada imediat următoare războiului i se datorează cercetătoarei Hildrun Glass[2]. Prin documentaţia largă şi variată, prin perspectiva detaşată asupra unei probleme complicate, monografia cercetătoarei din München se constituie într-un exemplu de cercetare academică. De reţinut şi statisticile relevante oferite de Hildrun Glass, parte dintre ele provenind din documente de arhivă.

O încercare de sinteză asupra perioadei de tranziţie a vieţii evreieşti de la fascism la comunism întreprinde şi Hary Culler[3]; lucrarea sa combină materiale documentare cu încercări de analiză a autorului. Faptul, ce constituie o derogare de la metodologia academică, îngreunează lectura şi receptarea contribuţiei autorului.

Scopul declarat polemic al lucrării, de a combate unele teze ce culpabilizează populaţia evreiască în întregul său, face de asemenea discursul autorului tezist şi incredibil, chiar atunci când are observaţii corecte, la care noi subscriem. Multe dintre tezele combătute nu sunt specificate, şi nici autorii lor, ceea ce ne dă impresia unei lupte donchihoteşti cu adversari invizibili.

Meritul cert al lucrării rămâne punerea în circulaţie a unor documente interesante, dar lipsa unui comentariu critic scade importanţa demersului făcut.

Studierea subiectului ales de noi, ca şi a oricărui alt subiect legat de istoria României comuniste, nu poate fi deplină fără aprofundarea studiilor lui Vladimir Tismăneanu. El este unul dintre observatorii constanţi şi pasionaţi ai fenomenului comunist din România. Abordând realitatea complexă a fenomenului din unghiuri originale, Tismăneanu ne oferă, ca nimeni altul până acum, o privire „dinăuntru" a unui sistem politic, dar şi cultural şi moral, greu de pătruns. Demersul său ne evocă, într-un fel, străduania într-un joc logic, în care eşti obligat să găseşti calea spre centrul unei complicate construcţii geometrice. Tismăneanu reuşeşte să pătrundă în unghiurile umbrite ale nomenclaturii comuniste din România. Dar interesul lui nu este numai, şi nu în primul rând, concentrat asupra unor persoane, ci, prin caracterizarea acestora, el relevă o serie de fenomene interesante. Autorul mărturiseşte: „Ipoteza mea este că înţelegerea calamităţii totalitare este imposibilă fără examinarea rolului unor personaje ce s-au confundat aproape, întru maliţie şi destin, cu instituţiile pe care le-au condus (Securitate, partid, propagandă)"[4].

1. Igo Sommer, 1984.
2. Hildrun Glass, 2002.
3. Hary Culler, 2002.
4. Vladimir Tismăneanu, 1998, p. 6.

Observaţiile sale sunt deosebit de relevante şi se opresc asupra unor episoade aparent neimportante, dar care conduc la concluzii originale. Astfel, subliniind rolul important al lui Petre Lupu (Lupu Presman) - de obicei uitat sau ocolit de cercetătorii nomenclaturii româneşti –, el îl prezintă ca pe o întruchipare a activistului fanatic, specializat în misterioasele şi atotputernicele dosare de cadre - unul dintre şefii secţiei organizatorice a Comitetului Central, important centru de putere. Subliniindu-i evoluţia, Tismăneanu face o observaţie foarte interesantă, după ce arată că a fost deţinut în lagărul Vapniarka, lagăr exclusiv evreiesc : împreună cu Ghizela Vaas, Bernath Andrei, Lazăr Grünberg, Ştefan Voicu sau Simion Bughici, el a contribuit la cimentarea unui nucleu diriguitor în rândurile deţinuţilor politici evrei. Importanţa acestui nucleu constă în legăturile sale cu grupul de la Târgu-Jiu, dominat şi inspirat de personalitatea lui Gheorghiu-Dej[1]. Observaţia e foarte importantă, subliniind un aspect interesant în luptele pentru putere ale regimului de la Bucureşti : prezenţa alături de nucleul lui Dej a unui grup important de activişti evrei, proveniţi din lagăre, fapt ce schimbă o anumită optică superficială şi cu iz „etnicist" ce-i plasa pe toţi activiştii evrei alături de Ana Pauker.

O lucrare teoretică interesantă de filosofie politică a raportului naţionalism-antisemitism - democraţie-totalitarism a publicat universitarul clujean Andrei Roth[2]. Volumul se ocupă de problema naţională în România, insistând asupra a trei minorităţi - unguri, ţigani şi evrei –, urmărind problema identităţii acestora. În legătură cu evreii, de semnalat capitolul „Cine «a adus» comunismul în România", care încearcă să răspundă unuia dintre clişeele persistente ale antisemitismului contemporan. Autorul explică unele probleme a ceea ce el numeşte supraprocentualitatea evreilor într-o anumită etapă de început a comunismului în România.

O analiză pertinentă a culturii antisemite face politologul profesor George Voicu[3]. Cartea sa se ocupă de problematica discursului politic în perioada postcomunistă, dar are şi un capitol de analiză a fenomenului în comunism. G. Voicu demonstrează falsitatea aşa-zisei rezolvări prin tăcere a antisemitismului: „Soluţia comunistă a fost doar o eludare, o amânare *sine die*, o eliminare de pe agenda dezbaterii publice a acestei chestiuni ambarasante ideologic, pe considerentul că, dacă nu se discută despre ceva, acel ceva nici nu există"[4].

O lucrare de analiză statistică a fost realizată de sociologul israelian Carol Bines[5]. Folosind date oficiale ale Biroului Guvernamental de Statistică a Israelului, lucrarea

1. *Ibidem*, p. 67. Important de semnalat şi câteva dintre ultimele volume ale autorului, conexe subiectului discutat: *Condamnaţi la fericire. Experimentul comunist în România*, Editura Univers, Bucureşti, 1991, *Ghilotina de scrum*, Editura Polirom, Iaşi, 2002, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Editura Univers, Bucureşti, 1991, *Balul mascat. Convorbiri cu Mircea Mihăieş*, Editura Polirom, Iaşi, 1996, *Încet, spre Europa. În dialog cu Mircea Mihăieş*, Editura Polirom, Iaşi, 2000, *Scrisori din Washington. Reflecţii despre secolul 20*, Editura Polirom, Iaşi, 2002.
2. Andrei Roth, 1999.
3. George Voicu, 2000.
4. *Ibidem*, p. 16.
5. Carol Bines, 1998.

ne oferă date asupra emigrării evreilor din întreaga lume, inclusiv din România. Bines ne prezintă statistica pe diverse perioade şi pe ani, precum şi interesante date privind structura socioprofesională a emigranţilor. Cifra generală a emigranţilor evrei din România ce ajung în Israel, din 1948, mai - data proclamării statului Israel -, şi până în 1995 - când autorul îşi încheie cercetarea - este de 272.300, veniţi în următoarele faze: 1948-1951 - 115.000 emigranţi, 1952 - 3.800, 1953-1957 - 1800, 1958-1966 - 106.200, 1969-1974 - 17.800, 1975-1989 - 21.800, 1990-1995 - 3.400[1]. Datele sunt interesante şi neagă unele cifre fanteziste care au fost puse în circulaţie neprofesionist de diverse organizaţii din Israel ale originarilor din România, preluate atât în discursul politic românesc, cât şi în cel israelian.

O serie de lucrări cu caracter general de istoria evreilor, precum şi lucrări de istorie est-europeană contribuie la studierea subiectului. Dintre acestea, vom aminti lucrarea despre evreii din Europa în perioada postbelică, al cărei autor este istoricul englez Bernard Wasserstein[2].

O încercare serioasă în domeniul demografiei o reprezintă lucrarea lui Marcu Rosen, ce tratează scăderea drastică a populaţiei evreieşti din România în ultima jumătate de secol[3]. Folosind o serie de izvoare statistice, autorul se opreşte asupra scăderii numerice a populaţiei, a ritmului acestei scăderi, punctând şi situaţia diferită a unor regiuni.

Evreilor din estul Europei le este dedicată o interesantă lucrare de către doi publicişti evrei din Italia, Gabriele Eschenazi şi Gabriele Nissim[4]. Titlul extrem de semnificativ, *Evreii invizibili*, reflectă una dintre realităţile fundamentale ale destinului iudaic în sistemul comunist: suprimarea prin tăcere! De evrei nu se mai vorbeşte, nici de istoria şi nici de cultura lor. Această realitate este evidentă şi în România comunistă, în special după 1960, devenind o lege nescrisă în perioada Ceauşescu. Lucrarea se bazează pe interviuri cu diferite personalităţi evreieşti din regiune. Un capitol este rezervat României[5].

O bogată literatură de specialitate este închinată ultimilor ani de viaţă ai lui I.V. Stalin, inclusiv puternicei campanii antisemite din U.R.S.S. şi ţările-satelit. Unul dintre primii istorici care se opresc asupra acestui fenomen este François Fejtö. El se ocupă de istoria ţărilor blocului comunist, aşa-zisele „democraţii populare"[6]. Autorul se apleacă asupra atmosferei speciale din timpul şi de după procesul Slansky.

Câteva cărţi despre evrei în perioada comunistă au oferit o perspectivă mai largă subiectului cercetat. Acelaşi F. Fejtö, secondat de Gyula Zeke, într-o monumentală lucrare asupra întregii istorii evreieşti în Ungaria[7], se opreşte şi asupra episodului antisemit de la crepusculul lui Stalin. Cartea subliniază zelul şefului partidului maghiar, evreul Matthias Rakosy. Mimetismul acestuia faţă de tot ce se petrecea la Moscova

1. *Ibidem*, p. 94.
2. Bernard Wasserstein, 2000.
3. Marcu Rosen, 2003.
4. Gabriele Eschenazi, Gabriele Nissim, 1995.
5. *Ibidem*, pp. 275-339.
6. François Fejtö, 1952.
7. François Fejtö, Gyula Zeke, 1997.

era perfect. Epurări, arestări au loc imediat, printre victime se află cei mai apropiaţi colaboratori, propriul cumnat etc. „Dumnezeu ştie – conchide Fejtö – câte oribile nopţi ale Sfântului Bartholomeu ar fi oganizat Rakosy, dacă schimbările intervenite în U.R.S.S., după moartea lui Stalin la 5 martie 1953, nu l-ar fi făcut mai circumspect."[1]

În Polonia, Teresa Toranska a publicat o fascinantă carte de interviuri despre o pleiadă de activişti – atât evrei, cât şi polonezi – cu vechi state de serviciu în Partidul Comunist, unii dintre ei membri ai primelor eşaloane de putere[2].

O carte devenită clasică în sovietologie, *Nomenclatura* de Michael Voslensky, se opreşte şi asupra antisemitismului în cadrul păturii diriguitoare din U.R.S.S.[3].

Surse arhivistice

Baza cercetării a constituit-o studierea unor arhive relevante asupra subiectului.

Fondul C.C. al P.C.R.

Fondul documentar cel mai important este fondul fostului C.C. al P.C.R., aflat în posesia Arhivelor Naţionale ale României.

În cadrul acestui fond au fost investigate două secţiuni : prima este cea a Cancelariei, ce cuprinde stenograme ale principalelor foruri ale Partidului, Biroul Politic şi Secretariatul, precum şi ale unor consfătuiri convocate de acestea. De asemenea, în această secţiune se află corespondenţa emisă sau primită de aceste importante instanţe. Documentele studiate din secţiunea Cancelarie se întind pe perioada 1944-1965.

Documentele din această secţiune ne aduc în intimitatea primului cerc de putere al ţării, locul unde se iau deciziile cele mai importante în toate domeniile vieţii sociale, cu efecte decisive asupra destinului şi vieţii a milioane de oameni.

O a doua secţiune importantă în cadrul fondului C.C. al P.C.R. este cea a fostului Comitet Democratic Evreiesc (C.D.E.). Secţiunea cuprinde procese-verbale de şedinţe ale diverselor instanţe ale C.D.E., corespondenţă, rapoarte de teren ale instructorilor C.D.E. (acest tip de raport este foarte interesant, căci, fiind „de uz intern", reflectă realităţile din lumea evreiască). Materialele din această secţiune se întind pe întreaga durată a C.D.E.-ului (1945-1953).

Arhiva diplomatică a Ministerului de Externe

În această arhivă, o sursă importantă pentru documentaţie au fost dosarele documentare ale secţiunii Israel, ce cuprind corespondenţa dintre oficiul diplomatic de la Tel Aviv şi centrala Ministerului. Perioada cronologică studiată este din 1948, data stabilirii relaţiilor diplomatice, şi până în 1969, nivel la care am sistat cercetarea documentaţiei.

1. *Ibidem*, p. 366.
2. Teresa Toranska, 1986.
3. Michael Voslensky, 1980.

era perfect. Epurări, arestări au loc imediat, printre victime se află cei mai apropiaţi colaboratori, propriul cumnat etc. „Dumnezeu ştie – conchide Fejtö – câte oribile nopţi ale Sfântului Bartholomeu ar fi oganizat Rakosy, dacă schimbările intervenite în U.R.S.S., după moartea lui Stalin la 5 martie 1953, nu l-ar fi făcut mai circumspect."[1]

În Polonia, Teresa Toranska a publicat o fascinantă carte de interviuri despre o pleiadă de activişti – atât evrei, cât şi polonezi – cu vechi state de serviciu în Partidul Comunist, unii dintre ei membri ai primelor eşaloane de putere[2].

O carte devenită clasică în sovietologie, *Nomenclatura* de Michael Voslensky, se opreşte şi asupra antisemitismului în cadrul păturii diriguitoare din U.R.S.S.[3].

Surse arhivistice

Baza cercetării a constituit-o studierea unor arhive relevante asupra subiectului.

Fondul C.C. al P.C.R.

Fondul documentar cel mai important este fondul fostului C.C. al P.C.R., aflat în posesia Arhivelor Naţionale ale României.

În cadrul acestui fond au fost investigate două secţiuni : prima este cea a Cancelariei, ce cuprinde stenograme ale principalelor foruri ale Partidului, Biroul Politic şi Secretariatul, precum şi ale unor consfătuiri convocate de acestea. De asemenea, în această secţiune se află corespondenţa emisă sau primită de aceste importante instanţe. Documentele studiate din secţiunea Cancelarie se întind pe perioada 1944-1965.

Documentele din această secţiune ne aduc în intimitatea primului cerc de putere al ţării, locul unde se iau deciziile cele mai importante în toate domeniile vieţii sociale, cu efecte decisive asupra destinului şi vieţii a milioane de oameni.

O a doua secţiune importantă în cadrul fondului C.C. al P.C.R. este cea a fostului Comitet Democratic Evreiesc (C.D.E.). Secţiunea cuprinde procese-verbale de şedinţe ale diverselor instanţe ale C.D.E., corespondenţă, rapoarte de teren ale instructorilor C.D.E. (acest tip de raport este foarte interesant, căci, fiind „de uz intern", reflectă realităţile din lumea evreiască). Materialele din această secţiune se întind pe întreaga durată a C.D.E.-ului (1945-1953).

Arhiva diplomatică a Ministerului de Externe

În această arhivă, o sursă importantă pentru documentaţie au fost dosarele documentare ale secţiunii Israel, ce cuprind corespondenţa dintre oficiul diplomatic de la Tel Aviv şi centrala Ministerului. Perioada cronologică studiată este din 1948, data stabilirii relaţiilor diplomatice, şi până în 1969, nivel la care am sistat cercetarea documentaţiei.

1. *Ibidem*, p. 366.
2. Teresa Toranska, 1986.
3. Michael Voslensky, 1980.

Dosarele cuprind o mare varietate de probleme legate de emigrare, schimburi comerciale, diverse contacte ale diplomaţilor români cu lideri israelieni sau cu reprezentanţi ai presei, persoane publice etc. Foarte interesante sunt relaţiile cu celelalte state socialiste reprezentate la Tel Aviv. Este frapant interesul cu care la Bucureşti se urmăreşte stadiul relaţiilor celorlalte state socialiste cu Israelul. Este clar că are loc o coordonare a poziţiilor între acestea sub conducerea reprezentantului sovietic. În rapoartele diplomaţilor români, acesta este numit „prietenul cel mai bun" şi i se cere sfatul în cele mai diferite situaţii.

În arhiva Ministerului de Externe se mai află un fond special – Fondul 33 Evrei, în care sunt adunate o serie de materiale referitoare la evrei. Majoritatea documentelor sunt din perioada Antonescu, dar şi de după căderea acestuia. Un loc aparte îl ocupă problema legislaţiei reparatorii, relaţia cu *Joint*-ul, până în 1949 etc.

Extrem de voluminos este Fondul „Conferinţa de Pace de la Paris" – 1946. Pe lângă alte probleme, găsim memorii privind situaţia evreilor din timpul războiului, încercări de explicaţii, documentaţii etc.

Arhiva Serviciului Român de Informaţii (S.R.I.)

În această arhivă se află diverse rapoarte asupra stării de spirit a populaţiei, inclusiv a evreilor, rapoarte informative, note de urmărire etc. Prin intermediul acestor rapoarte suntem informaţi asupra unor stări de spirit, luări de atitudini ale populaţiei evreieşti, sunt relatate o serie de zvonuri legate de problemele ce frământau populaţia evreiască. Principala preocupare este emigrarea şi majoritatea discuţiilor se învârtesc în jurul acestui subiect.

Un fapt interesant este neîncrederea clară a populaţiei evreieşti, a omului simplu, în propaganda zgomotoasă a puterii. Diverşi anonimi, în tren sau cafenea, comentează cu neîncredere, în 1952, ştirile oficiale legate de procesul Slansky. Cuvântul „înscenare" se repetă foarte des.

Am avut posibilitatea să văd materiale din 1946-1948 ale fostei Siguranţe Generale şi apoi din 1948 ale Securităţii. Am primit materiale până la nivelul anului 1953.

Fonduri comunitare evreieşti

Un fond important de documentare este arhiva Federaţiei Comunităţilor Evreieşti. Din motive speciale, această arhivă nu mai este unitară. Astfel, sursele mele se împart în : sectorul de xerocopii al arhivei „Moses Rosen", ce se află la Universitatea Bar-Ilan, iar parţial a fost reîntoarsă în arhiva Federaţiei din Bucureşti şi a fost organizată ca Fondul „Şef-Rabin Dr. Moses Rosen". A doua sursă este arhiva Federaţiei din Bucureşti, inclusiv amintitul fond Rosen. Trebuie spus că denumirea de Rosen este improprie, căci documentele sunt, în fapt, ale Federaţiei.

În ciuda complicatei împărţiri, acest fond este foarte important, fiind singurul care ne dă informaţii privind interiorul vieţii comunitare. Avem ştiri despre sinagogi, învăţământul *Thalmud-Thora*, cimitire, *mikve*, viaţa de zi cu zi a comunităţii, în fapt,

despre supravieţuirea acesteia în perioada comunistă. În arhivă găsim documente legate de activitatea *Joint*, O.R.T., a diverse alte organizaţii evreieşti. Foarte importantă este corespondenţa rabinului Rosen cu autorităţi de stat, în primul rând cu Departamentul Cultelor, dar şi cu alte instanţe. De o importanţă deosebită sunt reclamaţiile împotriva profanărilor sistematice ale unor sinagogi sau cimitire, fenomen ce a luat o amploare specială în anii 60 şi 70.

Sinteza informaţiilor din toate aceste surse documentare poate clarifica imaginea unei perioade foarte complexe şi greu de descifrat – o perioadă în care informaţia nu circula liber, când diversele ştiri, pentru a fi înţelese, trebuiau mai întâi „decodificate".

Am insistat asupra surselor bibliografice datorită faptului că abordarea ştiinţifică a unui complicat capitol de istorie, asumarea sa reprezintă, în fapt, un epilog al perioadei înseşi.

Şi, ca şi în cazul altor perioade dificile din istorie, fie că autorii sunt conştienţi sau nu, preocuparea pentru cercetarea istoriei comunismului este o formă de despărţire definitivă.

Coordonate sociale şi demografice ale populaţiei evreieşti din România după Holocaust

Perioada dictaturii fasciste a lui Ion Antonescu a lăsat urme grave asupra stării generale a populaţiei evreieşti. Aceasta cunoscuse agresiunea fizică, concretizată în pogromuri, asasinate, torturi, muncă forţată, deportarea în condiţii subumane, opresiunea de caracter economic, prin confiscarea de proprietăţi, evacuarea din case, concedierile în masă ce au dus la un şomaj ridicat, interdicţia practicării unor meserii, interdicţia de a învăţa şi de a primi asistenţă medicală în instituţiile statului.

Era vorba de degradarea social-economică a unei întregi populaţii, ce se vedea lipsită de drepturi elementare şi de apărare.

În momentul căderii regimului fascist al lui Antonescu, populaţia evreiască din România era practic înjumătăţită. Potrivit statisticilor, în România anului 1945, populaţia evreiască număra 375.000 de oameni, pentru ca în 1946 numărul lor să crească, datorită unui aflux de foşti evrei deportaţi din diverse ţări, reîntorşi în teritoriul românesc, la 420.000[1].

Scăderea numerică bruscă era cauzată în primul rând de politica de exterminare a evreilor din România. Stabilirea exactă a numărului de victime este dificilă, din pricina unor împrejurări speciale: schimbările teritoriale repetate, lipsa unor statistici exacte din perioadele de imediat înainte şi după război, venirea după război a unui număr apreciabil de evrei, foşti deportaţi în diverse lagăre etc.

Politica violent antievreiască a fost generală, dar s-a resimţit diferit în diversele regiuni, fenomen ce poate fi întâlnit şi în alte ţări aflate sub aripa neagră a Holocaustului. Cei mai afectaţi au fost evreii din Basarabia şi Bucovina, a căror populaţie a fost deportată aproape în întregime în lagărele Transnistriei. Astfel, autorităţile române au deportat din aceste provincii 194.320 de evrei, dintre care au pierit circa 150.000. La aceştia se mai adaugă circa 60.000 de evrei din aceste regiuni ucişi în cadrul unor acţiuni de „curăţare a terenului"[2]. Din judeţul Dorohoi, sudul Bucovinei, au fost deportaţi 2.000 de evrei, dintre care au fost ucişi 1.500[3].

1. Bernard Wasserstein, 2000, p. 6, tabelul 1. Cifra din 1946, prin comparaţie cu cele furnizate de alte statistici, ni se pare supradimensionată.
2. Jean Ancel, 2002, p. 1388, tabelul 15.
3. *Ibidem*.

Evreii din Vechiul Regat - Moldova, Bucureşti, Oltenia, Dobrogea de Nord, sudul Banatului - au numărat 20.000 de victime, dintre care 18.000 în diverse pogromuri şi 1.300 în Transnistria, dintr-un total de 2.000 de deportaţi. Trebuie subliniat că, deşi au dat mai puţine victime, evreii regăţeni au cunoscut munca forţată, eliminarea din şcoli şi de la diverse locuri de muncă. Ei au trăit în permanenţă sub ameninţarea deportării. De altfel, a existat un plan bine pregătit de deportare a tuturor evreilor din Regat în valuri, începând cu cei din Banat şi sudul Transilvaniei. Neaplicarea lui s-a datorat unei decizii de ultimă oră a lui Ion Antonescu. Conform acestui plan, evreii ar fi urmat să fie deportaţi spre lagărele de exterminare naziste din centrul Europei.

La cele 240.000 de victime ale fascismului românesc se adaugă cei 110.000 de evrei din nordul Transilvaniei, deportaţi de regimul fascist pronazist maghiar al lui Szálasi la Auschwitz-Birkenau.

În acelaşi timp, trebuie spus că autorităţile fasciste româneşti sunt responsabile şi de exterminarea a 170.000 de evrei ucraineni, în regiunile ocupate vremelnic de armata română.

Aceasta a fost soarta evreimii din România, care a avut, în cele din urmă, şansa ca imprevizibilul şi colericul dictator Ion Antonescu să stopeze politica de exterminare, începând cu toamna lui 1942, dar abia după ce a iniţiat şi realizat propriul plan de exterminare a populaţiei evreieşti.

Numărul evreilor a scăzut şi din cauza pierderii de către România a Basarabiei, Bucovinei şi a ţinutului Herţa, zone cu un număr relativ mare de evrei - deşi mult împuţinaţi după anii în care cele două regiuni s-au aflat sub administraţia guvernului Antonescu -, ca şi, într-un număr mult mai modest, prin emigrarea a 8.000 de evrei în perioada celui de-al doilea război mondial. O altă cauză a scăderii populaţiei evreieşti o constituie numărul de evrei, în special cei din sudul Bucovinei şi Moldova, ce s-au refugiat, înainte de începerea războiului, în U.R.S.S.; numărul total este dificil de apreciat, deoarece plecarea lor ilegală nu a fost însoţită de elaborarea unor documente, dar se pare că au fost în jur de 100.000 de evrei[1].

Cifra totală a celor exterminaţi de către regimul Antonescu, dată de cele mai recente cercetări, se ridică la 410.000 de evrei, dintre care 170.000 erau evrei din Ucraina.

Ţinând seama că în perioada premergătoare războiului trăiau în România Mare 765.000 de evrei, putem spune că din aceştia au fost exterminaţi de dictatura fascistă a lui Antonescu, în perioada 4 septembrie 1940-23 august 1944, circa 240.000 de evrei, iar 110.000 evrei din nordul Transilvaniei au fost ucişi din ordinul guvernului fascist pronazist maghiar.

În acest context, se confirmă aprecierea generală că evreii din România au pierdut în tragedia Holocaustului aproximativ 350.000 de suflete, deci aproape jumătate din populaţia lor.

1. *Ibidem*, p. 80. Din lectura comparată a unor surse, considerăm că această cifră a fost mult mai mică.

Dar grozăvia Holocaustului nu s-a materializat doar în numărul mare de victime, ci şi în situaţia precară a întregii populaţii evreieşti din România, în statutul inferior al acesteia în cadrul statului român.

După căderea regimului Antonescu, supravieţuitorii evrei ai Holocaustului formau o masă traumatizată de tragedia traversată, marcată pentru o lungă perioadă de timp de efectele şocului colectiv, dominată de teama unei posibile reîntoarceri la starea subumană la care fusese condamnată. O populaţie cu o sănătate zdruncinată, atât din punct de vedere fizic, cât şi psihic, deosebit de temătoare în faţa unor pericole reale sau potenţiale. Pentru că, de vreme ce orice a fost posibil să se întâmple, încrederea în normalitate dispăruse.

Diverse mărturii ale vremii vin să confirme această realitate. Un raport medical al Serviciului Sanitar al Comunităţii consemna o stare gravă a sănătăţii populaţiei evreieşti, rezultat al condiţiilor inumane în care a trăit în perioada Antonescu. Cu referire la copii, se arăta că 90% din populaţia infantilă suferă de rahitism[1], având o alimentaţie insuficientă şi de proastă calitate, ce provoacă tulburări ale sistemului digestiv, ca dispepsii acide, colite, boli cu o mortalitate ridicată în epocă. În paralel, în rândul copiilor evrei se constată o creştere a cazurilor de boli venerice, ca şi a unor afecţiuni neuropsihice precum epilepsia, într-un procent mai ridicat decât la copiii neevrei. Dar boala ce făcea ravagii era tuberculoza, care reprezenta un procent de 64% din îmbolnăviri la copiii evrei[2].

În ce priveşte starea de sănătate a adulţilor evrei, raportul consemna o creştere explozivă a unor boli ca diabetul: în Bucureşti, în 1945, 25% din bolnavii de diabet erau evrei[3]; de asemenea, boli ca hernia, arterioscleroza, apendicita dau la evrei un procent de mortalitate mai ridicat decât la neevrei. Şi la adulţi se constată un grad ridicat de îmbolnăviri venerice, dar în număr inferior faţă de populaţia neevreiască.

Documentul subliniază şi cauzele sociale ale situaţiei precare de sănătate: munca forţată, ce a avut efecte nocive, organizarea acesteia fără respectarea unor criterii de ordin medical, mâncarea insuficientă şi de multe ori alterată, lipsa, în general, a celor mai elementare condiţii de igienă, stresul, imposibilitatea susţinerii unei vieţi familiale normale, asistenţa medicală practic inexistentă în lagăre, dar insuficientă şi în rest, în special din cauza legilor ce opreau accesul evreilor la asistenţa medicală publică, instituţiile sanitare evreieşti fiind insuficiente şi neechipate corespunzător[4].

O cauză importantă în extinderea bolilor, şi în special a tuberculozei incipiente, erau condiţiile precare de locuit: „Părinţi şi copii trăiesc în aceeaşi cameră, câteodată şi alte persoane..."[5].

1. Arhivele Federaţiei Comunităţilor Evreieşti din România (în continuare, F.C.E.R.), *Quelques données sur l'état sanitaire de la population juive de Roumanie*, d. 1945-1946.
2. *Ibidem*.
3. *Ibidem*.
4. *Ibidem*.
5. *Ibidem*.

În 1945, 68% din populaţia evreiască nu primea o alimentaţie suficientă, iar 51% nu dispunea de îmbrăcăminte minim necesară[1].

Problemele de sănătate făceau ca, după război, 32% dintre evreii apţi de lucru să prezinte incapacitate temporară de muncă, din aceştia 5,3% suferind de maladii circulatorii, 4% de boli ale aparatului digestiv, 4,8% de tuberculoză, 3,5% de boli neuropsihice, 2,1% de rahitism, 2,1% de boli renale etc.[2].

Legătura dintre aceste boli şi suferinţele din timpul războiului (regimul concentraţional, munca forţată, lipsa de hrană, lipsa condiţiilor igienice, stresul etc.) este evidentă.

Legislaţia antievreiască a regimului Antonescu, prin prevederile privind „românizarea" proprietăţii, ca şi prin excluderea evreilor dintr-o serie de corpuri profesionale[3], a produs un evident proces de pauperizare în toate straturile populaţiei evreieşti, proces cu urmări fireşti în starea de sănătate a evreilor.

Acest fapt şi-a pus pecetea pe dinamica ulterioară socială, spirituală, politică a colectivităţii evreieşti, care se prezenta la începutul perioadei cercetate ca o populaţie traumatizată, înspăimântată de un trecut însângerat, dar mai ales de posibilitatea revenirii acestui trecut, dominată de un puternic sentiment de insecuritate şi de neîncredere în mediul social înconjurător, sensibilizată la un antisemitism real sau virtual, lipsită de mijloace de existenţă şi fără perspective de integrare în noile realităţi sociale ce se consolidau în România.

Deportaţi, repatriaţi

Situaţia cea mai gravă în perioada imediat următoare Holocaustului o aveau cei ce în limbajul diplomatic al vremii fuseseră numiţi, neutru, „persoane strămutate" – *dispersed persons (D.P.)* –, cei ce fuseseră dislocaţi forţat de către autorităţi şi internaţi în diferite forme concentraţionale.

Fenomenul este general european: atât în Vest, cât şi în Est, prezenţa refugiaţilor evrei, supravieţuitori ai diverselor lagăre fasciste, era o problemă serioasă şi pentru diversele guverne, şi pentru comunităţile şi organizaţiile evreieşti[4].

Datorită poziţiei sale geografice, şi în special învecinării cu Marea Neagră, România avea să devină un obiectiv căutat de evreii din întreaga Europă Centrală şi de Est, ce vedeau în portul românesc Constanţa un important punct de plecare spre Palestina.

În România, această masă a „strămutaţilor" era formată din oameni reîntorşi din sistemul de lagăre de muncă din Transnistria – 62.000 de supravieţuitori – şi din cei repatriaţi dintre deportaţii din Transilvania de Nord în lagărele de concentrare din Polonia şi Germania – 35.000 de supravieţuitori.

1. *Ibidem.*
2. *Ibidem.*
3. Lia Benjamin (editor), 1993.
4. Bernard Wasserstein, 2000.

În România se aflau în 1945 câteva zeci de mii de refugiaţi evrei, dintre care din Polonia 5.000 de evrei, la începutul anului 1945, din care au rămas în noiembrie 1.300, şi circa 2.000 din Ungaria, ca şi aproximativ 200 de deportaţi evrei din Germania, Austria, Cehoslovacia.

O altă categorie este cea a evreilor din lagărele de muncă preluaţi de sovietici, reţinuţi şi folosiţi de aceştia ca forţă de muncă. Ei aveau să fie eliberaţi treptat, în funcţie de interesele sovietice. Aceştia erau circa 70.000 în noiembrie 1945 şi „continuau să sosească în fiecare zi"[1].

Dintre aceştia, majoritatea se concentrau în Bucureşti, văzut ca o „staţie" pe drumul „reîntoarcerii" spre *Eretz*-Israel.

În 1947, cifra refugiaţilor crescuse la 130.000, din care 1.500 de deportaţi din Vechiul Regat, 20.000 de deportaţi reîntorşi din nordul Transilvaniei, 13.500 din detaşamentele de muncă din nordul Transilvaniei, 34.000 de deportaţi din Bucovina şi Basarabia, 17.000 de deportaţi din sudul Bucovinei şi Dorohoi, 16.000 de repatriaţi din nordul Bucovinei şi Basarabia, 22.000 de refugiaţi din diverse locuri, 6.000 din diverse ţări[2].

Prezenţa acestor mase de deportaţi reîntorşi din diverse lagăre era un factor ce complica situaţia socială a colectivităţii evreo-române şi punea probleme grave comunităţilor şi diverselor instituţii evreieşti. A fost necesară o deosebită concentrare de forţe pentru a se găsi soluţii, chiar şi incomplete, de a uşura soarta acestor năpăstuiţi şi a le asigura supravieţuirea.

Un raport din 1945 descrie situaţia acestora : „În Moldova de Nord, Transilvania, Bucovina de Sud, deportaţii repatriaţi şi-au găsit căminele distruse, jefuite"[3].

În unele localităţi, prin pretexte de ordin birocratic, evreilor întorşi din deportare nu li s-a permis reaşezarea în oraşele de unde au fost alungaţi. Este cazul deportaţilor evrei originari din Rădăuţi, care au protestat că nu sunt lăsaţi în oraş[4].

Acesta este, în mare, tabloul social al colectivităţii evreieşti din România, care, deşi înjumătăţită numericeşte faţă de perioada *ante-Holocaust*, devenise după 1945 a doua comunitate din Europa de Est, după cea din U.R.S.S. Astfel, în România postbelică trăiau circa 350.000 de evrei (faţă de 780.000 înainte de război), în comparaţie cu 45.000 în Bulgaria, 55.000 în Cehoslovacia, 145.000 în Ungaria şi 215.000 în Polonia[5]. Date apropiate sunt indicate de alte surse. Astfel, o analiză demografică a lui Marcu Rosen, bazată pe surse ale organizaţiilor evreieşti internaţionale, indică 355.000 de evrei supravieţuitori în România din noile frontiere postbelice şi 75.000 de supravieţuitori evrei în Basarabia, Bucovina şi Herţa[6].

1. Arhiva Centrului Goldstein-Goren, Fotocopii România, Mapa Joint, 1945-1946. Raport către Comitetul Internaţional de Cruce Roşie, delegaţia din România – 5 noiembrie 1945.
2. I. Koralnik, Geneva, 1947, p. 6.
3. Arhiva Centrului Goldstein-Goren, Fotocopii, d. 2.1944-1945, tabel recapitulativ, Deportaţi, 23 octombrie 1946.
4. Arhiva Serviciului Român de Informaţii (în continuare, S.R.I.), D., d. 7632, f. 9v. Memoriu din 23 martie 1946.
5. B. Wasserstein, 2000, tabelul 1, p. 6.
6. Marcu Rosen, 2003, p. 33.

O statistică din 1948, realizată de Federaţie - după criteriul aproximativ al cererilor de *matzot* (pască) -, arată că în România trăiau 350.000 de evrei, din care în Bucureşti 132.000 de evrei. Statistica mai consemnează numărul de evrei pe regiuni istorice : Moldova - 118.000 de evrei, Transilvania - 62.000 de evrei, Bucovina de Sud - 22.000 de evrei, iar Muntenia (fără Bucureşti) şi Dobrogea - 16.000[1]. Această statistică din 1949, cu tot caracterul ei aproximativ, este importantă, căci ne oferă parametri demografici ai populaţiei evreieşti înaintea marelui val de *aliya* din 1950-1951.

În 1958, populaţia evreiască avea să scadă la circa 90.000 de evrei - cifra este aproximativă : tabelul indică la total 85.300 de evrei, dar se consemnează că lipsesc cifre pentru 21 de mici localităţi[2]. Scăderea va continua, pentru ca la recensământul din ianuarie 1977 să fie consemnaţi 24.667 de evrei în întreaga Românie, din care în Bucureşti 9.199[3]. Interesantă este scăderea drastică a comunităţilor evreieşti din provincie. Astfel, la Buhuşi erau doar 210 evrei, la Focşani, 600, la Hârlău, 260, la Moineşti, 100, iar la Mihăileni... 20 de evrei (! ! !)[4].

O piedică în calea reîntoarcerii la normalitate a maselor de supravieţuitori ai Holocaustului era şi structura socioprofesională tradiţională a acestora, ei fiind în general meşteşugari şi mici comercianţi ce nu se mai integrau în noile realităţi dictate de comunizarea României, cu tot ce implica acest proces.

Din date statistice provenite de la organizaţia medicală evreiască internaţională O.S.E., reiese că în cadrul populaţiei evreieşti din România numai aproximativ 27% erau activi. Dintre aceştia, 3% erau muncitori necalificaţi, 7% muncitori calificaţi, 32% meşteşugari, 22% clerici, 15% comercianţi şi proprietari de fabrici, 3% cadre didactice, 15% independenţi şi de meserii nedefinite[5]. Se constată o majoritate neproductivă ce îşi va găsi cu greu loc în noile realităţi economice ale României postbelice.

Acestea sunt reperele demografice şi sociale ale populaţiei evreieşti din România imediat după război. Ele îşi vor pune pecetea pe întreaga dinamică a istoriei colectivităţii evreieşti din România, pe opţiunile politice şi ideologice ale acesteia.

1. Arhiva Centrului Goldstein-Goren, Raportul Prezidiului Federaţiei, februarie 1949.
2. Arhiva Centrului Goldstein-Goren, dosarul „Cifre statistice 1945-1958, tabel statistic din 1958".
3. ***, *Recensământul populaţiei şi locuinţelor din 5 ianuarie 1977*, 1980, p. 615.
4. *Ibidem*, d. 4/1958, tabelul 21.
5. I. Koralnik, 1947, p. 5.

În umbra terorii

La 23 august 1944, o dată cu prăbuşirea regimului fascist al lui Antonescu, începe o perioadă nouă în istoria populaţiei evreieşti din România. S-a încheiat o perioadă dramatică, în care o formă de totalitarism i-a ameninţat acesteia existenţa fizică. Din păcate, după o scurtă perioadă de speranţe, a urmat o altă formă de totalitarism, la fel de nocivă pentru evrei.

În perioada de tranziţie 1944-1948 are loc o revenire, e adevărat, lentă şi parţială, a populaţiei evreieşti în circuitul social-politic şi cultural al României. O dată cu abrogarea legislaţiei antonesciene, a încetat reghetoizarea forţată a populaţiei evreieşti, ce a reprezentat unul dintre obiectivele regimului fascist.

Pentru o scurtă perioadă, a existat la evrei, la fel ca şi la români, speranţa revenirii la o viaţă democratică, de tip pluralist. În esenţă, problemele erau comune, atât pentru majoritate, cât şi pentru minorităţi, inclusiv cea evreiască, şi ele ţineau de *refacere*, de *normalizare*. Şi unii, şi alţii sperau recâştigarea libertăţilor de bază cetăţeneşti.

Perioada de tranziţie s-a dovedit complexă, cu elemente contradictorii, principalul său conţinut fiind agresiunea permanentă la adresa statului de drept abia renăscut, în august 1944, din partea forţelor comuniste care, cu sprijinul ocupantului sovietic, încep un proces treptat de eliminare a celorlalte forţe politice. E o perioadă în care, pe de-o parte, se încearcă revenirea la un regim democratic – nu foarte stabil – ce existase în perioada interbelică, iar, pe de alta, această revenire este subminată de comunişti, deşi formal ei făceau parte din noul regim democratic.

Regimul fascist al lui Ion Antonescu cade în urma loviturii de stat de la 23 august 1944, realizată de către regele Mihai şi de cercurile Palatului, cu asentimentul Partidului Naţional-Ţărănesc şi al Partidului Naţional-Liberal – aşa-zisele „partide istorice", partide democratice care dominaseră viaţa politică în perioada interbelică – precum şi al Partidului Social-Democrat şi a celui Comunist. Acestea vor forma primul guvern democratic, condus de generalul Constantin Sănătescu, apropiat al regelui, înconjurat de o serie de militari şi de reprezentanţii amintitelor forţe politice. O anume instabilitate politică a condus la modificări guvernamentale (în octombrie 1944 este format un al doilea guvern Sănătescu, iar un al treilea, condus de generalul Nicolae Rădescu, în ianuarie 1945). La fiecare remaniere guvernamentală, comuniştii îşi îmbunătăţeau statutul, prin consolidarea poziţiilor lor în Executiv. Astfel, pe lângă Lucreţiu Pătrăşcanu, ministru al Justiţiei de la 23 august 1944, în noiembrie intra în

guvern, în fruntea importantului Minister al Comunicaţiilor, Gheorghe Gheorghiu-Dej, şi imediat după aceea este numit secretar de stat la Ministerul de Interne liderul comunist Teohari Georgescu.

Sovieticii vor impune la 6 martie 1945 un guvern controlat exclusiv de comunişti, condus de Petru Groza, liderul unui partid minuscul, de tip ţărănesc-radical, aflat în orbita comuniştilor: Frontul Plugarilor. În guvern mai erau reprezentate Partidul Social-Democrat, aflat într-un proces de unificare – a se citi asimilare – cu comuniştii şi două grupări disidente din cele două mari partide istorice, care erau dispuse la o colaborare cu comuniştii. Între aceste grupări se distinge cea a liberalului disident Gheorghe Tătărăscu, fost prim-ministru în repetate rânduri în perioada interbelică şi care în guvernul Groza a ocupat funcţia de ministru de Externe.

Procesul de erodare a democraţiei în România se manifesta prin multiple fenomene: pe plan politic, comuniştii încercau să schimbe autorităţile legal constituite, în primul rând prefecturile – acte samavolnice, pe care propaganda comunistă le numea „asaltul prefecturilor"; pe planul proprietăţii, se dorea împărţirea forţată a proprietăţii mari – obiectiv urmărit şi de alte forţe politice, dar pe cale legală şi fără violenţe; pe planul libertăţii de expresie, erau interzise publicaţiile critice faţă de „linia comunistă". Neputând întotdeauna găsi forme de suspendare a activităţii acestor publicaţii, comuniştii, prin sindicatul muncitorilor tipografi, refuzau tipărirea acelora dintre ele ce erau calificate ca „neprietene" Partidului Comunist.

Astfel de acte brutale se petrec şi în colectivitatea evreiască. Au loc arestări ale unor personalităţi considerate de comunişti „primejdioase". În octombrie 1945 este arestat şi apoi eliberat W. Fielderman, atacat cu regularitate în presa controlată de comunişti. Au loc presiuni asupra Comunităţilor, încercări de a controla – inclusiv pe plan financiar – o serie de organisme evreieşti. Conştient de pericolul ce plutea asupra vieţii comunităţii evreieşti şi a sa personală, Fielderman încearcă să găsească sprijin la reprezentanţii puterilor occidentale. Astfel, la 12 aprilie 1945, el îl vizitează pe şeful misiunii britanice din Bucureşti, Le Rougetell, informându-l despre presiunile la care este supus. El îi spune că „actualul guvern împiedică orice manifestare a cercurilor evreieşti care nu se încadrează în politica de stânga"[1].

O serie de greşeli ale partidelor democratice, alianţe ale acestora, chiar dacă numai temporare, cu rămăşiţe ale fascismului – foştii legionari –, aprecieri de tip naţionalist, cu anume rezonanţă antisemită îi vor îndepărta pe evrei de aceste partide, împiedicând o alianţă firească a unor forţe interesate în apărarea democraţiei şi ameninţate din aceeaşi direcţie, a totalitarismului comunist.

În acest context, se poate vorbi, în primii ani după război, de o anume lipsă de sensibilitate a elitei sociale româneşti faţă de problemele specifice ale populaţiei evreieşti. Unele afirmaţii ale unor lideri politici democraţi au creat o impresie nefavorabilă în rândul evreilor. Astfel, în februarie 1945, primul-ministru, generalul Rădescu, într-un moment de gravă tensiune politică, de înfruntare cu comuniştii,

1. A.N., Comitetul Central al P.C.R., Cancelarie (în continuare, Fondul C.C. al P.C.R., Canc.), Raport al Corpului Detectivilor din 4 aprilie 1945.

ţine o cuvântare în care un anumit pasaj a fost interpretat ca mesaj antisemit. Atacându-i pe fruntaşii Partidului Comunist, ultimul premier democrat al României a amintit de „cei fără neam şi fără lege", iar apoi, personalizându-i pe aceştia: „*venetica* Ana [subl. – L.R.] şi ungurul Vasile Luca"[1].

E greu de stabilit ce a gândit ultimul premier necomunist al României, dar e clar că opinia publică a receptat discursul său ca pe un mesaj xenofob. Astfel de declaraţii publice vor fi bine manipulate de propaganda comunistă, care va încerca să prezinte partidele istorice ca naţionalist-şovine şi antisemite.

Adevărul este că, în epocă, pot fi găsite numeroase clişee antisemite şi la comunişti, dar ei se feresc să-şi exprime aceste poziţii public, păstrându-le pentru discuţiile interne ale diverselor forumuri ale Partidului[2].

Astfel, evreii şi problemele lor devin muniţie în confruntarea dintre diversele partide politice ale epocii.

Un exemplu este ciocnirea de stradă ce are loc la 8 noiembrie 1945, între comunişti, ce controlau guvernul, şi partizani ai partidelor istorice. Aceştia, în special tineri – elevi şi studenţi –, au venit să-l felicite pe rege, cu ocazia zilei sale onomastice, de Sfântul Mihail, la 8 noiembrie. Momentul era important, căci în acel moment regele se profila ca un simbol al rezistenţei anticomuniste. Deşi manifestaţia fusese anunţată şi aprobată de Ministerul de Interne, condus de comunistul Teohari Georgescu, guvernanţii, speriaţi de ecourile acesteia, au încercat o contramanifestaţie cu muncitori comunişti. Astfel s-au produs ciocniri, care s-au soldat cu morţi şi răniţi. Rapoartele asupra manifestaţiei sunt extrem de contradictorii în ce priveşte vinovăţiile. După rapoartele organelor de ordine – pe care trebuie să le privim cu circumspecţie, dat fiind controlul politic asupra acestora –, ar reieşi că în mulţime s-au strigat lozinci violent antisemite. Astfel, în raportul Serviciului Special de Informaţii se menţionează folosirea de lozinci ca „Jos guvernul jidovit!" şi „Jos jidanii!", subliniindu-se că la manifestaţie „au participat legionari"[3]. Este adevărat, raportul poate fi pus sub semnul întrebării, însuşi limbajul folosit este cel al Partidului Comunist. Totuşi, nu este exclus ca o serie de cercuri să fi folosit demonstraţia în scopuri antisemite. Oricum, cei doi lideri ai partidelor istorice, Iuliu Maniu, preşedintele Partidului Naţional-Ţărănesc, şi Dinu Brătianu, preşedinte al Partidului Naţional-Liberal, vor găsi de cuviinţă să-i scrie fiecare în parte, la 15 noiembrie, doctorului W. Fielderman, pentru a dezminţi ştirile din surse guvernamentale. Maniu a subliniat că „partidul nostru a combătut cu energie orice tendinţă de antisemitism, chiar în vremurile cele mai critice", iar Dinu Brătianu, după ce dezminte învinuirile de antisemitism, afirmă: „Tactica agitatorilor comunişti, de a prezenta populaţia evreiască ca susţinătoare a lozincilor lor, spre a provoca astfel resentimentele partidelor de ordine şi ale opiniei publice trebuie demascată cu toată hotărârea, după

1. Dinu C. Giurescu, 1996, p. 242.
2. Vezi cap. „O ideologie veche în haine noi: antisemitismul comunist".
3. Mihai Pelin (editor), 1997, p. 590. Raport al Serviciului Român de Informaţii, 10 noiembrie 1945.

cum trebuie lămurită această populaţie asupra adevăratelor vederi şi sentimente ale partidelor democratice"[1].

Interesantă această declaraţie a lui Dinu Brătianu, care ne ajută să înţelegem existenţa unor clişee legate de evrei în cadrul partidelor democratice şi al susţinătorilor lor, fapt ce a fost folosit de comunişti în interes propriu.

Dacă urmărim discursul politic al partidelor „istorice", nu putem să nu surprindem, alături de declaraţii în spirit democrat-umanist, inclusiv în problema evreiască, şi pasaje în spirit naţionalist, cu anumite consonanţe ce sunt la graniţa antisemitismului sau, mai precis, pot fi „citite" astfel. Şi aceasta este cu atât mai frapant cu cât veneau de la oameni ce simbolizau tradiţia democratică în România. Astfel, în iulie 1945, Iuliu Maniu, care se adresa studenţilor naţional-ţărănişti şi enumerând principiile de bază ale partidului său, a subliniat: „Al doilea principiu este naţionalismul autentic. Principiul naţionalismului este diriguitor pentru noi. Nu suntem exclusivişti, nu suntem şovini. Suntem naţionalişti. Nu dorim să persecutăm pe cineva, dar iubim poporul nostru, iubim tradiţia românească, istoria, limba, obiceiurile şi dorim fericirea şi prosperitatea acestui vrednic popor pe care soarta l-a încercat atât de greu. Respectăm drepturile tuturor celorlalte naţionalităţi, cetăţeni ai statului nostru, dar nu putem îngădui persecutarea în propria noastră ţară a propriilor ei fii"[2].

Aceste „alunecări" de tip naţionalist au fost bine speculate în propriul interes politic de către Partidul Comunist, care va încerca să inoculeze populaţiei evreieşti ideea că renaşterea antisemitismului vine de la partidele istorice şi o va manipula în acest sens. Se poate spune că populaţiei evreieşti nu i s-a prezentat o alternativă credibilă din partea partidelor „istorice".

În pasajul programatic de mai sus al liderului naţional-ţărănist există o anume aserţiune ce poate fi receptată ca având un iz şovin, mai ales în contextul postbelic.

Naţionalismul, cu faţetele sale xenofobe, era atât de popular în mentalul politic românesc, încât şi un politician de factură europeană, *cum era Iuliu Maniu*, simţea nevoia unor astfel de declaraţii, pentru a-şi spori credibilitatea în faţa unui public educat în spiritul unui accentuat naţionalism.

Exista şi o altă „faţetă a medaliei". În scurta perioadă de tranziţie ce a precedat comunizarea totală, se poate vorbi totuşi de o anume normalizare în afara sferei politicii. După ce fuseseră excluşi, în perioada Antonescu, din toate activităţile sociale, o serie de specialişti, tehnocraţi evrei, fie ingineri, jurişti sau economişti, se întorc şi încep să joace un rol important în efortul de refacere postbelică a societăţii româneşti.

Amintim că un economist evreu ca George Stroe, colaborator apropiat al lui W. Fielderman în Uniunea Evreilor Români, secretar general al Consiliului O.R.T., a fost unul dintre experţii importanţi ai Camerei de Comerţ a României după 23 august 1944, pentru ca în ianuarie 1945 să devină demnitar, ca secretar general în Ministerul

1. *Ibidem*, pp. 606-607.
2. Dinu C. Giurescu, 1999.

Aprovizionării. Am subliniat acest caz pentru că promovarea lui G. Stroe nu se face pe principiul reprezentării politice, ci el intră în aparatul guvernamental ca specialist[1].

Dar astfel de reveniri, ce erau o cale de refacere a punţilor de încredere distruse în perioada Holocaustului, au fost de scurtă durată. Unii dintre aceşti specialişti evrei, ca şi mulţi dintre colegii lor români, vor fi marginalizaţi sau chiar „aruncaţi" în maşinăria unor procese de „sabotaj economic", „spionaj" etc.

În strategia generală a blocului comunist, decisă la Moscova, comunizarea era concepută, într-o primă fază, ce a durat până în 1948, prin acţiunea unor alianţe de tipul „frontului popular", controlate şi conduse de comunişti. Fără prea multă îndemânare, comuniştii încercau să transmită o imagine de pluralism, pentru a da o anume legitimitate unui regim bazat exclusiv pe voinţa ocupantului sovietic. În acest context, se va păstra o fragilă viaţă democratică, partidele democratice îşi vor continua activitatea, dar totul sub o puternică cenzură. Acesta este conţinutul politic al acestei „perioade de tranziţie".

Aceleaşi semne sunt şi în lumea evreo-română a epocii. Sioniştii îşi continuă activitatea în diferite structuri evreieşti, iar în conducerea Federaţiei şi a Comunităţilor mai sunt personalităţi independente de Partidul Comunist. Dar numărul lor se micşorează. În decembrie 1947, Fielderman, care părăseşte ilegal România, este înlocuit la preşedinţia Federaţiei cu comunistul Sandu Lieblich. E poate simbolic faptul că obţinerea controlului absolut al comuniştilor în Federaţie are loc aproximativ în aceeaşi lună cu... abdicarea forţată a regelui şi proclamarea Republicii Populare Române.

Anul 1948 este unul de cotitură, când o serie de evenimente pregătesc suprimarea completă a pluralismului politic, ce va avea loc la începutul lui 1949.

De fapt, este o mişcare comună pentru tot blocul comunist.

Decizia a fost luată, încă din septembrie 1947, la o conferinţă comunistă la vârf, ce a avut loc în orăşelul polonez Szkllarska Poreba. Această conferinţă decide crearea Biroului Informativ, organism ce trebuia să „coordoneze" activitatea diferitelor partide comuniste, în special a celor ce erau la putere. În fapt, era vorba de o accentuare a controlului sovietic asupra „partidelor-frăţeşti", şi în interior de o radicalizare a politicii de reprimare. Este momentul când chemările la „unitate" şi „colaborare" ale diverselor forţe interne sunt înlocuite cu cele ce vorbeau de „reprimarea forţelor reacţionare" şi „demascarea duşmanului", în conformitate cu teza stalinistă a ascuţirii luptei de clasă. Lupta de clasă se aplică nu numai împotriva „dreptei", ci şi în cadrul stângii; astfel, comuniştii români vor „anexa" Partidul Social-Democrat, în cadrul unui congres de „unificare forţată". Singura concesie comuniştii o fac în privinţa numelui: după februarie 1948, denumirea partidului va fi Partidul Muncitoresc Român.

Era clar că perioada unei relative – şi mai mult de faţadă – democraţii se încheia, în urma unui proces în care punctele de referinţă sunt instalarea guvernului Groza în

1. Arhiva F.C.E.R., fond VII 5. Proces-verbal al Reprezentanţei U.E.R. din 30 ianuarie 1945, f. 17.

martie 1945, alegerile parlamentare din noiembrie 1946, controlate şi falsificate de comunişti, abdicarea regelui şi proclamarea Republicii Populare Române la 30 decembrie 1947, interzicerea în perioada 1947-1948 a tuturor partidelor politice, cu excepţia socialiştilor, ce dispar prin asimilare forţată de către comunişti, la congresul din februarie 1948.

Anul 1948 va completa transformările politice cu paşi semnificativi în acelaşi proces de comunizare, pe plan economic şi social. Este vorba de naţionalizarea întreprinderilor – la 11 iunie 1948 –, ce va fi urmată în timp de legi de naţionalizare a comerţului, serviciilor etc., ca şi de reforma învăţământului din 1948, a cărei idee de bază era instaurarea, de către putere, a monopolului asupra tuturor formelor de educaţie. Partidul Comunist a folosit toate mijloacele de intimidare, inclusiv în direcţia evreiască. Fielderman, împotriva propriilor convingeri, va semna un document prin care se obliga, în numele Federaţiei Uniunilor de Comunităţi Evreieşti, să sprijine, la alegerile generale din noiembrie 1946, Partidul Comunist. Bătrânul lider al comunităţii evreieşti era slăbit şi bolnav. Prezenţa sa pe scaunul prezidenţial era mai mult simbolică, fiind marginalizat în însăşi formaţiunea sa politică de un grup de tineri „cumpăraţi" de Partidul Comunist. În această situaţie, el acceptă acordul cu Partidul Comunist. La 29 octombrie, deci cu mai puţin de o lună înaintea alegerilor, Fielderman îl vizitează pe şeful misiunii americane la Bucureşti, căruia îi dă o copie a acordului cu comuniştii. El îi mărturiseşte diplomatului american că „nu are cuvinte ca să-şi exprime regretul pentru această capitulare". Va enumera motivele acestui gest, încercând să se justifice: „Dacă nu va sprijini guvernul Groza, comunitatea evreiască va fi socotită ca un centru reacţionar şi ar începe o campanie de distrugere. Nesemnarea acordului ar putea duce la deportarea a mii de evrei în Siberia, aşa cum au fost deportaţi evreii din Basarabia în 1941, şi ultimul motiv, în cazul sprijinului, guvernul ar respecta unele din repetatele promisiuni de restituire a bunurilor luate în perioada Antonescu"[1]. Este clar că Fielderman a fost şantajat de reprezentanţii Partidului Comunist şi că s-a simţit răspunzător pentru posibilitatea unor represalii împotriva populaţiei evreieşti, în general. Presiunea urmărea mai mult scopuri propagandistice, de creare a unei imagini favorabile, căci, în fapt, comuniştii erau pregătiţi pentru măsluirea votului, şi oricum era vorba de un modest procent de circa 1,5%, căci atât reprezenta, în 1946, „votul evreiesc", ceea ce îl făcea nerelevant pentru rezultatul final.

Alegerile din 1946, prin felul în care s-au desfăşurat – guvernul a falsificat în chip brutal rezultatele –, au însemnat încă un pas în procesul de „închidere" a societăţii. Deşi partidele istorice îşi menţineau o simbolică reprezentanţă parlamentară, opoziţia era în fapt lichidată.

Anul de cotitură este 1948, când Partidul Comunist Român – devenit din februarie Partidul Muncitoresc Român (P.M.R.), prin asimilarea forţată a Partidului Social-Democrat – va renunţa la aşa-zisa politică de alianţe cu forţele progresiste din sânul burgheziei, orientare ce îi permitea o politică de un anume „pluralism". În politica

1. Nicolae Baciu, 1990, p. 242.

şi societatea românească nu se mai aude decât o singură „voce". În ce priveşte comunitatea evreiască, începe lupta împotriva organizaţiilor sioniste. Dacă în noiembrie 1948 mai au loc contacte între Iosif Chişinevschi, membru al Biroului Politic al P.M.R., şi Executiva sionistă, ce îşi exprima sprijinul în alegerile parlamentare din 1948, în decembrie 1949 partidul avea să condamne oficial mişcarea sionistă, definind-o ca fascistă. Ca urmare, autorităţile comuniste vor forţa „autodizolvarea" organizaţiilor sioniste (februarie 1948) şi vor opri activitatea în România a organizaţiilor evreieşti *Joint*, O.S.E. şi O.R.T. (4 martie 1949). De asemenea, statul va trece în proprietatea sa reţelele evreieşti de învăţământ (1948) şi cea sanitar-socială, în 1949.

Aceste măsuri ce loveau în autonomia vieţii evreieşti se luau pe fondul unei propagande oficiale violente împotriva a tot ce era specific acesteia. Sionismul era considerat o ideologie fascistă, iar mişcarea sionistă, la fel de periculoasă ca cea legionară. Dar această optică nu se manifesta doar în sfera propagandei. Ea s-a transmis în activitatea operativă a organelor de Securitate, ce-i urmăreau deopotrivă pe legionari şi pe sionişti.

Începând cu 1949, propaganda oficială va fi constant antiisraeliană şi anti*aliya*, chiar şi în perioadele în care guvernul român a facilitat emigrarea evreilor din România, cum e cea dintre anii 1950 şi 1951.

În general, se poate vorbi de o perioadă grea ce se abate asupra populaţiei evreieşti. Fireşte, era parte a atmosferei generale de maximă stalinizare a societăţii româneşti. Comunităţile evreieşti, ce au oferit întotdeauna o relativă protecţie populaţiei evreieşti, erau acum golite de substanţă, fiind transformate într-un soi de „întreprinderi de cult" şi de propagandă în spiritul politicii partidului.

S-a ajuns ca sinagoga – singurul spaţiu public ce i-a rămas populaţiei evreieşti – să devină şi ea un „centru de propagandă" al puterii, dublat de un „centru de supraveghere". Delegaţi ai conducerii Comunităţii, sau în unele cazuri ai Federaţiei, participau la slujbă şi citeau „tezele" trimise de Federaţie şi care erau o prelucrare în spiritul politicii partidului. Chiar şi cuvântarea rabinului (*hadrasha*) trebuia să aibă trimiteri politice, în spiritul propagandei de partid. Cele spuse de rabin şi de delegat, ca şi reacţia publicului erau urmărite de obicei de un alt delegat, care trebuia să facă un raport cu observaţii privitoare la cele ce a auzit. Propaganda era dublată deci de un control permanent din partea puterii. Politizarea se făcea în general pe temele anti*aliya* şi antiisraeliană, dar avea şi alte teme, ca „războiul imperialist din Coreea" sau glorificarea Uniunii Sovietice şi a „genialului său conducător". Un loc aparte era rezervat „luptei pentru pace", una dintre găselniţele politicii de propagandă sovietică – care trebuia să neutralizeze lupta opiniei publice din Occident pentru drepturi cetăţeneşti.

Însuşi mesajul rabinului-şef, trimis la marile sărbători *Rosh Hashana*, *Iom Kipur* sau *Peisah*, trebuia aprobat dinainte de Federaţie, iar în unele cazuri de Departamentul Cultelor.

Semn al închiderii totale era şi interdicţia corespondenţei cu străinătatea pentru Comunităţi şi instituţiile afiliate acestora, ca şi pentru întreg personalul. Orice scrisoare primită sau trimisă trebuia înaintată la Federaţie, iar aceste prevederi se

refereau şi la corespondenţa cu tematică strict religioasă a deserventilor de cult[1]. Era vorba, în fapt, de impunerea opririi unor relaţii fireşti cu orice instanţe evreieşti. Cortina de Fier trecea şi prin interiorul vieţii evreieşti din România.

De altfel, şi corespondenţa personală a diverşilor cetăţeni era cenzurată cu atenţie : scrisorile venite din Israel aveau un regim special de control, încât de multe ori ele nu mai ajungeau la destinatar. Problema interceptării şi netransmiterii corespondenţei preocupa masa evreiască şi dădea naştere la zvonuri, unele fanteziste, altele mai realiste, dar toate reflectând una dintre faţetele terorii faţişe[2].

În toată această perioadă se fac masive arestări în fiecare segment al societăţii româneşti, inclusiv în cadrul populaţiei evreieşti. Au loc numeroase campanii împotriva a diverşi „duşmani ai construcţiei socialismului", fie că era vorba de clerul catolic, fie că erau militanţi sionişti, fie „sabotori ai economiei naţionale". Teroarea este generală şi populaţia evreiască îi este şi ea victimă. În vara lui 1948 a avut loc procesul „sabotării economiei naţionale" împotriva a şase foşti patroni industriali, în frunte cu Radu Xenopol şi A. Dumitriu, învinuiţi că şi-au avariat propriile mine de cărbuni, pentru a sabota economia naţională. Un al doilea proces antisabotaj, în toamna lui 1944, este îndreptat împotriva unei serii de foşti proprietari industriali, printre care şi Max Auschnit, care între timp reuşise să fugă din România.

În special din 1949, acuzaţii evrei nu lipsesc din diversele procese. Unele dintre ele au caracter economic, împotriva aşa-numiţilor „valutişti" implicaţi în schimburile valutare. Un val de astfel de arestări are loc în 1951, la Satu Mare[3]. Mai mult decât atât, în multe cazuri pedepsele se dădeau diverşilor acuzaţi evrei pentru delicte penale. Astfel, într-un proces din 1955, într-un lot mare de acuzaţi pentru „comerţ ilegal cu ceasuri", Tribunalul Teritorial Bucureşti încadrează acuzaţii evrei, printre care şi rabinul Halpert Bernard, la delictul penal de a fi „contrarevoluţionari", în timp ce restul lotului este încadrat numai la delictul economic de „comerţ ilegal"[4].

Una dintre acuzaţiile preferate era cea de spionaj, iar „imaginea evreului internaţional" se potrivea acestui gen de acuzaţii. În aprilie 1950 este judecat un proces al unui grup de intelectuali, în frunte cu Ana Samuelly, acuzaţi de spionaj în favoarea imperialismului „anglo-american". În actul de acuzare erau implicaţi Wilhelm Fielderman, Israel Bercovici, director al ziarului social-democrat *Libertatea* – ambii nu mai erau în România –, şi Bellu Silber, ce va fi judecat sub stare de arest în lotul Pătrăşcanu[5]. Legat de acest grup, va fi arestat şi întemniţat şi ziaristul şi omul de cultură evreu S. Semilian, care va „petrece" în închisorile comuniste 14 ani. Vina lui, ca şi a altor „spioni periculoşi", era că frecventase Biblioteca Americană din Bucureşti.

Ancheta sioniştilor se face în vara lui 1951, în paralel cu cea a unor clerici catolici acuzaţi de spionaj, ca şi sioniştii de altfel. Decizia de trimitere în judecată a

1. Arhiva Centrului Goldstein-Goren, Xerocopii, Mapa 1952. Circulara 64 din 10 ianuarie 1952.
2. Arhiva S.R.I., D., d. 2806/1950, f. 296. Notă informativă din 1 septembrie 1950.
3. Arhiva S.R.I., D., d. 2701/1951. Notă informativă din 16 iulie 1951.
4. Arhiva Centrului Goldstein-Goren, Mapa memorii Rosen. Memoriul din 3 mai 1956.
5. *Scânteia*, 28 aprilie 1950, p. 3.

fruntaşilor sionişti a fost luată în aceeaşi şedinţă în care s-a decis judecarea grupului Pătrăşcanu. În acelaşi timp, în procesul Pătrăşcanu nu lipsesc în scenariul realizat de anchetatori acuzaţi evrei, prin care se construiau punţi cu mişcarea sionistă[1].

Cu scopul de a face şi mai efectivă teroarea, au loc arestări de personalităţi dintre rabinii cu prestigiu în comunităţile în care îşi aveau activitatea. Astfel este cazul rabinului Gross din Carei, supravieţuitor al lagărelor de concentrare naziste. El este acuzat de a fi facilitat trecerea ilegală a frontierei „unor elemente reacţionare"[2]. În timpul primei detenţii din 1948, este maltratat cu brutalitate, i se taie barba, i se refuză mâncarea *casher*[3]. După cinci luni este achitat, eliberat şi arestat din nou în 1950[4].

O altă personalitate arestată este rabinul ortodox Israel Portugal din Bucureşti. El conducea două orfelinate, în care se aflau copii orfani reîntorşi din Transnistria. Un raport al Securităţii nota despre rabin: „Sub pretextul că învaţă copiii din aceste orfelinate idiş, susnumitul [rabinul Portugal!] împreună cu fiul şi doi gineri ai lui, precum încă câţiva meamedi preda numai ebraica şi [toată ziua li se vorbeşte copiilor – L.R.] de Palestina şi de sionism"[5].

La Arad a fost arestat, în 1953, dr. Nicolae Schönfeld, prim rabin al comunităţii din localitate, o personalitate prestigioasă a evreimii ortodoxe din Transilvania. El a fost judecat de Tribunalul Militar din Timişoara şi condamnat pentru „sprijinirea unor elemente reacţionare"[6].

Avem în faţă un tablou al terorii generale, care după 1948 avea să aibă printre priorităţi şi lumea evreiască. Teroarea era completă, ea se exprima şi pe planul instituţiilor comunitare, dar şi la nivelul individului, punându-i în pericol libertatea şi viaţa. Fenomenul terorii se desfăşoară, până în 1953, într-un crescendo permanent, mărindu-şi de fiecare dată aria de cuprindere.

Procesul Slansky şi „afacerea bluzelor albe"

Modelul sovietic al terorii funcţiona permanent; de altfel, Securitatea era încadrată cu un număr important de consilieri sovietici, având o influenţă determinantă în activitatea generală.

Ultimii ani de viaţă ai lui Stalin se vor caracteriza printr-o creştere a terorii la cote necunoscute până atunci. Declinul sănătăţii dictatorului, inclusiv al celei mentale, va agrava o anume stare de paranoia, în care se accentua tot mai mult segmentul

1. Lavinia Betea, 2001, pp. 180-181.
2. Mihai Pelin (editor), 1997, doc. 403, p. 471, pp. 538-539.
3. Arhiva Centrului Goldstein-Goren, Xerocopii, Mapa Memorii Rosen, f. 90-95. Memoriul rabinului Moses Rosen către Departamentul Cultelor, august 1948.
4. *Ibidem*, nota rabinului Moses Rosen din iunie 1950.
5. Arhiva S.R.I., D., d. 3067/1949, f. 144-145. Notă informativă din 30 mai 1949.
6. Arhiva Centrului Goldstein-Goren, Xerocopii, Mapa memorii Rosen. Memoriu din ianuarie 1954.

antisemit. Vechi legende despre evreul-Satana învăţate şi bine asimilate de tânărul Stalin în seminarul din Tiflis (Gruzia), cunoscut pentru atmosfera sa de obscurantism[1], la care se adaugă elemente ale unui marxism-leninism vulgarizat despre „ascuţirea luptei de clasă", vor domina crepusculul perioadei staliniste.

În condiţiile ajungerii la paroxism a cultului personalităţii, ale conducerii dictatoriale, fixaţia antisemită avea să se transforme în politica oficială a întregului bloc sovietic. Această politică va cunoaşte punctul maxim în 1952 şi la începutul lui 1953, focalizându-se pe două evenimente centrale păstrate în memoria colectivă ca simboluri ale antisemitismului de factură stalinistă. Este vorba de procesul Slansky, la Praga, şi de arestarea grupului de medici evrei, la Moscova, în ianuarie 1953. Cele două evenimente au avut un impact deosebit de puternic. Din nou, la numai şapte ani după prăbuşirea nazismului, eliberatorul de ieri părea că adoptase tezele rasiste şi punea în pericol existenţa fizică a supravieţuitorilor Auschwitz-ului. Acest fenomen al transferului de elemente naziste în discursul politic comunist este subliniat de Michael Voslensky, în clasica lucrare de analiză a regimului sovietic *Nomenclatura*. Vorbind de însuşirea antisemitismului, el spune: „Această lepră dă impresia de a se fi propagat peste linia de front pentru a contamina în cele din urmă sferele înalte ale nomenclaturii"[2].

La Praga, autorităţile comuniste organizează din iniţiativa şi cu asistenţa permanentă sovietică un mare proces public - ultimul mare proces-spectacol al perioadei Stalin şi al comunismului în general. Rudolf Slansky, evreu, era secretar-general al Partidului Comunist Cehoslovac şi omul doi al regimului, după preşedintele republicii, Klement Gotwald. El este acuzat, din iniţiativă sovietică, şi situat în fruntea unui grup de 13 înalţi activişti ai partidului, miniştri etc. Din cei 14 acuzaţi, doar trei nu sunt evrei. Grupul a fost numit oficial „centru conspirativ şi antistatal". Au fost acuzaţi de „spionaj, trădare şi sabotaj", precum şi de „încercarea de a răsturna regimul democrat-popular şi de a rupe Republica Cehoslovacă de lagărul socialist şi de a o ataşa blocului imperialist". Principalele acuzaţii ce i se aduceau lui Slansky făceau parte din grupul de „păcate" capitale în acei ani: troţkism, titoism şi sionism. Dar, după felul construcţiei acuzaţiilor, era clară importanţa ce se dădea sionismului, ca pericol capital. Această teză este teoretizată de preşedintele Gotwald, într-o conferinţă de partid, imediat după proces: „S-a descoperit de asemenea un nou canal prin care spionajul şi trădarea s-au infiltrat în interiorul Partidului Comunist. Este sionismul. La ora actuală, sionismul reprezintă un duşman perfid şi periculos"[3].

Caracterul deschis antisemit al procesului este subliniat şi de faptul că în actul de acuzare e trecut numele evreiesc al acuzaţilor, sau pur şi simplu se indică: *evreu*. „Rudolf Slansky, de origine evreu, dintr-o familie de comercianţi, Bedrich Geminder, de origine evreu, fiu al unui comerciant şi cârciumar" etc. Originea etnică şi cea socială apar ca circumstanţe agravante la faptele incriminate.

1. Roy Medvedev, 1991, p. 8.
2. Michael Voslensky, 1980, p. 413.
3. Karel Kaplan, 1999, p. 67.

În România, oficialităţile au urmărit cu atenţie procesul şi l-au introdus ca o piesă importantă în propaganda zilei. Însuşi Biroul Politic a luat în discuţie şi a decis trimiterea unei delegaţii ce trebuia să asiste la procesul Slansky. Sunt desemnaţi: Ronea Gheorghiu, Vladimir Mazuru, Şoltuţiu, Râpeanu şi Fântânaru. Interesantă componenţa delegaţiei: o importantă figură din Comitetul Central, Ronea Gheorghiu, unul dintre conducătorii Securităţii, în fapt, directorul serviciului de cadre al acesteia, generalul Vladimir Mazuru, anchetatorul de Securitate Ioan Şoltuţiu, ce se va „remarca" în calitate de şef al grupului de anchetă a lotului Pătrăşcanu, şi I. Fântânaru, redactor la *Scânteia,* organul oficial al Partidului[1]. Acesta din urmă avea să semneze ample corespondenţe de la proces, intitulate „Din sala de judecată", unde era înfierat sionismul internaţional. Faptul că I. Fântânaru era evreu făcea parte din tactica partidului, ce prefera să folosească evrei în criticarea sionismului, pentru a-şi masca astfel tendinţele antisemite[2].

Ancheta medicilor evrei, cunoscută sub numele de „afacerea bluzelor albe", este ultima înscenare de proporţii din timpul vieţii lui Stalin.

Pe fondul creşterii până la paroxism a terorii după Congresul al XIX-lea al Partidului Bolşevic, supranumit „Congresul fricii", în care ameninţările erau îndreptate în toate direcţiile, are loc ultimul puseu antisemit al lui Stalin. La 11 noiembrie, organele de securitate arestează şapte medici proeminenţi, toţi evrei. Ancheta e destul de lentă, după criteriile organelor sovietice. Anunţul oficial apare în *Pravda* din 13 ianuarie 1953, cu un lung titlu acuzator: „Mizerabili spioni şi asasini sub masca de profesori în medicină". Articolul arată că scopul acuzaţilor era „de a atenta la viaţa conducătorilor U.R.S.S. printr-un tratament nociv"[3]. Ştirea a fost urmată de o campanie propagandistică fără precedent, ce friza isteria, atât în U.R.S.S., cât şi în întregul bloc comunist. În crearea atmosferei antievreieşti, puterea comunistă se folosea de clişeele tradiţionale ale antisemitismului clasic, pe de-o parte, iar, pe de alta, de sentimentele puternic înrădăcinate ale antisemitismului popular rus.

În România, propaganda oficială a reluat în întregime, ca în tot blocul comunist de altfel, tezele Moscovei. Presa şi agitatorii Comitetului Democrat Evreiesc se vor alinia şi ei corului acuzator, încercând chiar să se evidenţieze în demascările duşmanului sionist. Astfel, într-un material documentar difuzat de Comisia de Agitaţie şi Propagandă a Comitetului Central al C.D.E., în care era prelucrat procesul Slansky, după ce se repetau cu conştiinciozitate „crimele" acuzaţilor, reluându-se sistemul de a se trece şi numele evreiesc – „Koloman Mosko (pe numele său adevărat Moscovici)" –, se arunca în final acuzaţia monstruoasă a colaborării sionismului cu nazismul: „Din actul de acuzare rezultă în mod neîndoielnic cârdăşia dintre sionişti şi agenţii Gestapoului"[4].

1. A.N., Fond C.C. al P.C.R., Canc., d. 107/1952, f. 6. Şedinţa Biroului Politic din 16 noiembrie 1952.
2. *Scânteia*, 21, 22 şi 23 noiembrie 1952.
3. Georges Bortoli, 1973, p. 157.
4. A.N., Fond C.C. al P.C.R., C.D.E., d. 30/1952. Material documentar nr. 11 din 21 noiembrie 1952.

Atmosfera generală stârnea instinctele primare, stimula turnătoria, ridicată la cota de „calitate exemplară" şi denumită pompos „vigilenţă revoluţionară". De altfel, toate materialele de partid difuzate în toamna lui 1952 găsiseră o formulă preferată. Se critica „mentalitatea de gură-cască" şi se sublinia gravitatea faptelor celor neglijenţi, ce nu erau atenţi şi mai ales nu informau despre activitatea celor „infiltraţi" în societate şi partid. Iar în acele zile toţi aceşti „infiltraţi" aveau în general nume cu o anumită rezonanţă. De altfel, în U.R.S.S. se vorbea într-o serie de materiale de activitatea duşmănoasă dusă de... „toţi *-icii*".

Turnătoria începe să fie văzută de unii ca o datorie „de clasă". Astfel, sub influenţa „dezvăluirilor de la Moscova şi Praga", un anume Ion Marinescu, „membru de partid la ICECHIM (Institutul de Cercetări Chimice)", avea să trimită o sesizare despre o serie de cunoscuţi, în general evrei, sau „în legătură cu evreii". Este vorba în general de persoane cu funcţii importante. Astfel, Marinescu scrie: „Cunosc unele întâmplări în legătură cu trecutul lui Erwin Bondar (Erwin Blum), actualmente delegat al Comerţului Exterior - sau al Ministerului Chimiei - pentru problemele chimiei în U.R.S.S. şi care în această calitate vizitează întreprinderi sovietice". Interesantă această aducere din condei. Era, deja, un avertisment. Un Blum poate intra în întreprinderi sovietice! !... Blum trebuie oprit! ! Sesizarea aminteşte şi alte nume, precum Ernest Novac (Neumann). Cum era vorba de oameni care luptaseră în Rezistenţa franceză sau în Spania - ca şi autorul sesizării -, ei erau din capul locului suspecţi. Cu atât mai mult cu cât unii, precum Gheorghe Filip, aveau şi un trecut - nu ştim dacă real - sionist... Nu ne oprim asupra celor relatate în scrisoarea-denunţ - într-un stil destul de cinematografic, în care suntem plimbaţi în Franţa, Spania, dar şi în Mexic, ocazie cu care sunt prezentate diverse defecte morale ale învinuiţilor. Interesante sunt momentul redactării memoriului - ianuarie 1953! - şi „specificul etnic" al celor demascaţi. De altfel, autorul îşi justifică în final motivaţia de a denunţa: „În faţa ultimelor evenimente petrecute în U.R.S.S., şi în urma citirii articolului din *Pravda* cu privire la «gură-cască» care privesc cum se desfăşoară în faţa lor, nepăsători evenimentele, acestea mi-au deşteptat şi mie amintiri în legătură cu oameni pe care i-am întâlnit în viaţa mea şi în faţa unor date noi primite acum, şi pe care le-am dezbătut cu soţia mea, m-am hotărât să raportez partidului, fiind convins că îmi fac în acest fel o parte din datorie"[1]. Din nou ne întâlnim cu formula magică a propagandei de partid, emisă la Moscova şi repede adoptată la Bucureşti: „gură-cască". Formulă ce stimulează vigilenţa, în fapt, turnătoria[2].

Cu puţină imaginaţie, sesizarea incriminatorie şi mai ales fraza finală ne introduc în intimitatea unei familii de membri de partid, cu poziţie medie, din Bucureştii anului 1953. Avem în faţă o scenă din viaţa cotidiană a Bucureştilor. O seară de iarnă, friguroasă, într-un apartament modest, prost încălzit, doi soţi, „bine pregătiţi politic", citesc *Scânteia* şi dezbat împreună articolul tradus din *Pravda*. Şi, brusc, ei

1. A.N., Fond C.C. al P.C.R., Canc., d. 88/1953, f. 125-132. Sesizare din 16 ianuarie 1953.
2. Pentru expresia „gură-cască" în contextul discursului politic al perioadei şi încărcătura sa antisemită, vezi şi Andi Mihalache, 2003, p. 71.

înţeleg... pericolul ce venea din partea evreilor. Şi se decid să acţioneze. Să scrie, să... demaşte! Un nou tip de „turnătorie", cea de familie!

Diversele rapoarte informative ale Securităţii oglindesc starea de spirit a populaţiei evreieşti în acel moment greu.

Astfel, Leiba Marcu, un tânăr de 28 de ani din Botoşani, caracterizează procesul Slansky ca o „înscenare, deoarece economia nu mergea prea bine... Azi, mâine o să vezi procesul lui Ana Pauker, Vasile Luca, Georgescu...". Iar David Rachmut, din aceeaşi localitate, comenta cu înţelepciunea vârstei (avea 63 de ani): „Noi evreii am suferit şi vom mai suferi, nu vezi că în Uniunea Sovietică medicii sunt socotiţi criminali, [se spune] că pregăteau moartea celor mai de seamă, crezi că este adevărat aceasta este o înscenare numai o înscenare şi noi evreii suferim acum ca în timpul legionarilor. Hitler a spus că evreii sunt comunişti, iar acum se spune că evreii sunt sionişti"[1]. O formulă-concluzie se repetă în comentariile evreieşti, fie din Fălticeni, Suceava sau Botoşani: *înscenare*. Memoria istorică a poporului evreu înregistrase nu o dată astfel de înscenări.

Aceste comentarii – unele dintre ele naive sau exprimate în formule mai puţin „literare" – semnifică respingerea propagandei zgomotoase a puterii şi se constituie într-un „spaţiu paralel", în care aceasta nu putea penetra. Este o formă de rezistenţă pasivă a unui grup social aflat în opoziţie cu totalitarismul.

Şedinţa Biroului Politic din 14 ianuarie 1953

Momentul de referinţă în elaborarea unei politici a regimului comunist din România faţă de evrei, în perioada terorii maxime, este şedinţa Biroului Politic din 14 ianuarie 1953[2].

Şedinţa a avut în centrul preocupărilor sale probleme ale politicii faţă de minorităţile naţionale şi a decis desfiinţarea comitetelor democratice naţionale ale acestora[3].

Trebuie să ne oprim asupra datei şedinţei: 14 ianuarie, a doua zi după ce *Pravda* a publicat comunicatul privind întemniţarea medicilor evrei, deci chiar în ziua când sovieticii fac publică noua afacere. Sincronizarea e frapantă, mai ales că, în una dintre luările de cuvânt, Gheorghiu-Dej se referă deja la ştire. E neîndoielnic că Moscova informase dinainte conducerile partidelor-satelit. Noul cap de acuzare şi deci „problema evreiască" constituiau cauza principală a şedinţei. După cum cerea Dej, „trebuie să punem la ordinea de zi a Biroului Politic analiza experienţei procesului din Cehoslovacia şi cele ce s-au petrecut recent în U.R.S.S., cu banda de «medici».

1. Arhiva S.R.I., D., d. 7632/1. Sinteză a notelor informative ale Securităţii raionale Botoşani, 2 februarie 1953.
2. Pentru contextul politic al şedinţei şi liniile directoare ale discuţiei, cât şi pentru textul integral al dezbaterilor, vezi Liviu Rotman, 1996, pp. 230-247.
3. Vezi capitolul despre C.D.E., pp. 120-121.

În mod special va trebui să discutăm aceste probleme"[1]. Nu întâmplător, în economia şedinţei problemele politicii faţă de populaţia evreiască ocupă majoritatea timpului de discuţie. E clar că, în contextul problemelor minorităţilor, situaţia evreilor punea cele mai mari probleme puterii de la Bucureşti. Situaţia era agravată, din perspectiva conducerii partidului, de numărul mare de evrei. Tot Dej explica dimensiunile problemei: „...România are cea mai numeroasă populaţie evreiască dintre ţările de democraţie populară. Ar fi circa 300.000 suflete [în fapt, după statistica prezentată în aceeaşi şedinţă, nu erau decât 260.000! - L.R.], cu toate plecările masive. Nici nu se poate compara cu ceea ce s-a întâmplat în Bulgaria, acolo pentru ei această problemă nu există. [Se poate descifra, printre rânduri, invidia liderului român! - L.R.] Ei au avut 40.500 şi toţi s-au dus. Avem mai mulţi decât Ungaria. Şi Polonia are mai puţini decât noi"[2].

Şi toţi aceşti mulţi evrei erau percepuţi ca „periculoşi"... Continua Dej: „Sunt foarte mulţi încă în partid, sunt în aparatul de stat"[3]. Era o atenţionare asupra „pericolului evreiesc". În fond, şedinţa era o chemare la epurarea evreilor din poziţii importante. De altfel, Petre Borilă, care are un rol foarte activ în sedinţă - pare a fi „regizorul" întrunirii -, va sublinia necesitatea „întăririi aparatului de stat şi a organizaţiilor de partid", iar în continuare arată explicit ce înţelege prin această formulă: „...Eu am dat afară 180 oameni [a se citi „evrei"] şi încă sunt mulţi"[4]. Se pare că Borilă vorbeşte de departamentul pe care îl conducea în acel moment, Comisia Controlului de Stat. Petre Borilă atrage atenţia asupra departamentelor, în care, după părerea sa, sunt un număr mare de evrei, ocazie de a incrimina încă o dată gruparea celor excluşi din conducere - Pauker, Luca, Georgescu: „Acolo unde au lucrat deviatorii este legătură foarte mare în privinţa aceasta"[5]. El se referă - într-o frază stângace şi eliptică - la Ministerele de Finanţe, Externe şi Interne, unde, după părerea vorbitorului, au lucrat prea mulţi evrei. Era o transparentă indicaţie politică de epurare a acestora. Ceea ce se şi întâmplase în aceste sectoare, ca şi în altele, cum ar fi presa, învăţământul superior - chiar dacă în acestea două din urmă epurarea nu a fost totală, în momentul 1952-1953[6].

Frapantă este duritatea acuzaţiilor, iar caracterul colectiv-generalizator al acestora frizează rasismul: „Procesul Slansky a arătat că fracţioniştii, troţkiştii, sioniştii, naţionaliştii, elementele din brigăzile internaţionale au fost folosiţi în trădări murdare. *Toţi* [subl. L.R.] au fost în evidenţa spionajului imperialist"[7].

1. A.N., Fond C.C. al P.C.R., Canc., d. 2/1953, f. 22. Procesul-verbal al şedinţei Biroului Politic din 14 ianuarie 1953.
2. *Ibidem*, f. 31.
3. *Ibidem*, f. 34.
4. *Ibidem*, f. 23.
5. *Ibidem*.
6. Robert Levy, 2002, p. 182. Pentru epurarea de la Ministerul de Interne şi rolul special în această operaţie al lui Alexandru Drăghici, a se vedea Marius Oprea, 2002, p. 550.
7. A.N., Fond C.C. al P.C.R., Canc., d. 2/1953, f. 22. Procesul-verbal al şedinţei Biroului Politic din 14 ianuarie 1953.

Prin aceste demascări, conducerea comunistă română se alinia liniei politice a Moscovei, de „întărire a vigilenţei revoluţionare", de luptă împotriva mentalităţii de „gură-cască" – formulă lansată în epocă pe fundalul procesului Slansky şi al anchetei medicilor de la Moscova.

Dar această aliniere ia forme mult mai concrete şi mai dramatice. Forul suprem al partidului decide declanşarea unei înscenări de tip „Slansky". Chiar dacă nu se spune aceasta *ad litteram*, intenţiile sunt transparente. În rezoluţia şedinţei, se decide: „Într-o şedinţă viitoare să se analizeze învăţămintele ce decurg pentru partidul nostru din procesul de la Praga al centrului complotist antistatal al lui Slansky şi din acţiunea criminală a medicilor asasini, recent descoperiţi în U.R.S.S."[1].

Existenţa unor asemenea planuri este confirmată şi de alte surse. În această perioadă, Securitatea întocmea dosare pentru o serie de importanţi activişti evrei. Unii precum Kofler, Calmanovici, Bellu Silber, Berman sunt anchetaţi în cadrul grupului Pătrăşcanu, deşi aceştia – cu excepţia lui Silber – nu erau legaţi de Pătrăşcanu. În 1953 era arestat, pentru a doua oară, şi anchetat doctorul Sandu Lieblich, apropiat de Vasile Luca. În interogatoriile acestuia sunt implicaţi conducătorii C.D.E., Israel Bacal, Bercu Feldman – care nu vor fi arestaţi –, I. Sraer – care fugise în 1946, în momentul când era secretar de stat la Ministerul de Interne –, Mirel Costea (Zaider) – cumnatul lui Calmanovici şi important activist la secţia de cadre a Comitetului Central, care se va sinucide în 1952 –, colonelul de Securitate M. Dulgheru, arestat în 1952, dar şi fruntaşi sionişti ca dr. Mella Iancu[2]. Trebuie amintit că, exact în acea perioadă, este arestată şi anchetată Ana Pauker (februarie-aprilie 1953). Încă din vara anului 1952 a fost arestat Zalman Robinson, fratele acesteia şi *melamed* (învăţător) la cursurile de *Thalmud-Thora*. Prin aceasta se încerca implicarea unora dintre cercurile Comunităţii, inclusiv a rabinului-şef, Moses Rosen[3].

Nu trebuie uitat că peste 150 de fruntaşi sionişti erau arestaţi şi nu era exclusă o „unificare" a acuzaţiilor într-un proces „evreiesc" cu caracter de spectacol, care, se pare, ar fi trebuit să impresioneze masele. În acest proces trebuiau să compară lideri sionişti, foşti activişti comunişti, rabini sau simpli profesionişti, fără activitate sau preocupări politice. Acuzaţi foarte diferiţi, legaţi doar prin... calitatea de evreu. Dar procesul nu a mai avut loc din cauza schimbării conjuncturii politice internaţionale.

La 5 martie murea la Moscova „soarele popoarelor", I.V. Stalin. Fără a fi abandonată complet, latura antisemită încetează să devină preocuparea centrală a liderilor comunişti. Noua conducere colectivă de la Moscova va anula public, în aprilie 1953, acuzaţiile împotriva medicilor evrei. Şi, astfel, şi la Bucureşti planul procesului este anulat. În fapt, starea de teroare scade pe „uliţa evreiască", fără a dispărea complet. Atmosfera se menţine grea în sectorul evreiesc şi în 1954. Tonul duşmănos la adresa Israelului şi al emigrării se păstrează. Sionismul este considerat în continuare unul dintre principalii adversari. În ianuarie, Biroul Politic decide să nu răspundă la

1. *Ibidem*, f. 6. Rezoluţia Biroului Politic din 14 ianuarie 1953.
2. Arhiva S.R.I., D., Pc., 17299/6, f. 19-36.
3. Vezi Moses Rosen, 1991, pp. 122-125.

cererea unui ziarist israelian de limbă română, Cireşanu-Duvdevani, de a-l intervieva pe Gheorghiu-Dej, argumentându-se că se urmăreşte „un scop politic bine chibzuit de statul Israel tocmai în momentul în care mişcarea pentru reîntoarcerea evreilor în Israel ia proporţii tot mai largi"[1]. Ciudat că subiectul unui simplu interviu, şi încă din partea unui ziarist de importanţă secundară, este dezbătut în forul suprem al partidului.

Trebuie spus că perioada 1952-1953 a fost una de teroare, cu deosebire anti-evreiască, în tot blocul comunist. În Ungaria, şeful partidului, Matthias Rakosy, el însuşi evreu, i-a destituit şi arestat pe principalul său colaborator, evreul Gábor Péter, şeful Securităţii, pe Zoltán Vas, membru al Biroului Politic, precum şi pe cumnatul său, profesorul Ivan Benedek, şeful spitalului evreiesc din Budapesta[2].

Se pare că Rakosy pregătea arestări şi deportări masive de evrei, dar schimbările de la Moscova au oprit zelul dictatorului budapestan. La Berlin, era arestat evreul Paul Merker, membru în Biroul Politic est-german, şi o largă acţiune de epurare a evreilor era pregătită la Varşovia[3].

Strategia generală a perioadei staliniste spre finalul său (1952-1953) este preluată aproape identic, iar direcţia antisemită e cea mai semnificativă. Vânătoarea de evrei şi implicarea lor în megaprocese, epurarea lor din sectoarele-cheie şi în special din aparatul de partid şi din organele de ordine internă sunt comune tuturor statelor din blocul comunist. De altfel, sunt izbitoare sincronizarea desfăşurării evenimentelor, ca şi asemănările în formularea acuzaţiilor. Se impune ipoteza existenţei unui „pachet de directive" ce veneau de la Moscova. În această situaţie, marja de manevră a liderilor locali este minimă.

Sistarea anchetei medicilor în Uniunea Sovietică după moartea lui Stalin avea să liniştească atmosfera generală ; vânătoarea de spioni şi trădători nu va înceta, dar ea va căpăta o importanţă mai scăzută. Puterea comunistă din România avea să schimbe tactica. În locul unui proces al „trădării evreieşti" se preferă punerea pe primul plan a anchetării şi judecării procesului lui Lucreţiu Pătrăşcanu. Şeful regimului de la Bucureşti a apreciat – foarte corect, de altfel, din punctul lui de vedere – că, în noile condiţii poststaliniste, pentru poziţia sa, românul Pătrăşcanu putea fi un pericol mai mare decât evreica Ana Pauker. El decide lichidarea fostului ministru de Justiţie, evitând astfel o posibilă revenire a acestuia în conducere, aşa cum s-a întâmplat în Polonia, unde, eliberat din închisoare, Władisław Gomułka va câştiga lupta pentru putere în partid.

În afara faptului că era evreică, exista încă un motiv care o făcea, în 1953, pe Ana Pauker nepericuloasă pentru poziţia lui Dej, ea fiind măcinată de o boală incurabilă. Drept care a fost eliberată în aprilie 1954. La această eliberare au contribuit şi intervenţiile unor conducători sovietici, în primul rând Molotov, protectorul Anei,

1. A.N., Fond C.C. al P.C.R., Canc., d. 12/1954, f. 4. Hotărârea Biroului Politic din 26 ianuarie 1954.
2. François Fejtö, Gyula Zeke, 1997, p. 366.
3. Jean-Jacques Marie, 1993, p. 130.

revenit, după moartea lui Stalin, pentru scurt timp într-o poziţie-cheie, dar şi mareşalul Kliment Voroşilov, ce ocupa funcţia onorifică de preşedinte al Prezidiului Sovietului Suprem – echivalentul postului de şef al statului.

În paralel se vor organiza o serie de procese ale liderilor sionişti, ce vor fi condamnaţi la ani grei de temniţă.

Amploarea arestărilor – circa 150 de conducători şi militanţi ai diverselor organizaţii sioniste – şi pedepsele foarte grele ce au urmat au alarmat lumea evreiască internaţională. Congresul Mondial Evreiesc (C.M.E.) a luat iniţiativa sensibilizării opiniei publice şi a antrenării unor guverne occidentale în a face presiuni asupra guvernului român. Încă la 25 noiembrie 1953, imediat după sentinţa în al doilea proces al sioniştilor, Nachum Goldman, preşedintele Congresului, a dat o declaraţie în care se arăta „tulburarea profundă datorită informaţiilor privind arestările şi procesele succesive ale unor lideri ai vieţii comunitare evreieşti din România". Goldman foloseşte intenţionat formula „lideri comunitari", dat fiind că fusese informat că în proces au fost implicate şi personalităţi nesioniste şi mai ales pentru a sublinia că, în optica sa, raţiunile represiunii nu erau politice, ci etnice.

La 12 mai 1954, directorul Departamentului Politic al C.M.E., A.L. Easterman, a adresat o circulară către cele mai importante comunităţi evreieşti din lumea liberă, în care le cerea să acţioneze în favoarea victimelor proceselor antisioniste din România. Acestor comunităţi li se solicitau: a) să se adreseze propriilor guverne pentru ca acestea să se adreseze direct guvernului român, atrăgându-se atenţia acestuia că încalcă articolul 3 privind respectarea drepturilor fundamentale ale omului din Tratatul de Pace; b) demonstraţii de protest în faţa ambasadelor – sau legaţiilor – României în diverse capitale; c) publicarea de articole de protest împotriva politicii României în diverse ziare evreieşti şi neevreieşti[1].

Datorită insistenţelor C.M.E., ministrul de Externe britanic avea să ridice problema sioniştilor încarceraţi la conferinţa miniştrilor de Externe ai celor patru mari Puteri, de la Geneva (1955). Se pare că Statele Unite şi Marea Britanie au invocat această problemă în momentul discutării candidaturii României la statutul de membru al O.N.U.

Trebuie spus că această campanie a fost foarte importantă, chiar dacă eliberarea sioniştilor s-a făcut abia în 1956, căci ea a adus în faţa opiniei publice internaţionale problematica represiunii sioniste în contextul general al încălcărilor dreptului omului în estul Europei.

Perioada de relativă relaxare (după 1955)

Începând cu 1955, ceva se schimbă în atmosfera generală din România: o relativă relaxare a terorii, o scădere a zelului în activitatea organelor de Securitate. Puţinele persoane din Occident ce călătoresc în România vor comenta o creştere a nivelului

1. ***, *The Trials of Romanian Jews*, Raport al Congresului Mondial Evreiesc, Londra, f.a., pp. 1-3.

general de viaţă – în coordonatele României anilor 50 –, o îmbunătăţire a aprovizionării populaţiei din marile oraşe. Existau semnele unei schimbări, desigur, totul foarte timid.

Pe plan politic, şeful partidului, după ce îşi neutralizase principalii adversari din conducere, realizează că este necesară – şi posibilă – o anume distanţare de Moscova. Tendinţa se va accentua după Congresul al XX-lea al Partidului Comunist sovietic, din februarie 1956, când, o dată cu demascarea lui Stalin, părea evident că Hruşciov urmăreşte schimbarea liderilor est-europeni stalinişti. În acest context, ca un reflex de apărare, se încearcă reluarea relaţiilor cu Occidentul. Întreaga atmosferă internaţională pare a facilita un asemenea proiect. România este acceptată, în decembrie 1955, ca membră a Organizaţiei Naţiunilor Unite. În paralel, guvernul român se arată dispus să înceapă negocieri privind datoriile României către alte state sau cetăţeni ai altor state ale căror proprietăţi din România au fost naţionalizate. În această perioadă complexă a existat o anume relaxare în ce îi priveşte pe evrei. Puterea a realizat că poate să-şi îmbunătăţească imaginea în Occident cu ajutorul acestora.

Toţi aceşti factori au dus la o relaxare în comunitatea evreiască. Firește, este vorba de un proces lent. De altfel, întreaga relaxare se făcea pe fundalul menţinerii stricte a controlului. Şi totuşi apar elemente noi în viaţa evreiască.

Relaxarea s-a concretizat într-o anume libertate în viaţa religioasă, acceptarea existenţei şcolilor *Thalmud-Thora*, în reluarea legăturilor cu marile organizaţii evreieşti, iar într-o etapă mai târzie cu diverse foruri din Israel. Astfel, Cortina de Fier, ce se lăsase şi pentru evrei la începutul anului 1949, începea să fie dată la o parte.

Deşi „libertatea religioasă" era proclamată de Constituţia României comuniste, o serie de măsuri arbitrare împiedicau exercitarea liberă a dreptului la credinţă, atât pentru populaţia majoritară, cât şi pentru minorităţi.

În ceea ce îi priveşte pe evrei, a existat un control politic extrem de accentuat asupra lăcaşurilor de cult, datorită faptului că puterea a realizat că sinagoga nu era numai un spaţiu religios, ci şi o *agora*, un loc de întâlnire şi dezbatere. Mai mult decât atât, puterea, prin intermediul Comitetului Democratic Evreiesc sau al conducerilor Comunităţilor, încerca să folosească sinagoga ca centru de propagandă, în general anti-*aliya*. Devenise frecventă lipirea de caricaturi antisioniste şi antiisraeliene pe pereţii acesteia, după cum la fel de frecventă era reacţia anonimă a publicului, care rupea aceste caricaturi.

Această presiune propagandistică va scădea după 1953, fără a se renunţa la controlul asupra a tot ce se întâmpla în sinagogă. Acesta este preluat tot mai mult de organele „specializate", de Securitate. Se pare că era o practică recrutarea din rândul clerului sau al eforilor de informatori, care aveau dublul rol de a provoca şi apoi de a raporta reacţia publică. Un document din 1960 ne aduce mărturia existenţei – şi persistenţei! – unor astfel de practici. Astfel, un lucrător al Securităţii trimite o lungă scrisoare către rabinul I. Schapira din Galaţi. Acesta se pare că fusese recrutat mai demult ca informator, foarte probabil şantajat, dar cei ce l-au „angajat" nu mai erau mulţumiţi de activitatea lui. „Remarc la dumneata că atunci când eşti provocat la discuţii, ce altădată le provocai, azi asculţi şi taci..." Şi în continuare

rabinul e acuzat că e prea retras, „pentru a nu da ocazia să participi la discuţii cu caracter politic, discuţii ce ne-ar interesa". Este clar că prin rabinul recrutat Securitatea încerca să sondeze pulsul masei evreieşti. Eşecurile nu îl descurajează pe omul Securităţii. El îi dă încă o şansă informatorului: „Dacă vrei să «repari» [ghilimelele sunt în original – L.R.] tot ce ai stricat, să procedezi astfel: Începând de astăzi, în mod treptat, nu brusc, să-ţi schimbi atitudinea faţă de persoanele care te înconjoară. Treptat să reiei discuţiile avute despre plecări etc. – discuţii pe care dumneata le provocai la Comunitate şi cu enoriaşii...". Este clar că Securitatea se interesa de sentimentele populaţiei evreieşti faţă de *aliya*. Scrisoarea conţine şi elemente „tehnice", ce ne „transportă" în atmosfera unui roman poliţist, securistul recomandându-i rabinului cu ce tren să meargă, unde să coboare etc.[1].

Un motiv important de teamă pentru putere era posibilitatea evreilor de a lua legătura cu „lumea evreiască" din afara Cortinei de Fier. După 1949, aceste relaţii, chiar dacă erau nevinovate, stârneau panică. În perioada de relativă destindere de după 1955, posibilitatea unor astfel de contacte a crescut. În 1958, face un turneu în România echipa de baschet israeliană Macabi Tel Aviv, care în ziua de *Shabat* va veni la Templul Coral. Fireşte, a fost întâmpinată cu simpatie, iar sportivii au împărţit insigne şi însemne ale echipei. Într-un raport special, unul dintre conducătorii Comunităţii, F. Stopler, ce fusese sezizat de un efor, semnalează numărul neobişnuit de enoriaşi ce au venit şi îşi exprimă bănuiala că „a existat o mobilizare"[2].

O anumită relaxare pe plan religios şi-a găsit expresia în reluarea şi extinderea cursurilor de *Thalmud-Thora*. Acestea s-au desfăşurat şi în perioada anterioară, dar aveau permanent probleme, erau închise etc.

În iunie 1955, se încearcă, din iniţiativa şef-rabinului M. Rosen, reorganizarea acestor cursuri. În 1956, se iniţiază, independent de Comunitate, o Comisie Centrală pentru *Thalmud-Thora*; Comitetul are 50 de membri, rabini, *melamdimi*, notabili evrei, şi este condus de rabinul dr. A.M. Beck[3]. Comitetul, prin activitatea sa şi prin legăturile cu diversele comunităţi din ţară, provoacă o adevărată „mişcare pentru învăţământul de *Thalmud-Thora*". Aspectul cel mai semnificativ al acestui fenomen este *independenţa* sa. El se desfăşura în afara cadrelor comunitare aprobate şi controlate de putere. Este poate prima manifestare de acest fel, după afectarea de către comunism a vieţii evreieşti din România.

Ecoul este imediat. Părinţi din Carei cer rabinului Rosen asistenţă pentru angajarea unui *melamed*, rabinul Polack din Oradea solicită ajutor pentru deschiderea cursurilor. În februarie 1957, la Dorohoi, rabinul David Schechter organizează, după modelul creat, un comitet de iniţiativă pentru deschiderea unei şcoli de *Thalmud-Thora*. În continuare au fost autorizate cursuri de *Thalmud-Thora* la Siret, Bârlad, Vaslui şi Gura Humorului[4].

1. Arhiva Centrului Goldstein-Goren, Xerocopii, scrisoare nesemnată din 26 aprilie 1960.
2. *Ibidem*, Mapa 1958-1960, scrisoarea lui F. Stopler din aprilie 1958.
3. *Ibidem*, Mapa *Thalmud-Thora*. Circulara din 23 octombrie 1945.
4. *Ibidem*, documente din 22 decembrie 1956, 24 decembrie 1956, 15 septembrie 1957, 4 februarie 1957, 8 noiembrie 1957.

La Bucureşti funcţionau în 1956 12 cursuri pentru avansaţi, 12 pentru începători şi unul de pregătire pentru *Bar-Mitzva* (ceremonie la împlinirea vârstei de 13 ani a băieţilor). Această extindere a învăţământului a făcut necesară numirea unui director al cursurilor, în persoana rabinului Zalman[1].

Ca o formă de independenţă acestor cursuri, ele erau finanţate prin efortul părinţilor, iar documentele financiare erau ştampilate de Şef-rabin. Pe un raport al rabinului Rosen către Departamentul Cultelor, preşedintele acestuia pune o rezoluţie acuzatoare: „Cunoaştem că s-au înfiinţat din iniţiativa dumneavoastră cursuri de *Thalmud-Thora*, ce nu decurg din Legea cultelor..."[2]. Dar nota nu a avut consecinţe în practică. Fără a fi de acord cu acest fenomen, puterea avea să permită continuarea cursurilor, sub o formă de semilegalitate. Guvernul oferea o acceptare tacită, cerând în schimb un nivel scăzut de activitate.

Oricum, cursurile de *Thalmud-Thora*, ce prin natura lor au un caracter de permanenţă, spre deosebire de celelalte forme de educaţie religioasă - cursuri de „confirmare", având caracter ocazional -, reprezentau o breşă în monopolul partidului asupra educaţiei.

În 1956 se vor face câţiva paşi în vederea renaşterii culturii evreieşti din România. Dintre acestea, cel mai important moment este autorizarea, după cereri repetate, a unei publicaţii evreieşti: *Revista Cultului Mozaic*, al cărei prim număr apare în octombrie 1956.

Un alt fapt care a marcat procesul de relaxare a fost reluarea legăturilor dintre evreii din România şi marile organizaţii evreieşti internaţionale. Activitatea lor în România a fost interzisă de autorităţile comuniste la începutul lui 1949. Acest act a reprezentat o lovitură puternică dată vieţii evreieşti, autonomiei sale. Mai mult decât atât, s-a dus o agresivă politică de demonetizare a acestor organizaţii, în special a *Joint*-ului, etichetat ca „fascist", „imperialist" etc.

Dar nu au existat nici la nivel comunitar contacte, conferinţe religioase, asociaţii culturale etc., cu excepţia unor relaţii politice, cum ar fi cea cu centrul comunist de cultură idiş din Argentina. Dar şi acestea aveau loc sub o cenzură riguroasă. De notat că înseşi relaţiile comunitare sau strict teologice cu corespondenţi din interiorul blocului comunist erau aproape inexistente.

Un început de schimbare are loc în 1955. În luna iunie se desfăşura, la Helsinki, Adunarea Mondială pentru Pace, forum foarte activ în anii 50 şi care era una dintre „piesele de rezistenţă" ale comuniştilor în acţiunea de influenţare a opiniei publice occidentale. Forumul se bucura de participarea unor intelectuali de marcă având vederi de stânga, ca fizicianul Frédéric Joliot-Curie, filosoful Bertrand Russell etc. De obicei, ţările comuniste preferau să folosească în această activitate „tovarăşi de drum" necomunişti, oameni de cultură - în România, rolul central în această activitate l-a avut scriitorul Mihail Sadoveanu, iar în U.R.S.S., scriitorul şi ziaristul evreu Ilya Ehrenburg -, clerici, universitari. În 1955, rabinul Moses Rosen este

1. *Ibidem*, document din 18 noiembrie 1957.
2. *Ibidem*, document din 3 aprilie 1959.

cooptat în delegaţia română la Consiliul Păcii. Alegerea nu era întâmplătoare, ea fiind legată de planul autorităţilor de a explora posibilitatea unor contacte în lumea evreiască. Faptul este confirmat de împrejurarea că „episodul Helsinki" este urmat de o serie de contacte pe această filieră, atât la Bucureşti, cât şi în străinătate. Trebuie spus că intenţiei regimului de la Bucureşti de a contacta lumea evreiască îi corespundea dorinţa acesteia de a stabili un contact cu România. Problema reluării emigraţiei, practic întreruptă în 1952, soarta deţinuţilor sionişti şi problemele libertăţii practicării cultului la evrei erau tot atâtea motive de interes. Este vorba, prin urmare, de un moment de interes reciproc, destul de greu de materializat într-o lume despărţită în blocuri politice, a Războiului Rece, dar şi a unor focare „calde" etc.

Revenind la „episodul Helsinki", vom arăta că rabinul Rosen a avut o serie de contacte cu delegaţi evrei, dintre care cel mai important avea să fie cu rabinul-şef al Suediei, dr. Kurt Wilhelm. Acesta avea să devină o legătură permanentă. În 1956, el va vizita Bucureştiul, unde va fi primit de cele mai înalte autorităţi de stat, inclusiv primul-vicepreşedinte al guvernului, Alexandru Bârlădeanu. După nivelul la care e primit şi succesiunea de contacte ce vor urma vizitei sale, ne apare clar că dr. Kurt Wilhelm nu era numai şeful spiritual al evreimii suedeze, ci reprezenta interesele unor organizaţii internaţionale evreieşti. Problemele principale pe agenda rabinului suedez erau emigrarea deţinuţilor sionişti, care fuseseră eliberaţi în 1956, ca şi eliberarea celor aflaţi încă în închisoare. Un fapt tragic denotă caracterul de urgenţă a „misiunii" acestuia în România : Kurt Wilhelm a plecat de la Stockholm părăsindu-şi propriul fiu bolnav în stare foarte gravă, acesta murind înainte de întoarcerea tatălui.

În vara lui 1956, rabinul Rosen face o vizită în Anglia, unde are o serie de contacte politice în care guvernul României era interesat. Astfel, rabinul s-a întâlnit cu deputatul laburist Sydney Silverman, cât şi cu alte personalităţi politice şi economice, „care au arătat interes pentru problemele evreieşti din România şi s-au declarat dispuşi de a sprijini orice acţiune de strângere a legăturilor dintre Anglia şi România"[1].

În timpul vizitei lui Rosen au loc contacte cu reprezentanţi ai Congresului Mondial Evreiesc, inclusiv cu preşedintele acestuia, Nachum Goldman, cu organizaţia *Anglo-Jewish Association* şi cu *Agudas Israel*. Se subliniau în mesajul acestora „noile condiţii internaţionale ale coexistenţei paşnice"[2].

Fireşte, capitolul cel mai semnificativ l-au reprezentat legăturile cu organizaţia *Joint*. Dată fiind intoxicarea propagandistică din perioada stalinistă, România era mai reticentă la reluarea relaţiilor cu această organizaţie. Încă din 1955, după „episodul Helsinki", se încearcă stabilirea de relaţii cu organizaţia de întrajutorare *Société de Secours et d'Entre'aide*, ce făcea parte din familia *Joint*-ului şi avea ca obiectiv sprijinirea materială a evreilor victime ale fascismului. Organizaţia activa şi în alte state membre ale blocului comunist : Ungaria, Cehoslovacia şi Iugoslavia. În aceste ţări şi-a reluat activitatea şi organizaţia *Joint*. În România, reluarea relaţiilor

1. Arhiva Centrului Goldstein-Goren, Xerocopii, Mapa 1956. Informarea lui Moses Rosen din octombrie 1956.
2. *Ibidem*.

cu organizaţia *Joint* a trenat. La 27 mai, M. Rosen îi adresează un memoriu lui Emil Bodnăraş, vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri şi împuternicit al Biroului Politic în problemele de culte, în care informează asupra întâlnirii avute cu directorul general al *Joint*, arătând disponibilitatea organizaţiei în ajutorarea populaţiei evreieşti. În relaţiile cu Polonia şi Ungaria, organizaţia avea acorduri directe cu statul, dar pentru România – care evita un acord direct – se arăta dispusă pentru un acord cu Federaţia Comunităţilor Evreieşti. Propunerile erau tentante pentru guvernul român, dat fiind că sumele în dolari erau preluate de guvern, ce transmitea Comunităţii sume în lei, la o rată de schimb favorabilă părţii române (12 lei la dolar)[1].

În acelaşi timp are loc o „ofensivă" a marilor organizaţii evreieşti pentru a stabili contacte cu România.

Astfel, la 22 ianuarie 1958, doi reprezentanţi ai Executivei Sioniste, Anselin Reiss, directorul politic, secţia Israel, şi Leo Berenstein, secretarul general al aceleiaşi secţii a Executivei, vor face o vizită de condoleanţe la Ambasada Română din Tel Aviv, după moartea şefului statului român, Petru Groza[2]. Cu această ocazie se încearcă o discuţie generală, în care se exprimă interesul pentru viaţa evreilor din România. În 1961, un diplomat român la Tel Aviv va consemna: „În ultima perioadă se observă o creştere a interesului faţă de Republica Populară Română din partea unor organizaţii sioniste din Israel, care ar acţiona conform directivelor Organizaţiei Mondiale Sioniste. Scopul imediat ce se urmăreşte este stabilirea de legături oficiale cu comunităţile evreieşti din ţara noastră"[3]. Intenţia îl revolta pe diplomatul român, el considerând aceasta o „tactică diversionistă". Dar e foarte probabil că el era mai puţin la curent cu tendinţele noi ale politicii României faţă de organizaţiile evreieşti.

Caracteristica perioadei de relativă relaxare era alternanţa „luminilor" şi a „umbrelor". Se renunţa la o serie de exigenţe, pe plan cultural sau religios, se autorizau contacte cu lumea evreiască, şi din când în când „îngheţul" revenea (de exemplu, rearestarea rabinului Portugal în 1956 sau a rabinului Schönfeld din Arad în 1961). Era firesc, căci relaxarea se făcea pe fondul aceluiaşi regim totalitarist, care se ferea de orice înnoire.

O astfel de revenire a îngheţului a însemnat reluarea terorii în 1958. Puterea încerca să demonstreze că regimul nu şi-a pierdut caracterul poliţienesc, ba chiar că teroarea poate fi întărită după retragerea trupelor sovietice. În mediile intelectuale au loc arestări şi procese, încheiate cu condamnări grele. În ceea ce îi priveşte pe evrei, continuă marginalizarea lor în diverse sectoare, în paralel cu trecerea sub tăcere a oricărui subiect evreiesc. La începutul lui 1958, Leonte Răutu, şeful secţiei de propagandă a Comitetului Central, cere sistarea pregătirilor de publicare a *Jurnalului*

1. *Ibidem*, Mapa 1962-1964, memoriu din 27 mai 1964.
2. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României (în continuare, M.A.E.), Pr. 20/158, f. 35.
3. Arhiva M.A.E., Israel, d. 217/167, f. 91. Raportul legaţiei României la Tel Aviv din 13 decembrie 1961.

Annei Frank şi darea lui la topit „pentru... propagandă sionistă"[1]. În ochii severului cenzor-şef al Partidului, el însuşi de origine evreiască, tot ce avea subiect evreiesc, inclusiv tragedia Holocaustului, era expresia propagandei sioniste. Încă un moment important în procesul comunist de minimalizare şi negare a Holocaustului.

Este limpede că e greu de vorbit despre relaxare sau destindere în dinamica regimului comunist din România, care rămânea în esenţă stalinist – chiar atunci când statuile lui Stalin dispăreau din peisajul urbanistic românesc, este drept, cel mai târziu din Europa de Est –, un regim a cărui principală armă era teroarea împotriva propriilor cetăţeni.

Asistăm la unele schimbări minore de nuanţe sau priorităţi tactice care răspundeau unor interese de moment ale regimului. Dintre acestea, cea mai evidentă era promovarea naţionalismului, care trebuia să dea o legitimitate patriotică unui partid ce fusese impus din afară.

1. Stelian Tănase, 2003, pp. 168-169. Este citată mărturia lui Mihai Şora, în epocă director la Editura de Stat pentru Literatură şi Artă (ESPLA).

Comunitatea evreiască

Perioada comunistă a determinat o importantă erodare a comunităţii evreieşti, cu tot ce implica activitatea instituţiilor acesteia.

Regimul comunist a fost în permanenţă tentat să anuleze viaţa comunitară – percepută, în mod obiectiv, ca purtătoare a unor valori ostile modelului social pe care dorea să-l promoveze. Dar, în acelaşi timp, motive legate de propagandă şi în special de propria imagine nu le permiteau comuniştilor să facă acest pas. Ei au preferat o politică menită să „mistifice" substanţa activităţii comunitare, să transforme aceste instituţii fundamentale ale vieţii evreieşti, purtătoare ale unui pronunţat specific, în structuri în afara tradiţiei. Acest demers a fost facilitat de slăbiciunea comunităţii evreieşti, erodată, în perioada anterioară, din cauza măsurilor luate de guvernarea fascistă.

Totalitarismul fascist al lui Antonescu a sesizat potenţialul de forţă de rezistenţă al instituţiei comunitare şi a trecut, în decembrie 1941, la desfiinţarea cadrului comunitar. Se desfiinţa organizaţia supracomunitară, Federaţia Uniunilor de Comunităţi, pe care o înlocuia un organism subordonat guvernului: Centrala Evreilor, „singura autorizată să reprezinte interesele colectivităţii evreieşti"[1].

Prin acest decret se păstrau comunităţile locale, dar ele erau lipsite de autonomia tradiţională, căci, conform decretului, au trecut „sub conducerea Centralei Evreilor din România, care va numi comitetele de conducere respective". În acest fel, regimul totalitar fascist încerca să anuleze principala structură a societăţii evreieşti, în jurul căreia se putea organiza o anumită rezistenţă – fie ea şi pasivă – la opresiune. Ca să fie şi mai controlată, Comunitatea era dublată de un organ al Centralei, denumit „oficiu". Centrala Evreilor era concepută ca un organism subordonat guvernului, ce trebuia să concentreze toate obligaţiile la care era supusă populaţia evreiască. Un asemenea tip de organism care, conceptual, era opusul instituţiei comunitare a fost de inspiraţie nazistă şi a existat în toate ţările ocupate sau aflate în zona de influenţă a Germaniei hitleriste. Trebuie menţionat că, prin prevederile decretului amintit, toate organizaţiile evreieşti erau puse sub tutela Centralei, pierzând astfel posibilitatea de a activa de sine stătător.

În perioada postbelică, instituţia comunitară, ca şi întreaga viaţă evreiască au cunoscut câteva etape cu conţinut diferit, fiecare cu priorităţile sale.

1. *Monitorul Oficial*, nr. 299, 17 decembrie 1941, p. 7844. Decret-lege din 16 decembrie 1941.

O primă etapă – după 23 august 1944 şi până la finele anului 1947 – este cea *de tranziţie*, de reconstrucţie a comunităţilor, când se încearcă revenirea la normal. Este, în fapt, etapa unei scurte perioade de relativă democraţie în România, între două tipuri de totalitarism, cel fascist şi cel comunist. În această perioadă se încearcă revenirea la vechile forme de viaţă comunitară.

Această normalizare se desfăşoară pe două planuri. Primul plan este cel al organizării activităţilor comunitare şi supracomunitare, care găzduieşte o confruntare a diverselor tendinţe ideologice şi politice din lumea evreiască. Acest plan este conectat la înfruntările politice din România ce vor influenţa, chiar determina evoluţiile comunitare. Încercând să se încadreze, conform unor interese specifice, în viaţa politică românească post-Antonescu, evreii se vor orienta spre toate tendinţele politice prezente pe scena politică. În acelaşi timp, diversele partide politice au încercat să se folosească de această energie renăscută a „uliţei evreieşti" pentru a-şi consolida propriile poziţii.

Totodată, suntem martorii confruntării unor tendinţe specifice din lumea evreiască, de la diversele curente sioniste şi până la asimilişti, grupaţi în jurul Uniunii Evreilor Români (U.E.R.). Aceste confruntări dau conţinut planului pe care l-am numi *de reprezentare*, de caracter organizatoric, în care elementul *politic* al vieţii evreieşti joacă rolul determinant.

Un alt plan al vieţii evreieşti este cel din teritoriul comunitar propriu-zis, în care predominant este elementul *social*, în care se pune problema supravieţuirii populaţiei evreieşti atât la nivelul *individului*, cât şi la cel al *colectivului*. Era necesar să se rezolve nevoile elementare ale colectivităţii evreieşti, de la hrană, condiţii de igienă şi până la nevoi de ordin religios sau cultural. În perioada de tranziţie (1944-1948), acest plan se referă la o activitate *de urgenţă*, menită să refacă o populaţie greu încercată. Gravitatea situaţiei sociale, criza cronică a comunităţilor vor influenţa, într-un anume grad, întreaga organizare comunitară.

Imediat după înlăturarea guvernului Antonescu a apărut, activând legal, un Consiliu General Evreiesc, ce reprezenta o concentrare de notabilităţi strânse în jurul liderului istoric al organizaţiilor evreieşti, dr. Wilhelm Fielderman, şi al rabinului-şef, dr. Alexandru Şafran. La 7 octombrie 1944, acest Consiliu face o cerere oficială către ministrul Culturii Naţionale al României – organism ce coordona şi cultele religioase – în care se cere abrogarea decretului-lege de dizolvare a Federaţiei Uniunilor de Comunităţi Evreieşti, cerându-se, pe baza vechii legi a cultelor din perioada pre-Antonescu, „numirea unei Comisii interimare la conducerea acesteia, cu dreptul de a numi comisii interimare la conducerea comunităţilor"[1]. Este necesar de subliniat că a existat o anume întârziere în desfiinţarea Centralei şi reabilitarea cadrului comunitar istoric. Deşi abrogarea legii rasiale se proclamase încă

1. Arhiva Centrului Goldstein-Goren, Fond Fotocopii, Federaţia Comunităţilor Evreieşti din România, Mapa 1944-1945. Memoriu al Consiliului General Evreiesc către Ministerul Culturii Naţionale din 7 octombrie 1944.

de la 1 septembrie, Centrala a continuat să funcţioneze, fapt ce a creat unele probleme în activitatea practică, în special în ce privea principala urgenţă a epocii, asistenţa socială.

Abia în octombrie se dizolva Centrala şi se reautoriza funcţionarea Uniunii de Comunităţi existente până la dizolvarea din decembrie 1941. Se stabilea, conform cererii, conducerea sub forma unei Comisii Interimare alcătuite din 15 persoane[1].

În urma unui acord între diferitele personalităţi din noua conducere evreiască, s-a decis ca noile organisme comunitare să fie formate din reprezentanţi ai partidelor politice care formaseră guvernul după 23 august 1944 – social-democraţi, comunişti, liberali şi ţărănişti –, la care se adăugau reprezentanţi ai tuturor formaţiunilor specifice evreieşti, şi anume Uniunea Evreilor din România (U.E.R.) – care a primit prin liderul său, dr. W. Fielderman, şi preşedinţia Uniunii Comunităţilor –, Partidul Evreiesc – de orientare sionistă – şi Executiva sionistă.

Sistemul, rezultat printr-un acord, a fost numit în epocă *principiul cheii* şi se referea atât la comunităţi, cât şi la organul lor tutelar, Federaţia Uniunilor de Comunităţi Evreieşti (F.U.C.E.), transformată în 1948 în Federaţia Comunităţilor Evreieşti din România (F.C.E.R.)[2].

Structura noii organizaţii era – ca şi în perioada interbelică – complicată, adăpostind, sub auspiciile Federaţiei Uniunilor de Comunităţi, un număr important de organizaţii supracomunitare autonome şi fără o legătură importantă între ele. Persistenţa acestor corpuri se explică prin păstrarea diverselor structuri ce dăinuiau dinainte de primul război mondial, fiind expresia neintegrării reciproce a evreilor din noile teritorii cu cei din Vechiul Regat[3].

Astfel, în F.U.C.E. intrau Uniunea de Comunităţi din Vechiul Regat, cea mai importantă numericeşte, Uniunea Comunităţilor israelite de rit spaniol, ce reunea comunităţile sefarde, grupate în general în Bucureşti, Craiova şi în câteva oraşe-port, ca Turnu-Severin, Galaţi, Brăila, în general în Muntenia şi Oltenia – sudul României –, Biroul Ortodox israelit din Transilvania şi Banat – cu cel mai accentuat grad de autonomie, reprezentând în general comunităţile ortodoxe din Sighet, Turda, Arad –, Uniunea Comunităţilor de rit occidental (neolog) din Transilvania, ce reprezenta evreimea transilvană reformată – în general cu o pregătire şcolară superioară şi cu un nivel material mai ridicat –, având principalele comunităţi la Cluj, Oradea, Braşov, Arad şi Timişoara –, şi Uniunea Comunităţilor Evreieşti din Bucovina de Sud, ce reprezenta o ramură a evreimii bucovinene, de orizont cultural german. După cum se vede, o mare diversitate organizatorică, cu tradiţii, orizont cultural şi chiar limbă diferite.

În primul Consiliu aveau să intre dr. W. Fielderman, dr. W. Mayersohn, avocat Ed. Săraţeanu (Uniunea Evreilor din România), Paul Iscovici, M.H. Maxy, B. Lebli, S. Schnap (Partidul Comunist), Beco Goldenberg, Aizic Polac, Iosef Feller, Leopold Fielderman (Partidul Social-Democrat), Iacob Gârdea, Jigo Neumann, Iosef Candel, S. Gregor (Partidul Naţional-Ţărănesc), A. Milman, Pincu Leventer, S. Slavian şi Oscar

1. *Ibidem*, decret-lege din 17 octombrie 1944.
2. Vezi Liviu Rotman, 1994, pp. 305-309.
3. D. Shaari, 1990, pp. 22-32.

Meller (Partidul Naţional-Liberal), Abraham Feller, ing. Olteneanu, Cornel Iancu, Dan Ieşeanu (Executiva Sionistă), Jean Cohen, I. Rosman, I. Iţcar şi W. Fischer (Partidul Evreiesc). Din primul prezidiu făcea parte şi şef-rabinul Alexandru Şafran.

Într-o primă fază, ce începe în octombrie, comunităţile proaspăt reînfiinţate s-au organizat, cu participarea tuturor forţelor politice din „uliţa evreiască" : comunişti, social-democraţi, reprezentanţi ai partidelor istorice, ai organizaţiilor sioniste şi ai Uniunii Evreilor din România (U.E.R.), avându-se grijă să se respecte o împărţire raţională a funcţiilor în diversele secţii ale Federaţiei.

Dar acest echilibru avea să dureze puţin, din cauza ofensivei comuniştilor favorizaţi de situaţia geopolitică, în principal de prezenţa sovietică în România.

Încă în octombrie 1945, grupul comunist din Prezidiul Uniunii Comunităţilor Evreieşti - M.H. Maxy, Paul Iscovici, B. Lebli - cere convocarea unei plenare care să decidă excluderea reprezentanţilor partidelor istorice - ţărănist şi liberal - din toate structurile comunitare, sub pretextul, evocat în propaganda comunistă pe larg, al implicării acestor partide în manifestări antisemite[1].

Chiar dacă nu au obţinut excluderea „istoricilor", în octombrie 1945 comuniştii ajung treptat să-şi consolideze poziţiile, reuşind să se impună în posturi-cheie din sistemul comunitar : preşedinţi de comunităţi, consilieri, preşedinţi de secţii-cheie. Astfel, în 1947, în cadrul comunităţii Bucureşti, Partidul Comunist obţinuse postul de preşedinte, unul de vicepreşedinte, cel de secretar-general şi cele de şefi ai comisiilor administrativă şi culturală[2].

În paralel, reprezentanţii comunişti în organizaţiile evreieşti încearcă să-l neutralizeze şi să-l marginalizeze pe dr. Wilhelm Fielderman, liderul de prestigiu al vieţii evreieşti din România. El este părăsit şi de unii dintre colaboratorii săi, din propria-i formaţiune politică U.E.R., în frunte cu Sărăţeanu - ce se „orientează" după noile realităţi -, care vor încerca şi vor reuşi în cele din urmă să-i „confişte" această organizaţie politică. Gruparea acestora se va alătura în iunie 1945 Comitetului Democratic Evreiesc (C.D.E.), dominat de comunişti.

În acelaşi timp, şicanarea lui Fielderman va îmbrăca forme tot mai agresive, culminând cu arestarea sa în august 1945. El va fi deţinut 18 zile, fără nici o explicaţie, şi eliberat doar după repetate intervenţii[3].

Se pare că dr. W. Fielderman, datorită prestigiului său în întreg sectorul evreiesc, dar şi legăturilor sale în lumea politică şi intelectuală românească, a fost ales de strategii comunişti pentru a juca rolul de „principal adversar în lumea evreiască". Iosif Chişinevschi avea să-l numească, cu uşurinţa obişnuită a comuniştilor de a împărţi epitete : „hitlerist şi antonescian" (! ! !)[4]. În octombrie 1945, la o şedinţă a Frontului

1. Arhiva Centrului Goldstein-Goren, Fond documentar, Mapa 2, document din 2 octombrie 1945.
2. *Ibidem*, Mapa 1, document din 3 octombrie 1947.
3. *Ibidem*, Fotocopii, Mapa 1944-1945. Nota Federaţiei Uniunilor de Comunităţi, nedatată. Poartă semnătura vicepreşedintelui L. Fielderman.
4. *Unirea*, 8 noiembrie 1945, p. 1.

Naţional Democrat – organizaţie controlată de comunişti –, Vasile Luca glosa pe aceeaşi temă: „Ce este fascismul? Vârfurile cele mai reacţionare ale capitalismului şi ale burgheziei evreieşti, în frunte cu Fielderman, care l-a susţinut pe Antonescu"[1]. Una dintre constantele strategiei comuniste în lumea evreiască – strategie de altfel destul de nebuloasă – era personalizarea duşmanului în acest sector şi identificarea sa cu Wilhelm Fielderman.

Situaţia politică în România primilor ani de după război era deosebit de complexă şi se repercuta asupra activităţii propriu-zise a formaţiunilor evreieşti. Şi deşi cuvântul de ordine era *unitate evreiască*, aceasta nu rămânea decât o lozincă folosită nu o dată în scop opus ideii de unitate. Sub acest pretext comuniştii vor forma în 1945 Comitetul Democratic Evreiesc, ce va acţiona, sub aceeaşi lozincă a unităţii, pentru promovarea ideilor şi intereselor Partidului Comunist; încercări similare de *unificare* se vor înregistra în perioada dată la celălalt pol al eşichierului politic evreiesc, printr-o tentativă de fuziune între Uniunea Evreilor din România (U.E.R.) şi Partidul Evreiesc[2].

Problema legislaţiei reparatorii

Revenirea vieţii evreieşti la o minimă normalitate impunea anularea întregului complex de măsuri rasiale ale guvernării anterioare, măsuri ce au lovit societatea evreiască în întregime şi au scos-o, în fapt, de sub protecţia legii.

Deşi noul guvern de coaliţie, instaurat în urma loviturii de stat de la 23 August 1944, a proclamat oficial, în primele sale zile de existenţă, reîntoarcerea la Constituţia din 1923[3], ceea ce ar fi presupus, logic, abrogarea imediată şi integrală a întregii legislaţii rasiale ce contravenea spiritului acestei Constituţii, în fapt, o serie dintre aceste legi antievreieşti au continuat să funcţioneze – în parte din motive de inerţie birocratică, în parte din cauza faptului că noua guvernare, prin toate segmentele ce o compuneau, nu a văzut în acest pas o urgenţă a societăţii româneşti.

Este vorba de legi ce priveau direct probleme fundamentale ale populaţiei evreieşti, legate de cetăţenie, de dreptul la muncă şi implicit la câştigarea existenţei, de redobândirea proprietăţilor confiscate, fie locuinţe, fie întreprinderi, sau recăpătarea calităţii de chiriaş în diverse locuinţe de unde fusese evacuată, de accesul la învăţătură şi asistenţă socială. Este vorba deci de o paletă foarte largă de probleme, ce acopereau practic întreaga sferă a vieţii evreieşti.

Deşi au recunoscut, teoretic, gravitatea situaţiei şi necesitatea unor legi reparatorii, noile autorităţi româneşti, guvernele de coaliţie de după 23 August, nu au

1. A.N., Fond C.C. al P.C.R., Canc., d. 86/1945, f. 24. Proces-verbal al şedinţei cu responsabilii organizaţiilor de masă din 5 octombrie 1945.
2. Vezi dezbaterile din şedinţa reprezentanţei U.E.R. din 23 decembrie 1944, Arhiva F.C.E.R., VII/5. W. Fielderman arată că a fost vizitat de A.L. Zissu şi de dl Kiva Orenstein, care i-au propus o fuziune între cele două formaţiuni, f. 10.
3. *Monitorul Oficial*, nr. 202 din 2 septembrie 1944, p. 1.

dovedit sensibilitate faţă de problematica vieţii evreieşti. Este interesant că diversele componente politice ale acestor guverne, fie că era vorba de reprezentanţii Partidului Comunist, fie de cei ai partidelor istorice – de obicei aflaţi într-un conflict acut –, găseau o zonă de consens în tărăgănarea rezolvării solicitărilor evreieşti. Astfel, atât ministrul Justiţiei, comunistul Lucreţiu Pătrăşcanu, cât şi primul-ministru, generalul Constantin Sănătescu, apropiat de cercurile Partidului Naţional-Ţărănesc, se opuneau aplicării integrale a legii de redobândire a locuinţelor, văzând în acest act un potenţial pericol social. Sănătescu a definit astfel legea de anulare a confiscărilor: „Chestiunea nu este numai de ordin juridic, dar şi social"[1].

Fără doar şi poate, trebuie să ţinem seama de complexitatea situaţiei politice, sociale, economice şi militare a României, de puternica confruntare politică din ţară şi din interiorul guvernului. Dar, în acelaşi timp, legile reparatorii nu ar fi reprezentat doar un colac de salvare pentru minoritatea evreiască, ci un semnal din partea societăţii româneşti şi a elitei sale politice că doreşte să rupă definitiv cu trecutul fascist şi să treacă la constituirea statului de drept.

Aici se află poate începutul a ceea ce va deveni în timp *marea ruptură* dintre societatea românească postbelică şi populaţia evreiască. Cea dintâi vedea în reabilitarea populaţiei evreieşti doar o concesie făcută acesteia, şi nu un act de justiţie obligatorie, o necesitate proprie, de reabilitare a societăţii româneşti. Este poate şi începutul refuzului ulterior de asumare a istoriei. Astfel, în stenogramele diverselor foruri, fie ale comuniştilor, fie ale partidelor istorice, întâlnim, în legătură cu restituirile, formulări ca „evreii cer" sau „doleanţele evreilor" etc. Nicăieri nu se vedea în această reabilitare o stringentă necesitate internă, românească.

Liderii vieţii evreieşti, şi în special Wilhelm Fielderman, şi-au concentrat eforturile în direcţia obţinerii legilor de reparaţie.

Reprezentanţi ai organizaţiilor evreieşti au început o campanie pentru a explica opiniei publice româneşti problema anulării legislaţiei rasiale. Astfel, Aurel Weiss, fost deputat şi avocat, va încerca o prezentare sistematizată a legislaţiei antisemite: „Calitatea mea de intelectual, crescut în mediul cel mai autentic de viaţă românească, îmi impune sarcina de a mă adresa în aceste clipe poporului român, pentru a-l lămuri în privinţa unor aspecte ale legislaţiei rasiale, care a împânzit viaţa socială, politică şi culturală a ţării"[2].

La 16 septembrie 1944, Consiliul General Evreiesc a adresat guvernului un memoriu ce conţinea toate grupurile de revendicări ale populaţiei evreieşti, legate de abrogarea prevederilor legislative antievreieşti în problema proprietăţii. Memoriul, semnat de preşedintele Consiliului, dr. W. Fielderman, şi de secretarul general, M. Davidovici, prezintă următoarele cereri:

„1. Restituirea în natură şi liberă de orice sarcini a tuturor bunurilor rurale şi urbane, mobile şi imobile, cu destinaţie comercială sau civilă, a tuturor vaselor

1. A.N., Fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, st. d. 4/1944. Stenograma şedinţei guvernului din 16 septembrie 1944.
2. *Universul*, 6 septembrie 1945, p. 3.

şi plutitoarelor maritime şi fluviale, expropriate prin legile regimului trecut, aflate în posesia C.N.R., vândute, consumate sau sustrase.

2. Reintrarea proprietarilor şi arendaşilor de bunuri rurale, vase, industrii în folosinţa imediată, şi pe data de 26 octombrie 1944 a proprietarilor urbani şi a chiriaşilor în locuinţele din care au fost evacuaţi, urmând mutarea chiriaşilor actuali C.N.R. fie în locuinţele ce ocupau înainte, fie în locuinţele ocupate azi de evrei, iar dacă nu au avut locuinţe în Bucureşti, să fie repartizaţi în locuinţele ce au fost ocupate de militari sau funcţionari germani.
3. Plata în termen de 3 luni a sumelor necesare repartiţiei, degradărilor etc.
4. Anularea tuturor vânzărilor făcute forţat, pe temeiul art. 23 de expropriere urbană şi al Statutului Juridic al evreilor din 9 august 1940.
5. Anularea prin lege a tuturor contractelor de închiriere publice sau secrete prin care s-a fixat o chirie superioară celei din octombrie 1941.
6. Restituirea tuturor carenţelor ipotecare expropriate, ele urmând să fie reînscrise, la cererea creditorului evreu.
7. Anularea tuturor legilor care obligau chiriaşii evrei să plătească statului taxe pe care nu le plăteau ceilalţi chiriaşi cu taxa de 15% asupra valorilor contractului"[1].

Un alt memoriu pe linia reabilitării populaţiei evreieşti avea ca obiect reintegrarea în muncă a evreilor – funcţionare, lucrători, ucenici – ce au fost restructuraţi de legislaţia Antonescu. Memoriul, datat 22 decembrie 1944, era adresat Ministerului Muncii.

La 22 septembrie 1944, Consiliul General Evreiesc se adresează ministrului Muncii, Sănătăţii şi Ocrotirii Sociale[2].

Cu o întârziere de câteva luni, guvernul român va adopta, la 19 decembrie 1944, o lege complexă, *Legea pentru abrogarea măsurilor legislative antievreieşti*[3]. În primul articol se arăta că: „Sunt şi rămân abrogate, pe data publicării lor, toate măsurile legislative prin care s-au luat măsuri discriminatorii privitoare la evrei". Prin lege se prevedea reintegrarea evreilor pe vechile posturi sau, dacă acestea nu mai existau, pe posturi similare, atât a funcţionarilor publici, cât şi a salariaţilor particulari. Se decidea de asemenea reintegrarea în corpuri profesionale din care fuseseră, în mod forţat, eliminaţi – baroul avocaţilor, colegiul inginerilor etc. –, se anulau actele de vânzare sau închiriere încheiate în perioada 1940-1944, se stabileau diverse forme băneşti de despăgubire. Legea avea un caracter pozitiv şi constituia un pas important în normalizarea vieţii populaţiei evreieşti, cât şi în refacerea democraţiei româneşti.

Dar, imediat după adoptarea legii, îşi vor face loc, din diverse direcţii, tendinţe de limitare şi întârziere a acesteia. Şi aceasta în ciuda unor declaraţii oficiale, care subliniau voinţa politică de a se face dreptate populaţiei evreieşti. Ministrul de Externe, Constantin Vişoianu, va declara unui reprezentant al *Jewish Telegraphic Agency* că

1. Arhiva M.A.E., Fond 33, d. 15/1944, f. 585. Memoriul Consiliului General Evreiesc din 16 august 1944.
2. *Ibidem*, vol. 10/1944-1945, f. 22-26.
3. *Ibidem*, nr. 294, 19 decembrie 1944.

„nu există şi nu trebuie să existe în România o problemă evreiască, căci evreii trebuie să fie cetăţeni egali ai acestei ţări"[1].

Pe aceeaşi linie a despăgubirilor cuvenite populaţiei evreieşti s-a pronunţat şi Ioan Hudiţă, ministrul Agriculturii şi unul dintre liderii importanţi ai Partidului Naţional-Ţărănesc.

El menţiona că a propus primului-ministru, N. Rădescu, iniţierea unei legi prin care să se acorde fiecărei familii îndoliate în urma masacrelor hitleriste şi legionare o pensie din partea statului[2].

Se vor ivi probleme serioase în aplicarea legii în special în problema locuinţelor: eliberarea acestora de chiriaşii ce profitaseră de legislaţia rasială a fost în repetate rânduri amânată, luându-se în considerare dificultatea socială a evacuării acestora. Conform prevederilor legii, se prelungea eliberarea proprietăţilor redobândite până la 23 aprilie 1945, dar respectivii chiriaşi capătă o nouă prelungire până la 26 octombrie 1945[3], tinzându-se spre o definitivare a situaţiei existente.

În special această problemă a locuinţelor a produs agitaţii în masa evreiască. Un raport informativ din 4 august 1945 făcea cunoscute frământările din cadrul populaţiei evreieşti, ce se considera nedreptăţită. Mulţi îl acuzau direct pe ministrul Justiţiei, Lucreţiu Pătrăşcanu, ca fiind sub influenţa unor cercuri antisemite[4].

Ministrul Muncii, social-democratul Lothar Rădăceanu, căutând şi el să găsească pretexte pentru amânare, spunea: „Nu avem unde să ducem instituţiile... este vorba de cantine, cămine de ucenici, şi în timpul acesta evreii să aibă 3-4 apartamente, care le speculează"; în această direcţie pledează, în aceeaşi şedinţă de guvern, şi premierul Groza, care se arăta temător că „evreii, cei ce au vândut de bună voie [? !], acum să primească înapoi şi să vândă a doua oară"[5]. De altfel, clişeul „evreului--speculant" este destul de răspândit în clasa politică a vremii, inclusiv la politicieni cunoscuţi pentru un trecut antifascist. O altă problemă este cea a bunurilor ce au aparţinut celor care nu s-au mai întors din deportare. Guvernul român a trenat găsirea unei soluţii.

În acelaşi timp au rămas nerezolvate o serie de probleme, precum cea a cetăţeniei populaţiei evreieşti. În vara lui 1946, un ziar evreiesc nota: „Legiferarea cetăţeniei este în stadiul lăsat de regimul de prigoană rasială"[6].

La 9 octombrie 1946, o delegaţie a câtorva organizaţii evreieşti, formată din avocatul Goldhamer, avocatul Focşăneanu (U.E.R.) şi avocatul Tumarchin (Partidul Evreiesc), a fost primită în audienţă de Secretarul General din Ministerul Justiţiei, pentru a discuta problema cetăţeniei. Ministerul Justiţiei a alcătuit un proiect prin care se cerea reluarea de către evrei a cetăţeniei, conform declaraţiilor din 1919.

1. *Ibidem*, Fond 33, PB10, f. 53.
2. *Ibidem*, f. 64.
3. *Scânteia*, II, nr. 218, 8 mai 1945, p. 5.
4. Arhiva S.R.I., D., d. 3078, 1945, f. 9. Nota Corpului Detectivilor din 4 mai 1944.
5. A.N., Fond Consiliul de Miniştri, Stenograme, d. 13/1947, f. 138, 143-145. Şedinţa Consiliului de Miniştri din 21 martie 1947.
6. *Unirea*, nr. 35, 6 iulie 1946.

O dificultate în calea rezolvării acestei probleme a fost opoziţia părţii sovietice din Comisia Aliată de Control, care refuza redarea cetăţeniei române evreilor din Basarabia şi Bucovina de Nord[1].

De asemenea, era în continuare nerezolvat un „pachet" important de probleme, precum cea a bunurilor rămase fără moştenitori – cei neîntorşi din deportări –, neacordarea unui statut legal urmaşilor victimelor pogromurilor sau lagărelor – a existat o opoziţie puternică la asimilarea acestora cu statutul oficial al orfanilor şi văduvelor de război (I.O.V.R.), acordarea unor subvenţii pentru refacerea instituţiilor de cultură evreieşti.

În legătură cu acest ultim punct, unul dintre puternicii Partidului Comunist, Vasile Luca, spunea într-o şedinţă a Biroului Politic că „singurele şcoli şi spitale care nu sunt subvenţionate sunt cele evreieşti..."[2].

Se menţineau greutăţi în recunoaşterea diplomelor şi a dreptului la publicitate a şcolilor evreieşti, în probleme legate de serviciul militar al evreilor – organizaţiile evreieşti au solicitat amânarea recrutărilor pentru evrei, dat fiind că aceştia, până la 23 august 1944, au executat muncă obligatorie.

O problemă specială era cea a valorilor mobile ale evreilor din Transilvania de Nord, ce au reprezentant 78% din evreii deportaţi de Ungaria. Acestea au fost depuse, în momentul deportării din primăvara lui 1944, la Banca Naţională a Ungariei şi la alte instituţii din Budapesta. Dat fiind că majoritatea celor deportaţi au pierit în lagărele de concentrare şi nu mai aveau moştenitori legali, ar fi fost normal ca aceste bunuri să revină Federaţiei Comunităţilor Evreieşti din România. Acest lucru nu s-a întâmplat, iar autorităţile comuniste de la Bucureşti nu au dorit să complice şi mai mult relaţiile şi aşa având un contencios bogat cu ţara vecină[3].

De altfel, Partidul Comunist va încerca să facă presiuni în rândul populaţiei evreieşti pentru a accepta concesii în revendicările ei, în numele „marilor comandamente ale momentului". Ury Benador, scriitor şi activist comunist, va cere într-un articol-manifest: „Toate socotelile noastre cu noi înşine şi punerea la zi a contabilităţii cu guvernul pentru diferenţa între ce ni se cuvine şi ceea ce ni s-a putut da, până acum, le vom face după înfrângerea duşmanului comun"[4].

Planul comunitar

În perioada 1944-1948, comunităţile evreieşti s-au confruntat cu grave probleme, cauzate de starea de sănătate zdruncinată a populaţiei evreieşti, în timpul anilor de segregare rasială[5].

1. Arhiva S.R.I., D., d. 2854, f. 26. Documentaţie a Direcţiei Siguranţei Statului, 1946.
2. A.N., Fond C.C. al P.C.R., Canc., d. 36/1945, f. 53. Şedinţa Biroului Politic din 4 mai 1945.
3. A.N., Fond C.C. al P.C.R., Ec., d. 18/1948, f. 1-3. Memoriu din 9 noiembrie 1948.
4. *Unirea*, 1 martie 1946, p. 1.
5. A se vedea Raportul Comisiei Sanitare din 1946, *ibidem*, Mapa raportul *Quelques données sur l'état sanitaire de la population juive de Roumanie*, în care se subliniază existenţa unor boli cauzate de starea de stres, de regimul concentraţional, munca forţată etc.

De asemenea, grave probleme sociale stau în faţa comunităţilor în perioada imediat următoare războiului: o populaţie pauperizată de politica vechiului regim, lipsa unui cămin, dificultatea reîncadrării în muncă. În faţa acestor complicate şi urgente probleme, s-a încercat, în perioada 1945-1948, o acţiune de autorefacere a comunităţilor. Aceasta a avut sprijinul important al unor mari organizaţii evreieşti, şi în primul rând al organizaţiei filantropice *Joint Distribution Committee*, cunoscută sub numele prescurtat *Joint*.

Trebuie arătat că starea de urgenţă în care se afla societatea evreiască din România a făcut ca, în ciuda asperităţilor politice, a diferenţelor ideologice, să existe un efort susţinut pentru refacerea comunitară.

Privind din perspectivă istorică, se poate spune că instituţia comunitară a reuşit să facă faţă misiunii sale în perioada imediat următoare Holocaustului. Este vorba de un moment istoric de mare dificultate, când se punea problema supravieţuirii, prin încercarea de a răspunde unor nevoi primare de asistenţă medicală, de hrană, de locuire. Situaţia era cu atât mai dificilă cu cât situaţia întregii societăţi a României postbelice era deosebit de gravă.

Reuşita în această misiune dificilă a fost asigurată de conjugarea a trei factori „de salvare". Primul este cel al existenţei, în cadrul lumii evreo-române, a unei infrastructuri instituţionale, formată de-a lungul timpului: spitale, azile, policlinici, orfelinate, cantine etc. Dar pentru ca această reţea impresionantă să prindă viaţă, a fost nevoie de factorul uman. Sute de medici, asistenţi medicali şi sociali, profesori, funcţionari ai comunităţii s-au încadrat în „bătălia salvării". Trebuie spus că în acest efort au fost lăsate pe planul doi deosebirile de vederi, apartenenţele politice diferite şi s-a colaborat pentru ajutorarea supravieţuitorilor Holocaustului. Al treilea factor, deosebit de important, este cel financiar. Au contribuit în acest sens organizaţiile internaţionale evreieşti, şi în special *Joint Distribution Committee*.

Instituţiile de ajutor social şi sanitar

În lumea evreo-română s-a format, de-a lungul istoriei sale, o puternică reţea de instituţii sociale şi sanitare. Atmosfera generală antisemită, dificultatea de a găsi asistenţă în reţeaua de stat au determinat o atenţie deosebită pentru crearea propriei reţele. Măsurile represive din timpul guvernării lui Ion Antonescu, prin care evreii au fost excluşi complet de la accesul la instituţiile sociale şi sanitare ale statului, au obligat populaţia evreiască să-şi intensifice eforturile pentru dezvoltarea unei reţele proprii. Aceasta cuprindea, în 1946, la nivelul întregii Românii, 80 de cantine pentru adulţi, cu 40.000 de ospătaţi, 14 cămine de copii, cu 1.475 de copii, 16 cantine speciale pentru copii, cu 2.550 de ospătaţi, 9 internate cu 633 de copii, 54 de centre medico-sociale cu profil de pediatrie, 10 cămine ale organizaţiei sioniste *Hahalut*, cu 955 de copii, 19 cămine ale organizaţiei *Agudas Israel*, cu 1.600 de copii, 2 cămine ale organizaţiei *Mizrahi*, cu 150 de copii, alte 3 cămine comunitare locale, cu

266 de copii, 17 azile de bătrâni cu 650 de asistaţi[1]. Numai în Bucureşti funcţionau 15 cantine comunitare cu 3.247 de ospătaţi[2].

Reţeaua medicală cuprindea 23 de spitale, şase în Bucureşti, câte două în Iaşi – unde se afla cel mai vechi spital evreiesc din România –, Bacău, Cluj, şi câte unul în Fălticeni, Oradea, Galaţi, Dorohoi, Roman, Piatra-Neamţ, Vaslui, Timişoara, Satu Mare şi Botoşani. Acesta din urmă era o unitate mare şi modernă cu 50 de paturi, maternitate, secţie de radiologie şi farmacie[3].

Instituţii de învăţământ

O funcţie importantă a comunităţii evreieşti, în toată istoria sa, a fost cea educativă. Şi în acest domeniu, condiţii istorice obiective au dus la formarea, încă de timpuriu, a unei vaste reţele de învăţământ, cu forme diverse – de la grădiniţă şi până la şcoală de adulţi[4].

În 1948, puţin înaintea naţionalizării învăţământului evreiesc, funcţionau în România 30 de grădiniţe cu 1.097 de copii, 69 de şcoli primare cu 7.054 de elevi, 23 de şcoli secundare cu 4.068 de elevi. Aceste unităţi de educaţie erau deservite de 1.010 învăţători, profesori, educatori. Pe lângă aceste şcoli mai funcţionau în România un număr de şcoli profesionale O.R.T., şcoli religioase (*Thalmud-Thora* şi o *Jeshiva*) şi reţeaua *Tarbuth*, cu limba de predare ebraică[5].

Activitatea organizaţiei Joint Distribution Committee

Organizaţia evreiască filantropică *Joint Distribution Committee* a avut o bogată activitate în România. În timpul celui de-al doilea război mondial, *JDC* nu a putut acţiona deschis în România, ca de altfel în întreaga zonă ocupată sau controlată de hitlerişti. Din această cauză, ea şi-a desfăşurat activităţile în cadrul organizaţiei de Cruce Roşie, cu care a încheiat o înţelegere. După 1945, *JDC* şi-a putut relua activităţile în mod liber în România, unde organizaţia îşi va mări bugetele de asistenţă, date fiind marile necesităţi impuse de procesul de normalizare a vieţii evreieşti. Se poate spune că asistenţa acestei organizaţii a vizat toate laturile vieţii evreieşti din România: de la nevoile imediate, de hrană şi îmbrăcăminte, la activitatea şcolară şi la refacerea instituţiilor comunitare, de la încercarea de „relansare" – fireşte, termenul e exagerat pentru realitatea postbelică – economică la necesităţi primare religioase şi culturale. *JDC* a sprijinit, de asemenea, financiar primele valuri de *aliya* de după război. Între 1944 şi 1945 organizaţia a cheltuit în România 6.500.000

1. Arhiva Centrului Goldstein-Goren, Fotocopii, Dosarul 1946. Buget *Joint* pe anul 1946.
2. *Ibidem*, dosar 1948. Raport Prezidiu din 17 mai 1948.
3. Liviu Rotman, 1994, p. 293.
4. Pentru începuturile fenomenului, vezi Liviu Rotman, 1999.
5. Arhiva Centrului Goldstein-Goren, Fotocopii. Nota Secţiei Culturale a Federaţiei către Ministerul Naţionalităţilor, 14 mai 1948.

de dolari (în lei, 17 miliarde şi jumătate), care s-au folosit pentru : a) ajutorarea a 55.000 de deportaţi, emigranţi, din care 20.000 reîntorşi din detaşamentele de muncă obligatorie (1.300 din Ungaria, 6.500 din Polonia şi 1.000 din diverse alte ţări), ca şi 2.000 de evrei din România ce fuseseră izgoniţi în sate sau mici oraşe ; b) 2.000 de orfani întorşi din Transnistria, din care majoritatea au emigrat în Palestina. *Joint* a echipat complet sau parţial 51.000 de evrei pauperi, a sprijinit pentru diverse necesităţi 89 de comunităţi (reparaţii de sinagogi, băi rituale, cantine, azile etc.), a furnizat fonduri pentru conservarea bunurilor deportaţilor, a ajutat 20 de spitale şi dispensare, a distribuit medicamente, a susţinut şi echipat diverse ateliere de şcoli profesionale, din care prima şcoală agricolă din România - la Colentina, lângă Bucureşti -, a înfiinţat 30 de case de credit, a creditat, prin aceste case sau direct, o serie de întreprinzători evrei ca să-şi reia activitatea etc.[1].

Parcurgând diversele solicitări către *JDC*, ca şi avizele de remitere ale organizaţiei, suntem frapaţi de varietatea nevoilor din lumea evreiască, de la cele mai personale obiecte de îmbrăcăminte la ochelari, scaune de invalid, medicamente, de la salarizarea profesorilor din şcolile evreieşti la cea a rabinilor, de la maşini de cusut la cântare pentru comerţ. Este, poate, încă un prilej de a constata adânca penurie a lumii evreieşti din România, de a realiza pe deplin ce a însemnat pe plan socioeconomic Holocaustul în România.

Demnă de semnalat este „echidistanţa" de care a dat dovadă, în activitatea sa, organizaţia *Joint*. Din bugetele sale, reiese că organizaţia a venit în sprijinul celor mai diferite centre de viaţă evreiască : de la ultraortodocşii de la *Agudas Israel* şi până la diversele curente sioniste, de la neologi şi până la comunişti.

O direcţie importantă a acţiunilor *Joint* a fost cea a programului de *Asistenţă reconstructivă*, ce cuprindea încurajarea micii proprietăţi, a activităţilor de tip cooperatist, a băncilor populare, a atelierelor meşteşugăreşti.

În paralel, organizaţia a finanţat programe de calificare şi recalificare a populaţiei evreieşti şi de încurajare a unei schimbări a structurilor socioprofesionale ale populaţiei evreieşti, de antrenare a acesteia în activităţi productive. Acest program mai este cunoscut şi sub numele de *restratificare*, termen folosit în special de comunişti. În acest context se finanţau şcoli profesionale, ateliere etc.

În faţa situaţiei evreilor din România, organizaţia îşi propunea, în 1946, următoarele linii generale de asistenţă : 1) întreţinerea a aproximativ 40.000 de bolnavi, orfani, incapabili de a lucra ; 2) asistenţă sanitară pentru utilarea a zece spitale şi dispensare, asistenţă pentru numărul foarte mare de bolnavi TBC, procurare de medicamente ; 3) şcoli practice de meserii şi ateliere şi cămine pentru elevi ; 4) asistenţa reconstructivă sub formă de credite etc. ; 5) reconstrucţia Comunităţilor distruse şi deficitare, în special în Transilvania de Nord şi Bucovina de Sud, prin refacerea instituţiilor, salarizarea profesorilor şi a slujitorilor cultului[2].

1. *Ibidem*, raportul Comitetului Central *JDC* din România, 9 februarie 1946.
2. Arhiva Centrului Goldstein-Goren, Fotocopii, Mapa Joint. Raport de activitate 1945-1946 - februarie 1946.

Pentru coordonarea activităţii organizaţiei *Joint* s-a organizat un Comitet Central, în care au intrat reprezentanţi ai tuturor direcţiilor politice din lumea evreiască. Comuniştii au dat o mare importanţă relaţiei cu această organizaţie. Vasile Luca l-a delegat pe doctorul Sandu Lieblich, omul său de încredere, în conducerea organizaţiei, ceea ce mai târziu avea să constituie un grav cap de acuzare împotriva lui Lieblich şi a patronului său politic.

Intenţia comuniştilor era de a-şi însuşi fondurile *Joint*-ului şi a le folosi în scopurile lor politice. După cum va declara S. Lieblich în timpul anchetei din 1953, ei acţionau „din indicaţiile C.C. al P.C.R. şi C.C. al C.D.E.", şi scopul era de a „transforma «*Joint*-ul» într-o organizaţie de ajutor pentru masele populare evreieşti şi care să fie gospodărită de reprezentanţi adevăraţi ai populaţiei evreieşti, şi nu de burghezia evreiască"[1]. Fireşte că, în accepţia P.C.R., „reprezentanţii adevăraţi" nu puteau fi decât reprezentanţii săi. Trebuie spus, în acelaşi timp, că *Joint* şi comuniştii – şi, de altfel, şi sionişti – aveau realmente obiective comune, în special problemele de calificare şi recalificare a populaţiei evreieşti, fiecare urmărindu-le însă din alte motive. Cert este că problemele învăţământului profesional se găseau în programele fiecăreia dintre aceste organizaţii.

Bunele relaţii între comunişti şi *Joint* au fost marcate şi de întâlnirea pe care Gheorghe Gheorghiu-Dej, secretarul general al Partidului, a avut-o cu dr. Schwartz, directorul general pentru Europa al *JDC*. Acesta din urmă s-a întâlnit şi cu Vasile Luca, secretar al Partidului şi ministru de Finanţe, precum şi cu premierul Petru Groza[2].

În anul 1946, România este lovită de o secetă puternică cu grave consecinţe pentru populaţie. În aceste condiţii, *JDC* împarte ajutoare şi populaţiei româneşti. Astfel, în Moldova – regiunea cea mai lovită de secetă –, *JDC* înfiinţează 12 cantine mixte în care vor fi hrănite 6.000 de persoane. Pentru aceste cantine, organizaţia a alocat 10 vagoane de cereale. De asemenea, au fost puse la dispoziţia prefecturilor şi a unor comitete special înfiinţate de autorităţi pentru lupta împotriva secetei 121 de vagoane cu grâu şi porumb. În acelaşi timp, *JDC* a remis prin Ministerul Asigurărilor Sociale o mare cantitate de îmbrăcăminte şi medicamente[3].

O perioadă destul de lungă, din 1944 şi până la finele lui 1948, Partidul Comunist a avut relaţii bune cu această organizaţie, încercând şi reuşind să-şi înfiltreze oamenii în structurile *Joint*-ului, cu scopul de a dispune în propriile interese de fondurile acestuia. O serie de documente dovedesc „reuşita" acţiunii lui Lieblich şi folosirea bugetelor *Joint*-ului de către comunişti. Edificator pentru „tehnica" Partidului Comunist de a deturna fondurile Joint-ului este cazul unui „fond special" descoperit ulterior la Oradea, de către un control financiar. În bugetul comunităţii exista un paragraf, intitulat „fond special". Cerându-se lămuriri – exista suspiciunea unei

1. Arhiva S.R.I., D., P. 17299/5, f. 9. Interogatoriu din 4 iunie 1953.
2. *Ibidem*, f. 3.
3. A.N., Fond C.C. al P.C.R., Canc., d. 123/1948, f. 1-2. Nota pentru ajutoarele acordate de JDC populaţiei neevreieşti, 1948.

fapte penale –, s-a primit explicaţia că este un fond „la dispoziţia Partidului". Astfel, în urma unor raportări false de la *Joint*, care finanţa o serie de activităţi comunitare, se indicau mai mulţi cursanţi decât în realitate la cursurile profesionale sau mai mulţi bolnavi asistaţi medical – şi astfel se încasau sume ce erau blocate şi apoi folosite pentru o serie de activităţi politice ale Partidului şi ale C.D.E. În explicaţia dată se arăta că prin „fondul special" s-a asigurat o „folosire justă a fondurilor"[1]. Este lesne de înţeles semnificaţia formulei „folosire justă a fondurilor", adică pentru interesele politice ale Partidului Comunist.

Chiar Vasile Luca recunoaşte într-o cuvântare, în 1948 : „*Joint*-ul a fost odată ceva folositor, mai ales în timpul secetei, ne-a scutit de o serie de cheltuieli de asistenţă...". Însă va adăuga imediat : „...dar pagubele politice sunt mult mai mari decât ajutorul"[2]. Schimbarea de concepţie din 1948 – determinată de noua politică sovietică (linia Jdanov !) – îl va face pe Luca să comită un gest mai rar la conducătorii comunişti ai epocii – să critice două partide frăţeşti : „Ţările de democraţie populară n-au frământat [! !] prea mult problema naţională şi acţiunea noastră în problema evreiască nu poate rămâne fără urmări. *Joint*-ul este lăsat să lucreze în Ungaria, Bulgaria etc. şi nimeni nu vede ce pagube aduce el însuşi rezolvării luptei de clasă, prefăcând oamenii în cerşetori şi lăsând elementul mic-burghez să aştepte totul din afară"[3]. În acel moment de cotitură, poziţia cea mai dură o are Ana Pauker : „*Joint*-ul nu este numai o organizaţie de spionaj, ci el pregăteşte posturi de rezervă, grupe diversioniste pe care, la momentul oportun, reacţiunea să le poată folosi : aparent are scopuri filantropice, dar toţi cei care primesc pomana lor sunt informatori, de multe ori inconştienţi"[4]. O viziune sumbră ce anunţă fără greş decizia ce se va lua la 1 martie 1949 – interzicerea activităţilor organizaţiilor evreieşti *Joint*, O.R.T. şi O.S.E., la 1 martie 1949[5].

În paralel cu *JDC* au activat în România încă două organizaţii internaţionale evreieşti de ajutorare, O.R.T. (*Organization for Rehabilitation Through Training*), ce patrona învăţământul profesional, şi organizaţia O.S.E. (*The World Union for the Protection of the Helth of Jews*), ce se ocupa de problemele medicale ale populaţiei evreieşti.

Pe fondul schimbării politice şi al „cotiturii" comuniste în problema evreiască din toamna lui 1948 – cotitură generală în lumea comunistă –, autorităţile comuniste româneşti au interzis şi activitatea acestor organizaţii, prin amintita decizie de guvern de la 1 martie. Aceasta prevedea ca întregul patrimoniu al *JDC*, O.R.T. şi O.S.E. să treacă în posesia Federaţiei Uniunilor de Comunităţi Evreieşti[6].

1. Arhiva Centrului Goldstein-Goren, Fotocopii, mapa *Joint*. Raport de verificare a gestiunii avute la C.D.E.-Oradea în zilele de 2-3 iulie 1949. Despre cazul Oradea, vezi Liviu Rotman, 1994, pp. 304-305.
2. A.N., Fond C.C. al P.C.R., Canc., d. 50/1948, f. 2.
3. A.N., Fond C.C. al P.C.R., Canc., d. 56/1948, f. 3.
4. *Ibidem*, d. 50/1948, f. 4.
5. *Monitorul Oficial*, 1 martie 1949.
6. Arhiva Centrului Goldstein-Goren, Fotocopii, dosar *JDC*. Decizia 197 a Consiliului de Miniştri din 1 martie 1949.

Era o lovitură grea dată comunităţii evreieşti din România, încă un pas în realizarea a ceea ce comuniştii au numit *Noua Comunitate*, care, în fond, semnifica pierderea majorităţii funcţiilor comunităţii tradiţionale şi, implicit, a posibilităţii de a-şi îndeplini rolul său istoric în viaţa societăţii evreieşti.

Vorbind de instituţia comunitară în ansamblul său în perioada de tranziţie 1944-1948, trebuie să spunem că au existat încercări şi reuşite în refacerea ei.

O problemă importantă a fost cea a principiului suveranităţii comunităţii, ca reprezentantă a întregii obşti evreieşti, şi a considerării necesităţilor acesteia deasupra tuturor instituţiilor comunitare. Aceasta nu era numai o cerinţă de ordin teoretic ce viza reîntoarcerea la tradiţie, ci, înainte de toate, o necesitate pragmatică, o încercare de a concentra toate resursele interne evreieşti în strategia comunitară a refacerii. Această strategie avea un pronunţat caracter social, căci urmărea folosirea tuturor veniturilor comunitare în sprijinirea celor dezavantajaţi: pauperi, cei reîntorşi din deportare, bolnavi, bătrâni sau orfani. Este vorba deci de o optică profund socială.

Ea se impunea, în condiţiile în care a existat un puternic proces de erodare a comunităţii, în primul rând din cauza legislaţiei şi a măsurilor evident anti-comunitate ale guvernării Antonescu. Profitând de această situaţie, o serie de organisme comunitare, ca unele sinagogi cimitire, au încercat să se autonomizeze şi să-şi retragă parţial sau total sprijinul pe care în mod tradiţional îl datorau comunităţii. După cum se poate observa, este vorba de acele organisme care sunt principalele surse de venituri comunitare, care pot şi trebuie să finanţeze activităţile educative şi de asistenţă socială şi sanitară.

Acest conflict este mai evident într-o mare comunitate cum era cea din Bucureşti. Aici, în 1945, funcţionau 37 de temple şi sinagogi, ale căror bugete nu erau controlate de comunitate. Aceasta începe un adevărat război pentru subordonarea instituţiilor de cult, acţiune iniţiată la nivelul Comunităţii Bucureşti de rabinul Moses Rosen, viitorul lider al vieţii evreieşti, în acel moment şeful Secţiei Cultului din Comunitatea Bucureşti. Într-o scrisoare către conducerea Comunităţii, el subliniază că „templele şi sinagogile prevalându-se de o aşa-zisă «autonomie» sfidau orişice iniţiativă sau dispoziţiune a obştei, singura depozitară a autonomiei existente" ; apoi sunt relevate toate aspectele care scapă controlului religios şi financiar al Comunităţii : sinagogile ce nu-şi declară veniturile, cei 36 de hahami, din care doar patru sunt recunoscuţi, nici unul neplătind un impozit comunităţii pentru exerciţiul funcţiunii sale, cei zece *mohalim* nerecunoscuţi[1] etc.

Reconstrucţia comunităţilor impusă de realitatea dureroasă a lumii evreieşti post-*Shoah* a inclus o serie de măsuri de urgenţă. Astfel, au fost reconstituite comunităţile evacuate de regimul Antonescu – în special, cele din Moldova : Burdujeni, Bucecea, Suliţa, Frumuşica etc.

1. *Ibidem*, Mapa 1. Document din 28 decembrie 1945.

Dar focarul de probleme al lumii evreo-române se concentra în primul rând la Bucureşti, unde instituţia comunitară se confrunta cu grave probleme, izvorâte în special din prezenţa în oraş a unor refugiaţi evrei din lagărele de concentrare din Polonia : evrei din Transilvania, Ungaria, Austria, alţi refugiaţi evrei polonezi şi din alte ţări. Un raport al delegaţiei române a organizaţiei Crucii Roşii – faţadă sub care activa organizaţia evreiască *Joint* – nota la 5 noiembrie 1945, despre valurile de deportaţi ce veneau în Bucureşti, că „în România au sosit în perioada 1944-1945 aproximativ 34.000 repatriaţi din Transnistria (15.000 în 1944 şi 19.000 până la 1 octombrie 1945). La aceştia se adaugă 5.000 evrei polonezi, din care au rămas, în noiembrie 1945, 1.300, 2.000 evrei maghiari – din care majoritatea au părăsit teritoriul românesc – şi încă circa 200 de evrei refugiaţi din Austria, Germania şi alte ţări"[1]. Aceştia încercau să-şi găsească adăpost în Bucureşti ; majoritatea dintre ei doreau să ajungă în *Eretz*-Israel şi vedeau în capitala României o staţie principală pe drumul *reîntoarcerii*.

Federaţia Uniunilor de Comunităţi a organizat, încă din octombrie 1944, pe lângă Comunitatea Bucureşti, o Comisie Specială de Ajutorare a Deportaţilor Repatriaţi, cu scopul rezolvării urgenţelor şi al distribuirii corecte a ajutoarelor, în primul rând persoanelor strămutate ce se aflau în Bucureşti : reîntorşi din Transnistria, refugiaţii din Ungaria, Polonia, Bucovina etc. Aşa cum se arăta în raportul citat anterior, acestora li se adăugau şi evrei din diverse comunităţi din România care, găsindu-şi gospodăriile distruse, au venit în Bucureşti[2]. Comisia a fost sprijinită de *Joint*, dar şi de fonduri puse la dispoziţie de o serie de evrei din România, printre care industriaşul Max Auschnit.

Comisia a încercat, în condiţiile grele generale ale perioadei, să rezolve situaţia deportaţilor. Astfel, a înfiinţat, într-un grup de barăci, în Bucureşti, pe strada Doinei 19, un cămin în care au putut fi cazate 250 de persoane strămutate. Comisia a organizat cinci cantine, în care luau masa în jur de 1.500 de repatriaţi[3].

Comisia a reuşit să echipeze cu îmbrăcăminte, până în 1946, 1.200 de deportaţi[4]. A înfiinţat şi un centru de plasare, care încerca să găsească locuri de muncă diverşilor deportaţi, acţiune deosebit de dificilă, dacă ţinem seama de situaţia generală economică a României – abia ieşită din război –, cât şi de starea şi structura profesională ale deportaţilor. Comisia a plasat, până în noiembrie 1946, un număr de 50 de foşti deportaţi în diverse locuri de muncă[5].

Trebuie spus că întreaga activitate a Comisiei s-a sprijinit pe structura Comunităţii Bucureşti.

1. Arhiva Centrului Goldstein-Goren, Mapa Joint, 1944-1945. Raport al Delegaţiei Crucii Roşii în România din 5 noiembrie 1945.
2. *Ibidem*.
3. *Ibidem*, raportul recapitulativ al Comisiei Speciale de Ajutorare a Deportaţilor Reîntorşi din 23 octombrie 1946.
4. *Ibidem*.
5. *Ibidem*.

Partidul Comunist şi Comunitatea

Încă de la începutul procesului de cucerire a puterii politice, Partidul Comunist a fost iritat de existenţa şi activitatea unor entităţi autonome, fie minoritare, fie religioase, profesionale etc. Acestea erau o piedică în calea planurilor sale de a controla toate procesele sociale din ţară.

Astfel, la o şedinţă a Comitetului Central, în noiembrie 1945, când un activist pune problema suprimării comunităţilor, Liuba Chişinevschi, în acel moment importantă activistă a Partidului, face următoarea precizare, de caracter strategic-programatic: „Acum nu este momentul să desfiinţăm aceste comunităţi. Acum se pune problema democratizării, trebuie să punem mâna pe ele"[1].

Nu se nega deci necesitatea desfiinţării comunităţilor, doar se aprecia că nu venise timpul pentru aceasta, în 1945. Scopul, în acel moment, era ceea ce activista P.C.R. numea „democratizare", noţiune care în limbajul de partid însemna comunizarea, în fapt, anularea caracterului democratic.

Prin urmare, ca şi alte structuri, comunităţile trebuiau mai întâi „comunizate", folosite în interesul Partidului şi apoi desfiinţate. De altfel, în aceeaşi discuţie se dă una dintre explicaţiile necesităţii menţinerii şi controlării comunităţilor: „...acolo [la comunităţi - L.R.] se primesc venituri...".

O poziţie teoretică mai generală asupra comunităţii are în octombrie 1948 Miron Constantinescu, cel care răspundea de organizaţiile minoritare în Biroul Politic.

„Comunităţile - decide M. Constantinescu - trebuie desfiinţate, pentru că sunt o formă de izolare a populaţiei evreieşti în jurul mozaismului, dar - nuanţează el - trebuie făcut aceasta practic, cu tact. Trebuie separat cultul, să nu mai fie centrul Comunităţii, spitalele să vină la stat, la fel, O.R.T. [organizaţia internaţională evreiască pentru încurajarea învăţământului profesional - L.R.] şi să se desfiinţeze activitatea organizaţiei *Joint*, ce este o agentură americană."[2]

Or, trebuie spus că, în linii mari, programul prezentat atunci, în 1948, şi care în fond însemna golirea de conţinut a Comunităţii, s-a realizat în practică.

Rămânând pe planul poziţiei teoretice a conducerii P.C.R., vom sublinia că, pe de-o parte, lozinca lansată de comunişti era: unitate în lumea evreiască, lozincă sub care s-a fondat organizaţia P.C.R. din sânul populaţiei evreieşti (Comitetul Democratic Evreiesc), iar pe de altă parte, era criticată virulent poziţia aşa-zis bundistă de izolare a populaţiei evreieşti într-o singură structură, în care ar fi fost eludate „interesele de clasă". Deci, pe de-o parte, „unitate", dar, pe de alta, accentuarea „luptei de clasă". O contradicţie de logică politică ce nu-i deranja pe teoreticienii comunişti.

Aşa cum am arătat deja, controlul comunităţilor şi al Federaţiei era un fapt realizat la finele lui 1947. Dar „lupta de clasă" nu se putea încheia o dată cu

1. A.N., Fond C.C. al P.C.R., Canc., d. 111/1945, f. 15. Proces-verbal al şedinţei resortului organizatoric al C.C. al P.C.R. din 24 noiembrie 1945.
2. *Ibidem*, d. 49/1948, f. 8.

preluarea puterii. În sfera evreiască – ca şi în celelalte – încep răfuielile interne, în cadrul grupării comuniste din Federaţie. Este o expresie a ceea ce Stalin numea „ascuţirea continuă a luptei de clasă", ce implica permanenta „purificare" a propriilor rânduri. Astfel, doctorul Sandu Lieblich, primul preşedinte comunist al Federaţiei, este arestat la finele lui 1947. În locul său este numit profesorul M. Popper, un respectat medic, folosit ca „tovarăş de drum" şi având mai mult un rol decorativ, conducerea fiind asigurată de un eşalon de activişti „duri" : Bercu Feldman, Leibobici--Şerban şi Israel Bacal, trio ce va fi factorul conducător în prima perioadă a „Comunităţii de tip nou". Dintre aceştia, primul este şi conducătorul C.D.E.-ului, deci figura centrală a activităţii comuniste în lumea evreiască a epocii. Prezenţa lui în mai toate acţiunile de comunizare îl face să fie perceput şi în mentalul evreiesc drept „vinovatul principal". Era, firește, o exagerare, Bercu Feldman fiind doar un zelos executant al politicii decise de Partid.

În această perioadă, mai precis între 1948 şi 1949, se concretizează planul comunist de reorganizare a comunităţii, de mistificare a semnificaţiei acesteia.

Tot acum aveau să îi fie confiscate comunităţii două dintre funcţiunile ei fundamentale, funcţia şcolară, prin naţionalizarea şcolilor, şi cea social-sanitară, prin confiscarea puternicei reţele medicale evreieşti.

Trebuie arătat că, de-a lungul timpului, comunităţile evreieşti, prin sacrificiile materiale ale membrilor săi, şi-au creat importante reţele şcolare şi social-sanitare. Mai mult decât atât, legislaţia antievreiască a guvernului Antonescu, care i-a exclus pe evrei din toate formele de învăţământ şi le-a limitat drastic accesul la asistenţa medicală, a obligat comunităţile evreieşti şi diversele lor organizaţii să-şi constituie atât noi şcoli, inclusiv de învăţământ superior, cât şi noi instituţii sanitare. Aşa se face că zestrea lor şcolară şi medicală a crescut simţitor în perioada dictaturii fasciste, care a urmărit, în mod făţiş, ghetoizarea vieţii evreieşti.

Astfel, în 1948 funcţionau în administraţia comunitară 30 de grădiniţe cu 1.097 elevi, 69 de şcoli primare cu 7.054 de elevi şi 23 de şcoli secundare cu 4.068 de elevi. În aceste şcoli funcţionau 1.010 profesori şi învăţători[1], iar pe lângă şcolile administrate direct de comunităţi mai funcţionau altele ce aparţinuseră organizaţiei O.R.T. şi altor organizaţii dizolvate prin hotărâre de guvern la 1 martie 1949, şi care trecuseră în patrimoniul Federaţiei ; dintre acestea, importante şcoli profesionale erau la Bucureşti, Iaşi, Botoşani, Galaţi şi Cluj[2].

După reforma învăţământului, aceste şcoli trec, în marea lor majoritate, în proprietatea statului, comunităţile nemaiavând nici un rol pe plan şcolar.

De altfel, şcolile comunitare, ca şi alte şcoli religioase sau minoritoare nu puteau fi acceptate, fiind un obstacol în calea intenţiei Partidului Comunist de a monopoliza educaţia tinerei generaţii. Acest fapt este subliniat, în mod deschis, în 1949, de către ministrul Învăţământului, Gheorghe Vasilichi, într-un interviu acordat oficiosului comunist francez *L'Humanité* : „...în Constituţia Republicii Populare Române se

1. Arhiva Centrului Goldstein-Goren, Secţia documentară, Fondul Federaţie, Mapa 4, document din 14 mai 1948.
2. *Ibidem*.

prevede că numai statul este cel care are dreptul să aibă şcoli, care se ocupă cu educaţia tineretului în ţara noastră"[1]. Este locul să precizăm că ministrul, spunând „stat", se referea, în fapt, la Partidul Comunist.

De altfel, în şedinţa secretariatului C.C. al P.C.R. din 6 septembrie 1948, acelaşi Vasilichi arăta că „s-a hotărât desfiinţarea şcolilor evreieşti, căci existenţa lor însemna menţinerea ghetoului..."[2].

În 1949, a venit rândul confiscării zestrei sanitare şi sociale a comunităţilor evreieşti. Printr-o hotărâre a Consiliului de Miniştri, s-a decis trecerea instituţiilor sociale în proprietatea Ministerului Muncii şi Prevederilor Sociale, iar a celor medicale în proprietatea Ministerului Sănătăţii. În acel moment, structura comunitară avea 18 spitale şi 3 maternităţi cu 1.742 de paturi, 24 dispensare, 4 ambulatorii dentare, 71 de cantine populare cu 20.189 de asistaţi, 27 de cămine cu 1.340 de interni[3].

Preluarea – în fapt, confiscarea – acestei importante reţele social-sanitare era prezentată de propaganda oficială ca o formă de „a asigura egalitatea deplină a populaţiei evreieşti...". În acest spirit a fost întocmit un material de lămurire a populaţiei evreieşti, în care se prezentau „avantajele" acestui act[4].

Un raport secret al organelor de Securitate semnala că încetarea activităţii organizaţiei *Joint* a afectat 100.000 de persoane care beneficiau de asistenţă într-o formă sau alta[5].

Încetarea activităţii organizaţiilor *Joint* şi O.S.E. a creat un gol care a îngreunat activitatea guvernamentală de asistenţă socială, fapt ce a obligat Ministerul Muncii şi Prevederilor Sociale să ceară suplimentarea bugetului cu 1.500.000.000 de lei[6].

Astfel, comunitatea evreiască rămânea exclusiv cu funcţia religioasă, şi anume asigurarea şi administrarea necesităţilor de cult ale populaţiei evreieşti. După cum se ştie, Partidul Comunist a făcut întotdeauna caz de respectul pe care îl purta „libertăţii religioase", numai că acest punct teoretic va fi contrazis de acţiunile sale practice.

În contextul mai larg al reglementării relaţiilor cu diversele culte, noua putere determină adoptarea, la 1 iunie 1949, a unui *Statut al Cultului Mozaic*. Fără a intra în amănuntele respectivului document, vom sublinia că prin acest statut se sublinia caracterul religios al comunităţii prin denumirea oficială: *comunitatea evreiască (M)*. Prin adăugarea iniţialei „M" se sublinia caracterul *mozaic*, deci religios, şi nu naţional. Aceasta provenea din concepţia generală a Partidului Comunist, ce refuza să vadă în evrei o *minoritate naţională*. În articolul 3 se definea comunitatea ca „întrunirea credincioşilor de religie mozaică dintr-o localitate"[7]. Era subliniat astfel, prin chiar definiţia comunităţii evreieşti, caracterul strict religios al acesteia.

1. A.N., Fond C.C. al P.C.R., Canc., d. 7/1949, f. 24.
2. *Ibidem*, d. 26/1948, f. 5-7.
3. Arhivele F.C.E.R., Mapa 3. Raport al Prezidiului Federaţiei Comunităţilor Evreieşti, ianuarie 1948-decembrie 1950.
4. Arhivele S.R.I., D., d. 3067/1949, f. 95. Raport din 9 aprilie 1949.
5. *Ibidem*.
6. *Ibidem*.
7. Andreea Andreescu, Lucian Nastasă, Andreea Varga (editori), 2003, p. 423. Documentul 171: textul decretului privind statutul cultului mozaic, pp. 423-429.

În acelaşi timp, Puterea ducea o politică general antireligioasă, astfel că una dintre sarcinile de căpetenie ale „noii comunităţi" era de „a restrânge sfera de influenţă a elementelor religioase"[1].

Este clar că, în concepţia sa asupra comunităţii evreieşti, Partidul Comunist se baza pe o contradicţie: pe de-o parte, aceasta era văzută ca o structură strict religioasă – funcţiile nereligioase îi fuseseră luate –, pe de alta, ei i se dădea un caracter antireligios. De altfel, conducerea comunităţilor era dată unor activişti comunişti care nu aveau nimic în comun cu caracterul religios al comunităţii.

În optica Partidului Comunist, i se recunoştea deci comunităţii evreieşti o singură funcţie, cea religioasă, dar ea era dirijată într-un spirit antireligios. Aceasta a fost una dintre contradicţiile de bază ale concepţiei comuniste privind organizarea vieţii evreieşti în România.

Într-un memoriu din 1957, rabinul Rosen avea să sublinieze absurdul situaţiei în care o instituţie de cult, comunitatea, era condusă de „persoane care se declară nereligioase, şi care în mod public profanează religia..."[2]. Rabinul, utilizându-şi un real talent politic, se întreba retoric asupra dualităţii de care aminteam mai sus: „...ori este comunitatea evreilor, şi deci este evreiască, ori este comunitatea mozaică şi este a credincioşilor"[3]. În fapt, Rosen încerca să se folosească de absurdul situaţiei create de comunişti pentru a consolida instituţiile religioase, şi ele ameninţate de diversele măsuri politice.

Dar critica acestei situaţii ambigue – comunitate religioasă condusă de comunişti – avea să vină şi din direcţia opusă. Astfel, în 1951, preluîndu-şi funcţia de ministru al Cultelor, Vasile Pogăceanu, ce era departe de a fi un „teoretician", se întreba, nu fără un anume bun-simţ popular, de ce trebuie nişte activişti ai partidului să conducă structuri de cult, fapt ce a stârnit nemulţumirea liderilor Federaţiei, care l-au reclamat pe proaspătul ministru „tovarăşului Miron"[4]. (E vorba despre membrul Biroului Politic, Miron Constantinescu.)

Dar şi funcţia religioasă era exercitată cu greutate, din cauza multitudinii de obstacole puse de regim în materializarea ei.

Exemplele sunt numeroase, vom selecta doar câteva: respectarea repausului sabatic, prima îndatorire a oricărui credincios evreu, nu era asigurată. Din cauza ei, copiii din familiile religioase erau eliminaţi din şcoli sau universităţi, iar adulţii, lucrători sau funcţionari, îşi pierdeau locul de muncă.

În 1954, tăierea rituală, conform cu principiile *casrutului*, este oprită de Ministerul Alimentaţiei – vom nota, ca un fapt de oarecare semnificaţie, că ministrul respectivului departament era Pascu Ştefănescu, el însuşi evreu – pe motive de... higienă (!).

1. A.N., Fond C.C. al P.C.R., C.D.E. (37), d. 36/1949.
2. *Ibidem*, Mapa 2, memoriul rabinului M. Rosen către Departamentul Cultelor din 9 octombrie 1957.
3. *Ibidem*.
4. *Ibidem*, C.D.E., d. 10/1951. Miron Constantinescu coordona din partea Biroului Politic activitatea în sectorul evreiesc.

A fost necesară intervenţia şef-rabinului Dr. M. Rosen la numărul unu al regimului, Gheorghiu-Dej, pentru a se ridica interdicţia[1]. Dar aceasta va fi reluată periodic, fie pe plan central, în 1963, fie local, cum a fost, în 1964, la Vatra Dornei[2].

O altă trăsătură tradiţională a comunităţii evreieşti a fost autonomia ce s-a consolidat în timp. Aceasta nu putea fi privită cu simpatie de regimul totalitar comunist. „Noua comunitate" desenată de Partidul Comunist în anii 1948-1949 şi-a pierdut complet autonomia, atât bugetară, cât şi organizatorică. Comunitatea nu mai era decât o filială a Federaţiei, condusă şi controlată de regim. Preşedinţii de comunitate au fost transformaţi în simpli funcţionari, ce răspundeau doar în faţa conducerii Federaţiei, şi nu a comunităţii. Dar şi Federaţia era obligată să primească pentru fiecare acţiune aprobare, atât politic, de la Comitetul Democratic Evreiesc, până la desfiinţarea acestuia în 1953, cât şi administrativ, de la Departamentul Cultelor.

Pentru întărirea acestei dependenţe, Comitetul Democratic Evreiesc înfiinţează în 1951, la nivelul organizaţiilor sale locale, funcţia de *responsabil cu munca de comunitate*, ce trebuia să supervizeze întreaga activitate comunitară şi să intervină în sensul dispoziţiilor primite de la centru[3].

Dacă până la comunizare lumea evreiască prezenta în România un tablou pluralist, în care coexistau comunităţi diferite, deosebite între ele după specificul cultului (ortodocşi, reformaţi etc.) sau după origine (ashkenazi, sefarzi), în 1949 are loc comasarea lor forţată. Acest act suprima o tradiţie îndelungată, afecta sensibilităţi şi implicit crea tensiuni suplimentare. Formula ce explică acest act arbitrar era: „a restrânge sfera de influenţă a cercurilor religioase, prin simplificarea organizării şi unificării cultului"[4]. Era o formă originală de „respect al libertăţii religioase", principiu înscris în Constituţie şi clamat în toate documentele Partidului Comunist.

De altfel, astfel de comasări au loc în epocă şi la alte culte, cea mai traumatică fiind suprimarea cultului greco-catolic şi unirea lui forţată cu cel ortodox.

Unul dintre aspectele cele mai pregnante ale „noii comunităţi" era controlul permanent al Puterii, cenzura tuturor actelor sale. Astfel, în fiecare comunitate exista un reprezentant al Comitetului Democratic Evreiesc, denumit „responsabilul cu munca în comunitate", care avea sarcina de a participa la toate întrunirile comunitare, având drept de veto în faţa conducerii comunităţii. Prin urmare, nu numai că aceste comunităţi aveau în frunte oameni de încredere ai Partidului, dar aceştia erau supervizaţi de organismul politic, care era C.D.E. Aceşti „comisari" trebuiau să „vegheze asupra însănătoşirii componenţei conducerilor de comitet, salariaţilor comunităţii şi eforiilor sinagogale, să vegheze la aplicarea instrucţiunilor, să ajute la întocmirea dosarelor..."[5].

1. Fond Federaţie, Mapa 9, memoriul rabinului Rosen din 16 noiembrie 1954 adresat lui Gheorghiu-Dej.
2. *Ibidem.*
3. Fond Federaţie, Mapa 8.
4. *Ibidem*, Mapa 1. Raport al Prezidiului F.C.E. pentru anul 1948, p. 2.
5. *Ibidem*, Mapa 1950-1951. Circulara „Sarcinile responsabilului cu munca în comunitate".

E vorba de un control total, până în cele mai neînsemnate probleme administrative. Comunitatea era lipsită astfel de funcţiile tradiţionale, de autonomie, de iniţiativă în propriile-i probleme. Ea s-a transformat într-un soi de întreprindere, ca oricare alta a sistemului socialist, în care se practicau forme de control precum critica şi autocritica, premierile şi pedepsele, şi mai ales în care, ca în orice altă întreprindere, trebuia să domine frica.

Cenzura omniprezentă în sectoarele societăţii controlate de Partidul Comunist se manifesta şi în viaţa comunităţii evreieşti. Această cenzură era sufocantă şi lua forme caricaturale. Astfel, în 1951, Comitetul Central C.D.E. trimitea o circulară secretarilor regionali C.D.E., cu specificarea „Strict confidenţial", în care se cerea:

„1. Trierea cu atenţie a cărţilor religioase sau de altă natură aflate la comunitate, şi scoaterea din inventare a cărţilor cu ştampile *Joint*.
2. Se vor distruge ambalajele, cutii, cartoane, hârtii, etichete purtând inscripţii de tipul celor amintite.
3. Se vor scoate plăcile aplicate pe clădirile instituţiilor comunitare, sinagogi cu inscripţii sioniste.
4. Se vor schimba numele unor sinagogi ca: *Or Zion*, *Agudas Israel*, *Col Israel Haverim*, *Beth Israel* etc."[1].

Instituţia comunitară era percepută ca un loc suspect, în ciuda comunizării ei, fapt ce explică faptul că devine „obiectiv" informativ al organelor de Securitate.

Acesta este „chipul" comunităţii evreieşti născute în perioada comunistă. Ea era foarte departe de tiparul clasic, croit în secole de istorie.

Şi totuşi, dacă observăm reacţiile Puterii faţă de structura comunitară, vom sesiza „antipatia" aproape nedisimulată a purtătorilor săi de cuvânt faţă de aceasta.

Deşi în fruntea sa stăteau activişti comunişti – după 1950, toţi preşedinţii de comunitate erau membri de partid, ca şi principalii şefi de secţie –, deşi comunitatea era politizată şi „ascultătoare", ea era o „oaie neagră" a regimului. Se impune o întrebare: de ce?

Comunitatea evreiască, chiar denaturată de regim, golită de orice conţinut, reprezenta un teritoriu ce nu se încadra în tiparele Partidului. Ea constituia, ca şi în alte perioade grele ale istoriei evreieşti, un „spaţiu paralel". Aici se întâlneau oamenii, se discutau probleme specifice, se colportau zvonuri – reale sau false, ele erau o formă originală de „informare" – şi, nu în cele din urmă ca importanţă, se spuneau bancuri în care era persiflată realitatea politică. În mod obiectiv, fără voia conducătorilor vigilenţi ai comunităţii, se crea o anume formă de „societate civilă". În ciuda controlului permanent al Puterii, în diversele foruri comunitare se întâmpla „altceva". Aici se năşteau uneori şi forme originale de rezistenţă: bătăi din picioare sau tuse neîntreruptă când trimişii Puterii încercau să ducă „muncă de lămurie". O altă formă de rezistenţă era ruperea caricaturilor antisioniste şi antiisraeliene pe care oamenii C.D.E.-ului le puneau pe pereţii comunităţii sau ai sinagogilor[2].

1. A.N., Fond C.C. al P.C.R., Fond 37, C.D.E., d. 29/1951, f. 52.
2. Vezi rapoartele delegaţiilor în Arhivele F.C.E.R., Mapa 5, 1950.

Acest lucru nu i-a scăpat Puterii, care a luat, în repetate rânduri, măsuri împotriva structurilor evreieşti. La 14 ianuarie 1953, într-un moment de maxim îngheţ politic, în cel mai înalt for al Puterii - Biroul Politic - se cere desfiinţarea comunităţilor. În şedinţa Biroului Politic, Petre Borilă şi Iosif Chişinevschi subliniază „pericolul" comunităţii, ce „este o formă de izolare completă", iar Dej, deşi recunoaşte că este dificil de desfiinţat comunităţile, păstrează această opţiune: „Noi ne propunem ca Sfaturile Populare să devină adevăraţii gospodari ai populaţiei evreieşti..."[1].

Această violenţă verbală împotriva comunităţii trebuie văzută în contextul clasic al adversităţii dintre Puterea totalitară şi societatea civilă, oricât de fragilă era aceasta din urmă. Din raţiuni de ordin tactic, Partidul Comunist nu a trecut la desfiinţarea comunităţilor evreieşti. S-a mulţumit să le menţină într-o formă „falsă", golite de substanţă, dar în acelaşi timp sub un control permanent, exercitat sub forme multiple, specifice unui regim poliţienesc.

Trebuie spus că pentru Partidul Comunist existenţa unor structuri sociale ce aveau o tradiţională autonomie şi o structură instituţională complexă era un obstacol în planurile sale generale de omogenizare şi nivelare a întregii societăţi. Această dificultate, pe de-o parte, cât şi necesităţile de ordin propagandistic, legate de propria-i imagine, dorinţa de a se prezenta ca un garant al libertăţilor religioase, pe de altă parte, au creat o serioasă dilemă Puterii, în deciziile sale legate de problema evreiască.

În mare, se poate spune că instituţia comunitară proiectată de regimul comunist şi realizată în practică, în perioada 1948-1951, a „îngheţat", păstrându-se nemodificată în toată perioada comunistă. Ea ni se prezintă ca o structură cu minimum de atribuţii - dintre care se detaşează cele de ordin religios -, marginalizată social şi îndeaproape supravegheată.

Este adevărat că, o dată cu desfiinţarea Comitetului Democratic Evreiesc (C.D.E.), în martie 1953, a avut loc o uşoară slăbire a presiunii politice asupra activităţilor comunităţii.

Schimbări mai importante - deşi tot superficiale - aveau să aibă loc la sfârşitul anilor 50, când, datorită unei schimbări de tactică a Partidului în problema evreiască, au fost înlocuite majoritatea conducerilor de comunităţi şi în cele din urmă însăşi conducerea Federaţiei, ca organism supracomunitar. Dacă, imediat după 1953, s-a încercat plasarea în posturi-cheie a foştilor activişti ai C.D.E. - inclusiv la Federaţie este numit preşedinte Israel Bacal -, aceştia vor fi treptat înlăturaţi şi înlocuiţi cu o serie de noi conducători ce nu erau cunoscuţi ca „oameni politici", chiar dacă unii dintre ei erau membri de Partid sau cel puţin se bucurau de încrederea acestuia. Astfel are loc o treptată depolitizare a comunităţilor şi intervenţia unor organe de tutelă este mai puţin evidentă. Se dă o mai mare atenţie problemelor „tehnice" ale comunităţilor, nevoilor lor specifice, legate de cult. Noii conducători de comunităţi sunt văzuţi mai mult ca „administratori" decât ca „activişti", precum în perioada anterioară. Semnul desăvârşirii acestui proces a fost alegerea rabinului-şef, M. Rosen, în funcţia de

1. A.N., Fond C.C. al P.C.R., Canc., d. 2/1953, f. 23-35. Şedinţa Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din 14 ianuarie 1953.

preşedinte al Federaţiei. Se realiza pentru prima oară în istoria vieţii comunitare cumulul între liderul religios şi cel comunitar, formulă, în fapt, contrară tradiţiei iudaice. Această nouă formulă organizatorică avea câteva explicaţii. În primul rând, sublinia şi mai mult decât până atunci caracterul religios al vieţii comunitare. În al doilea rând, prin numirea unui rabin în fruntea întregului sistem se încerca să se dea o imagine mai liberală politicii regimului faţă de evrei.

Regimului îi era mai comod ca în întreg ansamblul problematicii evreieşti, ce avea şi implicaţii internaţionale, să aibă o curea unică de transmisie.

Controlul exercitat în special de un organ guvernamental, Departamentul Cultelor, va fi permanent, dar cu o anume „discreţie" şi printr-un unic canal: Moses Rosen, care din 1962 va accede la preşedinţia Federaţiei. În paralel, continuă şi un control permanent al organului de poliţie politică, Securitatea.

În mare, structura comunităţii rămâne neschimbată, dar cu o tentă de depolitizare, în paralel cu o marcată marginalizare a vieţii comunitare, ce corespundea cu însăşi marginalizarea populaţiei evreieşti, care nu mai era văzută – nici măcar teoretic, la nivel propagandistic – ca un participant cu drepturi egale la procesele social-politice ale României socialiste.

Leadership comunitar

Problema existenţei unui *establishment* comunitar, a rolului său în viaţa evreiască, a raporturilor sale în interiorul, dar şi în exteriorul organismului comunitar reprezintă unul dintre reperele dinamicii comunitare.

Evreii din România au avut în istoria lor câteva personalităţi care şi-au asumat rolul de conducător şi a căror activitate a influenţat viaţa întregii societăţi. Astfel, perioada interbelică, precum şi cea a Holocaustului au fost dominate, cu autoritate, de dr. Wilhelm Fielderman, poate cea mai importantă personalitate evreiască din România secolului XX. Dimensiunea personalităţii sale este dată de activitatea în fruntea populaţiei evreieşti, în perioada persecuţiilor fasciste. Deşi, prin desfiinţarea Federaţiei al cărei preşedinte era, Fielderman rămâne fără un rol oficial, el este considerat în continuare, atât de populaţia evreiască, cât şi de autorităţi, adevăratul lider al evreilor. După cum remarca, în iunie 1943, un diplomat elveţian în funcţie la Bucureşti, în anii războiului, Fielderman „a rămas în ochii guvernanţilor «evreul notabil» prin excelenţă. Antonescu îl consulta adesea. Israel [în sensul de „evreii" – L.R.] nu făcea jurământ decât pentru el"[1].

După căderea regimului fascist, Wilhelm Fielderman revine în fruntea Federaţiei Uniunilor de Comunităţi, dar vârsta înaintată, boala şi în special noile condiţii politice l-au împiedicat să-şi reia, cu adevărat, rolul de lider.

O altă personalitate ce s-a impus în conducerea obştii evreieşti a fost dr. Alexandru Şafran, din 1939 rabin-şef al evreilor din România.

De altfel, cele două personalităţi, Fielderman şi Şafran, vor ieşi de pe scena evreo-română aproape în acelaşi timp – la finele anului 1947 – şi aproximativ în aceleaşi condiţii – dar fără o legătură între ei. Fielderman a trecut ilegal graniţa, iar rabinul Şafran a plecat – sub pretextul unei conferinţe – şi nu s-a mai întors. Trebuie făcută însă o diferenţiere între cei doi. Fielderman era văzut de noua putere ca principalul adversar în „sectorul evreiesc", în timp ce Şafran era, cel puţin pentru început, tolerat şi chiar luat în considerare ca un eventual „tovarăş de drum".

Oricum, dispariţia lor a uşurat şi accelerat procesul de comunizare a structurilor comunitare evreieşti, marcând încheierea perioadei de tranziţie, ce s-a întins de la căderea regimului fascist la 23 august 1944 şi până la acapararea completă a

1. René de Weck, 2000, p. 196.